

AHMED RASİM

**muharir,
şair, edib**

**Matbûat
Hâtıralarından**

نیمه

یا ز میری دوش

چون کبیری، ترن

یا به یا به فلقی، قیده

قرا شرد به یا بیجی، پرفله مینده

کند بینه طویلا، اوله گران جدد

تخته کوی، حواجه ابده تالی صا، یور و جیباری

مختلّت داخلده یا لای شرد ادبیاته حواجه لیه رتبه

ارامه قه رتی کسه بر میره، تام تاقیر بر مشروطی و رتبه

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Mustafa Fethan Başaran

AHMED RÂSİM
Mathbûat Hâtıralarından
MUHARRİR. ŞÂİR. EDİB

TERCÜMAN GAZETESİ'nin
bir kültür hizmeti olarak
yayınladığı
"1001 TEMEL ESER"
Serisinin
141. kitabı,
AHMED RÂSİM'in
Matbúat Hâtıralarından
MUHARRİR, ŞÂİR, EDİB

KERVAN KİTAPÇILIK
BASIN SANAYİ ve TİCARET A.Ş.
Ofset Tesisleri'nde
dizilmiş ve basılmıştır.
(ARALIK 1979)

Tercüman
1001 TEMEL ESER

141

AHMED RÂSİM

Matbûat Hâtıralarından

**MUHARRİR,
ŞAİR, EDİB**

Hazırlayan:
Kâzım YETİŞ

İSTANBUL
1980

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

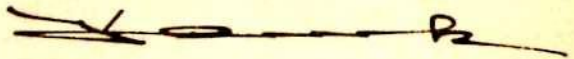
Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler önüne sermek, onları lâayık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

ÖNSÖZ

Ahmed Râsim (1865 – 1932), Tanzimat sonrası Türk edebiyatının en renkli simalarından biridir. Yaşadığı devir, büyük ve köklü bir devlet ve medeniyetin çözüldüğü, dağıldığı, çöktüğü zamana rastlamaktadır. O, birkaç dünyanın adamıdır. Ömrü içerisinde sâdece rejimler değişmekle kalmamış, görüş ve düşünceler, duyuş ve hissedişler, yaşayış ve inanışlar da değişmiştir. Ahmed Râsim'in nesli, bu değişikliklerin peşinde koşsalar yine yetişemezlerdi. O'nun şahsiyetini tetkik ederken değişen, dönen, süratle akıp giden zamanın kâh peşinde, kâh önünde, kâh anaforunda, kâh dışında bir Ahmed Râsim'i tâkib etmek gerekecektir. Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid, Meşrutiyet, İttihad ve Terakki, Mütâreke, Millî Mücâdele v.s. gibi isimler ve kavramlar o devrin çizgi ve akış istikâmetleridir.

Ahmed Râsim'in özelliği, sâdece bu devri yaşaması değil —eğer böyle olsaydı daha niceleri vardı— asıl önemli olan O'nun objektiflik vazifesi yapan birkaç kişiden biri olmasıdır. Hattâ diyebiliriz ki apayrı bir yer işgâl eder. Çocukluğundan itibaren kendisinin içinde bulunduğu âleme ışık tutan Râsim, irfan ve medeniyetimizin muhassalası olarak kabul edilen "İstanbul" un semtlerini, okullarını, evlerini, eğlence yerlerini, bilhassa çöküşün çatırdılarının canlı tablolarını verir. Fakat daha önemli olanı, o, medeniyet krizinin içerisinde bocalayan insanımızın ruhunu ve bu krizin en çok hissedildiği edebiyat dünyasının, kendisinin "tuzu biberi" olduğu matbûât

âleminin ve bütün burukluğu, kıvraklık ve kırıklığı, insanı hem düşündüren, hem üzen, hem memnûn eden levhalarıyla tasvirini yapar.

Vazifeye her gittiği yerde, yeni bir hanımla evlenen, eskisini bırakan tipik bir baba olan Bahaeddin Efendi ile Nevbahar hanımın çocuğudur. Râsim birkaç mahalle mektebine devam eder, bir ara varlıklı eniştesinin marifetiyle husûsî hocadan da ders alır ve nihayet Dârüşşafaka'ya girer (1876).

Buradan mezun olduktan sonra, Posta ve Telgraf Nezareti'nde resmî vazifeye başlarsa da, memuriyet hayatından çok, matbuat hayatında görünen Ahmed Râsim, 'Tercümân-ı Hakikat', 'Cerîde-i Havâdis', 'Şafak', 'Gülşen', 'Berk', 'Sebât', 'Hamîyet', 'Musavver Mâlûmat', 'Hazîne-i Fünûn', 'Mekteb', 'Mecmûa-i Ebüzziya', 'Vakit', 'Tasvîr-i Efkâr', 'Resimli Kitap', 'Türk Yurdu', 'Yeni Mecmua' v.s. gibi birçok mecmûalarda yazılar yazmıştır. Bir ara milletvekilliği de yapan Râsim, 1932'de vefat etmiştir.

Burada, Ahmed Râsim'in hayatını ve şahsiyetini tanıtmak durumunda değiliz. Sadece okuyucularımızın dikkatini birkaç nokta üzerine çekmek istiyoruz.

Hikâye, roman, hâtıra, seyahat notları, monografi, tarih, okul kitapları gibi birçok konuda eser kaleme alan yazarımız, en velûd muharrirlerimizden biridir. "La Dame aux Camélias", "Kaptan Jipson" v.s. gibi tercümeleleri de vardır.

Kendi hayatıyla beraber İstanbul'un semtlerini, gece hayatını, bütünüyle bir devrin yaşayışını verdiği "Şehir Mektupları", "Gece-lerim", "Fuhş-i Atık" gibi eserleri yanında "İki Hâtirât Üç Şahsiyet", "İstibdâddan Hâkimiyet-i Millîyeye" cinsinden devrinin siyâsî olayları üzerinde duran kitapların da sahibidir.

Takdim ettiğimiz "Muharrir, Şâir, Edib" ise, matbûât hâtıralarının sadece bir devrini multevidir ve 1342 (1924) de kitap hâlinde neşredilmiştir. (1)

(1) Ahmed Râsim, *Matbûât Hâtıralarından Muharrir, Şâir, Edib; Kanâat Kütübhâne ve Matbaası, 1342 (1924) İstanbul 216* . ('Muharrir, Şâir, Edib' in "Zaman" gazetesi ve "Yeniğin" de neşredildiği de kaydedilmektedir)

"Muharrir, Şâir, Edib" de değişen dilimizi, edebiyatımızı ve bunların kavgalarını buluruz. Ahmed Midhat Efendi ile Hacı İbrahim Efendi arasındaki dil ve edebiyat münâkaşalarına, Dârüşşafa-ka'da sınıf arkadaşlarıyla ikiye ayrılarak iştirâk eden Ahmed Râsim, tercüme olan ilk yazısının neşredilişini, yine Ahmed Midhat ve Muallim Nâci ile olan münâsebetlerini, matbuâta ilk intisâbını, ilk eserini nasıl neşrettiğini anlatır. Ahmed Midhat, Hacı İbrahim Efendi, Muallim Nâci, Recâizâde Mahmud Ekrem, Menemenlizâde Tâhir arasındaki münâkaşa ve mücadeleleri, edebî mahfilleri, şâirlerin toplantılarını, kıraathâneleri kalın olmayan çizgiler hâlinde verir. Evini terkeden gençler, pâdişaha sadâkatinden oğlunu ihbar eden, sonra dayanamayıp akıl hastahanesine yatırtarak kurtaran tipler medeniyet krizinin canlı örnekleridir.

Modaya uyarak "İstibdâd"a, "İstibdâd—ı edebîye" ye husûsî fasıllar açar. Râsim'in bu eserinde bilhassa matbuât ve edebiyatımızda değişiklik ve kavgalara ışık tutulmaktadır. Fakat bu hâtıralar, çoğu zaman bir anekdotdan öteye geçmez ve edebiyat tarihçisinin süzgecinden geçmek durumundadırlar.

Biz eseri günlük yazı ve dilimize aktarırken imkân nisbetinde sâdeleştirmeye çalıştık, fakat üslûbunu bozmamak için anlaşılabilir olanları muhafaza ettik. Mısra veya beyitlerin de bâzılarını nesre çevirdik. Dipnotun baskı imkânları bakımından güçlüğü, sona ilâve edilen eklerin okuyucuya zor gelmesi gibi sebepler yüzünden çok lüzûmlu izah ve açıklamaları metinde parantez içinde verdik. XXII. bölümde "Lisana ârız olan değişiklikler" de, ehemmiyetine binâen, bir paragrafı aynen yazıp sâdeleştirilmiş metni de ilâve ettik.

Ahmed Râsim, kendine has beyan tarzıyla, mizâhî unsurlarıyla, güzel Türkçesiyle bir bütündür. Bu bütünü bugünün kısırlaştırılmış Türkçesiyle verebilmek elbette zordur. Biz bu güç işi bütünüyle başara bildiğimizi iddia etmek durumunda değiliz. Fakat muhtevâsını mümkün merteye bugünkü neslin anlayabileceği bir nesre çevirmeye gayret ettik.

Kâzım YETİŞ

I (MEKTEB)

Matbûât sahnesi — Kırk sene evvel mutâbâkât, seci, imlâ mes'eleleri — Dârüşşafaka'nın hâli: müdür, muhassır, bizler— Ev, mekteb — 1884'lerde gazete, mecmûa halindeki fikirler— Her tarafta korku: şeytanlar, müfsidler — "Çanta" risâlesi— Hâtıraların istihzâsı— "Hikâyât-ı müntehabe" kitabı: çakalın hikâyesi— "Çanta" ve yeni fikir, yeni hayat— Mekteb kelimesi— Merhûm Kemâl Bey ile Manastırlı Rif'at Bey — İlk oynadığımız "Gönüllü" piyesi için yediğimiz dayak ile kuru ekmek: fikrî terakkîlere dayak, aç kalma mâni olamıyor— "Çanta" yı topluyorlar, fakat biz bir tanesini alırkoyabildik—Müdür, bizi nasıl tehdîd ediyordu?

Ben matbûât denilen bu uzun komedinin kaçınıcı perdesine yetiştim bilemiyorum. Fakat yetiştiğimden beri kırk sene geçtiğini müdrükim. Ne dersiniz? O zaman, bu zaman hâlâ devam ediyor. Yine aynı sahne, aynı dekor, aynı müzika. Yalnız şahıslarda bâzı değişiklikler var...

Bu sahne, tiyatrodaki sahne değildir. Burada ortaoyunlarımızdaki meydan veya palanka—altı kasdedilmiştir. Dekor da kezâ, "Yeni dünya" dedikleri her tarafı açık, kâğıtlanmış veya üzerine bez geçirilmemiş büyük parava-

nalari andıran sözüm ona binâ. Müzikaya gelince; zurna ile dünbelek yerine her havadan çalan, bu gidişle daha da çalacak olan fesli, lâlâlı, sarıklı, tuğlu, şapkalı... bir sürü şahıslardan müteşekkil bir takım ikâme edilmiş!..

Evet, kırk sene evvel idi. O, kırk sene evvelki mekteplerde "gelan" yerine "gelen" (1) yazılınca imlâ hatâsı ad-dolunur, hâricde "da'vâ-yı kadîme" demeyip de "da'vâ-yı kadîm" deyince da'vânın çukur masdarlardan biri olmakla beraber söyleniş itibariyle müennes olduğunu bilen, hattâ bilmeyen bile, görenek sâikasıyla, "uygunluk yok!.." diye ayağa kalkar, "âşikâr" kelimesi "der-kâr" kelimesine "seçil" verilmeyecek olursa iki cümle arasında âhenk noksanlığı olduğu düşünülürdü.

Evet, ben yetişdim ama çoktığımı de yine ben bilirim. "Badıcan" yazmamışım diye az kaldı bir pathcan yüzünden bir üst sınıfa yüklemediyordum!..

O zamanlarda Dâriüşsafaka lüzûmundan ziyâde sıkı idi. Hatırmında kalmadı. Bilmem, hangi askerî rüşdiye dâhiliyye zâbiti, mekteb görmüş diye müdür tayin edilmiş, herhangi bir yemekhâne onbaşı, lüzûmlüdür imtiyâzıyla mubassır olmuştu. İşte biz bunların ellerinde sessiz, sadâsız, korkak ve şaşkın büyüyorduk. Bereket versin ki muallimlerin ekserisi seçme, iktidarlı kimselerdendi.

Yaşadıkça anlamağa başladım 'i hâtırât, uzaklaşa uzaklaşa ruhî bir değer ölçüsüne mâlik oluyor. Ben şimdi o müdür ile mubassıra da râzıyım!

İbtidâî ahlâk kitaplarında bile yazılı değil midir? Ev, mekteb, memleket, bu üç mesken yekdiğerinin derece derece büyüğüdür. Bir haldeki insan, hânesinde hükmeden içtimâî kanunların biraz daha büyüklerini mektebde, bunlardan daha büyüklerini de memleketde idrâk eder.

Benim küçüklüğümde "hâne" de gazete, mecmûa nedir

(1) Eski harflerle gösteremediğimiz bu imlâ şekli o zamanın bir özelliğidir.

bilinmezdi. Mekteb de, bunların ne demek olduğunu bildirmemek gayretiyle girmelerini men ederdi. Memleket dâhiline atıldığım zamanlarda da bunlardan pek çoğunun şahıslar üzerinde, ev, mekteb içinde bulunması cezâyı mucib olduğunu öğrendim. Evde ana, baba korkusu varsa mektepde müdür, mübassır, hoca, çavuş, onbaşı, memleketde de padişah, hükûmet, erkân ve teferruatından müteşekkil kalabalık ve büyük bir kütlenin vücûda getirdiği bir ziyâdeleşen istibdat korkusu vardı. Elhâsıl tazyik ile usla oturuş, uysallık, yüze gülme, minnet umumiyetle terbiye mânâsını ifâde ediyordu. Ben de mecburen bu terbiye dâhilinde hareket ediyordum. Fakat!... Cennet—i âlâya kadar girip çıkmış olan şeytanlar, muhitde çoğalıyordu.

Bu şeytanlar, bilhassa bizim eve ben geldikçe geliyorlar, mektepde kitap sûretinde dersânelerde apaçık geziniyorlardı. "Çanta" namında olan bir mecmûa bunların elebaşısı idi. İçinde vatan'dan, hürriyet'den türlü türlü ciddî içtimâî vaziyetlerden bahisler vardı. Biz bunları hem okur, hem yazar, hem de ezberlerdik.

Sönmek üzere bulunan hâtirât ne kadar müstehzâ oluyor!... âdetâ insana mâziden bakıp:

—Aldattık ya!

diye dil çıkarıyorlar gibi geliyor!... Beş on tanesinin yan yana gelerek unutmanın ebedî karanlığı ortasında, el—ele, kol—kola icrâ ettikleri dönüş rakısı ne kadar vecd verici!... Birtakım güzellikler, takım takım çirkinliklerle sarmaş dolaş olmuş, uçuşuyorlar, garîb manzaralı yerlere konuyorlar, meselâ bağdaş kurup oturuyorlar, durup dururken kalkıp koşuyorlar, birçok şekillere giriyorlar, ölü gölgelere şekil vericesine koyulaşıp açılıyorlar, fakat hâlin bir fiskeyi veya çindliği, yahut yumruğu ile yok oluyorlar. İşte bu anda kıymet kazanıyorlar. İnsan yediği fiske, yumruğun da bunlar arasında belirdiklerini, sevinçler, muvaffakiyetler, bahtiyarlıklarla geçen günlerin tâ uzak

ufuklara yayılmış grûbun parlak renkleri gibi göz alıcı parlaklıklardan sonra birer birer söndüklerini gördükçe hayatın ancak bunlarla örülmüş ve karışmış bir his şebekesi olduğuna inanır gibi oluyor. Bununla beraber bir taraftan da yenilerini icâd ve ikrâm etmekden geri kalmıyor...

Bakın. Bir "Çanta" bana neler söyletti!... Halbuki o zamanlarda biz çantada birer keklik imişiz de farkında değilmiştik. İşte ben bu komediye zarfımın, elimde bulunan bu çanta ile girdim.

Daha ilk sınıflarda okuduğum "Hikâyât-ı müntelabe" de beraberimde idi. Bu kitapda bir hikâye vardı ki hâlâ hoşuma gider. Durun size de nakledeyim:

Çakalın biri, geceleyin bir boyacı dükkânına girmiş. Bakmış ki sıra sıra küpler; birine dalmış çıkmış, ötekine saldırmış, elhûsıl ne kadar küp varsa cümlesini sıralanmış. Sabâha karşı yine geldiği delikten çıkarak ormana gitmiş. Vaktâ ki sabah olmuş, kendisini gören koru sâkinlerini hayret almış. Rengârenk seçkin bir mahlûk, çiçekler ve ağaçlar arasında, pınarların yakınında salınıp geziyor... İltirâm, tazâm, kulluk... günlerce sürmüş.

Lâf değil. Hayranlık bu!.. Bu çakal günün birinde kendisini saran bu ikrânları unutmuş. Yine kendi bildiğine sapmış..

—Bir kere öteyim!

diye içinden gelmiş. Ötönce mâhiyeti, çakalzâdeliği meydana çıkmış!.. Üzerine saldıran, yüzüne tüküren, kuyruğunu çeken mi istersiniz... rezil ve rüsvay olmuş.

Hoş değil mi?

Çanta, o zamanın gençliği için mühim bir eserdî. "Yeni fikir", "Yeni hayat" ünvanları altında bugün bile kemâl-i ilim ile telâffûz ettiğimiz sahte, fikir ve hayattan bambaşka olan bir takım dâvâlardan bu mecnûada eser görülmez. Fakat şu birkaç sene içinde Fransızca aslından pek ziyâde uzak olarak kullanılıp Abdülhak Hâmid, Fikret, Hâlid Ziya ve emsâli kalem erbâbına izâfeten bir nevi

meslek ma'nâsını aldığını zannettiğim "mekteb" kelimesine burada da bir yer bulmak lâzımsa, denebilir ki "Çanta" Nâmık Kemal mektebi mensûblarının özelliğindendir. Ben değil, hiçbirimiz kırk sene evvel böyle bir kelimenin delâlet ettiği mecâzî mânâyı bilmezdik. Mekteb denildi mi umûmiyetle "Taş Mekteb", "Hâfız Paşa Mektebi", "Kaptan Paşa Mektebi", "Tezgâhcılar Mektebi" gibi binâları anlardık.

Kırk sene evvel kimin hâtırına gelirdi ki böyle bir binâ sonradan, pencerelerinden lâtîf mozayikleri, duvarlarından kıymetli çinileri, hatt üstâdlarının yazıları, döşemelerinden nefîs halıları, zarîf rahleleri, balsa biçilmez cüz keseleri, tezhipli ciltleri, üzerleri yağlı gibi parıl parıl parlayan falakaları, kısa, uzun, sırık değnekleri, çeşitli kumaşlardan yapılmış puflla minderleri, bütün riyâzî kaide-leri kendisinde toplamış olan kerrât cetvelleri, "geldi gitti" tahtaları, hoca ile kalfanın sarık ve cübbeleri kaldırıl-sın da, memleket dâhilinde yaluz şiir ve edebiyatda hocalık rütbesine yükselmiş olan kudretli kimselere bom-boş, tamtakır bir meşrûta gibi verilsin?..

Ben "Çanta" yı okuduğum esnâda merhum Edib'in yüce nâmını şöyle böyle işitiyordum. Fakat "Çanta" sa-hibini tanıyordum. Erkân-ı harbiye binbaşısı Manastırlı Rif'at Bey diye biliniyordu. Parlak yüzlü, şişman, orta boylu bir zâttı. Diğer önemli eserlerinden de feyiz aldığı Rif'at Bey'in, o devirde toplanmaya başlanmış gibi görünen ve mânevî başkanlığı merhûm Kemâl'de toplanan hürriyetçi fırkaya mensûb olduğunu, hattâ yazılarında da büyük üstâdı taklîd ettiğini pek sonra öğrendim. (1)

Çocukluk bu ya! Mecmûada "Gönüllü" nâmında topla-

(1) Rif'at Bey de istibdâdda Haleb'e sürülmüştü. Ali Kemâl de oraya nefy edilince aralarında bir âşinâlık peyda olmuş ve bir evlilikten doğan akrabalıktan istifâde ile adı geçeni haylice dö-lendirmiş!..

nan bir piyes'i oynamak için birleştik (1) Nasıl oynadık bilemiyorum. Zaten bilinemez de.

Sahne, teneffüşhanede sıraların birer tarafa çekilmesiyle teşekkül etmişti. Mubassır için arkadaşlardan birini kapıya nöbetçi bırakmış, işe başlamıştık.

Birden kapı açıldı. İçeriye müdür, iki-mubassır, mektebin imamı girmesinler mi? Cümlemiz donakaldık. Tabiatıyla seyircilere birşey demediler. Biz aktörlere birer güzel dayak attıktan sonra iki gün de kuru ekmek yemeğe mahkûm olduk.

Edebiyat yüzünden uğradığımız ilk darbe budur!

Teğér o zamanda da hafiyelik varmış. Biz kapıya nöbetçi koyduk ama içimizden biri ihbar etmiş, imam, "kâfir olurlar" ı bastırmış, mubassır köpürmüş, müdür icrâ makamı kaydıyla alay—i vâlâ ile gelmiş, nöbetçiyi bastırmış!

Sahnede görünür görünmez yediğim bu dayak beni ağlattı, iki gün aç bıraktı ise de gönlüm yine "Gönüllü"nın alı pullu bayraklarında idi. Bu piyesi askere gitmek, memlekete yaramak, ahde vefâ göstermek gibi hem ahlâkî, hem de gençliğe doğru istikamet almış olan çocukluğu okşadığı için pek ziyâde seviyordum. Şimdi bulup getirselers, ihtimalki okumam bile. O yaşta ise bu gibi yazılar bize bilmediğimiz yenilikleri gösteriyordu.

İkinci darbe, müdür tarafından mektepte ne kadar "Çanta" varsa hepsinin toplanması hakkında verilen emirdi. Çâre yok, teslim edeceğiz. Bununla beraber ufak bir

(1) Evvelce beni Gedik Paşa Tiyatrosuna götürmüşlerdi. İlk defa seyrettiğim oyun Şemseddin Sâmî Bey, merhûmun "Besâ" ismindeki piyesi idi. Ben ne bileyim, iri bir arnavud kızdı, köpürdü, tabancayı çekti, vurdu. Korkundan ağlamağa, titremeğe başladım. Bunun yalandan olduğunu bana inandırdılar ama, oyun da sona ermişti. Hayatda bir sene bir senedir gördünüz ya! Bu birinci sene sonunda aktör oluyor, yalana harışıyor, seve seve oynamak istiyordum.

kurnazlık yaptık. Hem okuma, hem de îmlâ kitabı olmak hasebiyle smifta beş on tane kadar kitap vardı. Bu beş, on mecmuanın her birinden muhtelif birer forma ayırarak baştan yeni bir takım yapıp sakladık. Terakkî arzusuna şiddet ve ceza mâni olanıyordu. Müdür bizi ne kadar döverse dövsün biz, yine saplandığımız fikre uymaktan, hat-tâ bu türlü kaçakçılık etmekten vaz geçmiyorduk.

Müdür, mecmuaları odasına götürüp teslim ettiğiniz es-nâda kaşlarını çatmış, gözlerini süzmüş, ağzını açmış, bi-ze:

—Ben sizi efendi olacak zannediyordum. Meğer sizin gözünüz oyunculuktaymış. Bir dahasında gözânüzü patla-tır sizi hapislerde çürütürüm!..
diyerek azarlardı.

II KUŞLU TİYATROSU

Fikri gelişmede en ziyâde sûrat gösterdiğim devir— Mektep müdürünün tenbihleri— Galata hakkında ibtidâî malûmat— "Kuşlu Tiyatrosu" — Şarkıcı bir kız, bir kız daha, bir kız daha — Pantomim: iki ahbâb çavuşlar— Pascal'ın tavırları— Fuzûlî'nin bir gazeline nazîre — Redhouse'un lügatı— Kâfiye yakalandık— Mektep ile memlekette aynı kanûn, yalnız ikincisinde sürgün fazla— Sürgünler hakkında fikrim— Yakalandıktan sonra mektebe dönüş— Birer tokat yedikten sonra okulun hapis-hânesine atıldık.

Hayreddin Bey, merhûm Sâlih Zekî, Şinâsî, Kemâl, Ahmed Midhat— Ali Süâvi'yi bize kim öğretti? — "Bedir", "Muhbir", "Devir" gazeteleri— Kemâl'in "Vatan" manzûmesi— "Mebâni'l—înşâ" dan neler öğreniyordum? — Şiir, vezin, — Fuzûlî'nin bir gazeline nazîre— Redhouse'un lügatı— Kâfiye merakı— İlk acayip merakım nasıl dünyaya geldi?

"Çanta" ile "Mebâni'l—înşâ" dersleri arasında üç dört senelik fâsıla vardır. Bu fâsıla fikri gelişmede en ziyâde sûrat gösterdiği devirlerden biridir. Derslerime çalışmakla beraber başka şeylere de göz atıyor, kulak veriyordum. Diğer taraftan mektep müdürü de gözümüzü açacak, fikri-

mizi uğraştıracak vesileler buluyordu. Meselâ her izin günü bizi divânhânedede topluyor, nasihat yollu sözler söyledikten sonra:

—Galata'ya, Beyoğlu'na geçilmeyecek, semtli olanlar bile ora sokaklarında gezinmeyecek.

—Tiyatrolara, çalgılı kahvelere gidilmeyecek.

—Düğmeler ilikli, tokalar bellerde olacak.

—Altıncı sınıfa kadar velisiz gezilmeyecek.

—Ellerde boğça, büyük paketler bulunmayacak, gibi tenbihatda bulunuyordu.

Acaba Galata ile Beyoğlu nasıl yerlerdir ki gidilmesi yasak?

Bu tenbih hepimizi uyandırıyor. Birbirimize sormaya başladık. Bunlar arasında arkadaşlardan bir Galatalı Ahmed vardı. Ona diyorduk ki:

—Sizin semt nasıl yer?

—Bizim semt mi, çalgılar, davullar, tiyatrolar mı istersiniz? Jiyor, kulağıma da ballandıra ballandıra: ben geçen izinde cuma günü bizim komşu Baha'nın ceketini giydim, beraberce Kuşlu, isminde bir tiyatroya gittim. Görme!

—Ne var?

—Kapıdan girdin mi, yuvarlak, yuvarlak masalar, iskemleler, tiyatro perdesi, çalgı, öğleden sonra da kadınlar çıkıyor, şarîa söylüyorlar. "Pandomina" da oynanıyor.

—Pandomina?

—Dilsizce oyun, hiç lâf yok, gelsin işâret!.. İşâret ama tıpkı lâkırdı. Öyle oynuyorlar ki... Hele bir Pascal diyorlar biri var, o kadar güldürüyor ki..

—Bu izin buluşalım mı?...

—Buluşalım ama nerede?..

—Bilmem!

—Öğleden sonra Köprü'nün ortasında.

—Benim ceketim yok ama...

—Adam! Kim görecekt?... O kadar kalabalık oluyor ki...

Vâhha ikimizde sözüümüzde durduk. Bin korku ve titreyiş ile yürüyerek, birer eski yüzlük vererek içeriye girdik. Hakikaten güzel bir yer. Üzeri yağlıboya ile resimli bir perdeye karşı oturduk. Açıldı. Güzel bir kız müzika ile berâber:

"Kalkın tayfalar
Gemi yalpalar
İçelim şarâb
Olalım harâb
Lareyçum terelelli hâ hâ hây!
Lareyçum terelelli hâ hâ hây!"

dedi. Bir bacağına havaya kaldırıp kaçtı, gitti. Seyirciler el çırpıyorlar, ayak vuruyorlardı. Biz de çırpdık, vurduk. İlk defa alkışa giriyordum. Gâliba bu alkış her iki taraf için de hoşa gider bir şey olacak! Çünkü anlıyordum ki:

Alfışlayan da alkışlanan da hoşlanıyordu. Görüyorsunuz ya. "Kantoyu bir kere okudu, ben zabt ettim. Dikkatin kesinliğine nazar buyrula!

Bir kız daha.. bu daha dolgun, daha şirin, fakat rumca okuyor...

Üçüncü bir kız daha... Az tıknaz, saçları dökük. Yüz uzun fakat kaş göz yaman. Tâ ilerideki masadan biri kalkıp oturuyor, elleriyle bir şeyler yapıyor. Meğer dilsizmiş.. Herkes gülüyor. Kız da gülüyor...

"Üstü ağır faytonda
Gezerim piyasada
Harf atarım kızlara
Bırakırım merakda"

Yine el vurmalar, tepinmelerden müteşekkil acayib bir gürültü koca binâyı sarsıyor, bu defa araya ısıklar da karışıyor, velvele daha keskin, daha çığlıklılı aksediyordu. Dü-

tün bu haller ben görmemişi sevindiriyor, eğlendiriyordu. Kız bir daha çıkıyor, bir daha... bir daha... hepsinde de:

"Üstü açık faytonda".

Aradan yirmi dakika geçtikten sonra perde yine açıldı. Pandomina başladı. Hiç unutmam. İki alhab çavuşlar oynuyordu. Sahnede en fazla alkışlanan uzunca boylu, kartal burun, palabıyık bir aktör idi.

Pandomimin anlatmak istediği vakayı anlıyamıyordum. Fakat Pascal'dan hazzediyordum. Hele onun:

—üüüüüüü!

diye horoz gibi çıkardığı gayr—i tabîî ses ile elindeki süpürgeyi güzel idâre edişi, sılasınca boynu etrâfındaki büzme yakalığı kaldırışı, gözlerinin serî hareketleri, adımlarının çevikliği türlü türlü maskeralıklara yol açıyor, güldürüyordu.

* * *

Bununla beraber mektebin içinde garîb bir ceryan vardı. Eski, yeni, bizim hükûmetlerin hepsince müfsid denilen biri peydâ olmuştu. Bu, biri "Hayreddin Beg" namında muhâsebe işlerinde mâhîr bir zat idi. Mektebin defterlerini tanzim ediyor, hesaplarına nezâret eyliyordu. Merhûm "Sâlib Zeli" nin sınıfıyla pek samimi bulunduğunu görüyordum. Gamler geçti. Biz de terli ettik. Bize de aynı samîniyeti göstermeğe başladı. Şinâsi'yi, Kemâl Bey'i, Ahmet Midhat Efendi'yi, Hoca Tahsin'i, Ziya Paşa'yı... velhasıl kalbur üstüne gelen kalem erbâbını, bunların maksatlarını muttasıl söyler, muttasıl şerh ederdi. Hattâ Ali Süâvi'yi bile anlattı. Sultan Murad'ın tahttan indiriliş sebebini, daha evvelki hâkânın gâsıplığını, sarayın, hükûmetin mezâlimini arada sırada zikrettiği halde bizi yine ağız sıkılığına alıştırdı. Eski gazetelerden "Bedir" in, "Muh-

bir" in, "Devir" in nüshalarından getirir, Kemâl'in şiirlerinden Vatan ve emsâlini yazdırır, sıkı sıkı saklamamızı tenbih ederdi.

Anlaşıldı ya, "Mebânîü'l-inşâ" okuyoruz. Ben, hocanın ders olarak verdiği yerleri çoktan geçmiştım. Kelâmın dört derecesini biliyor, bilhassa Kemâl'den getirilmiş olan misâlleri ezberliyor, Reşid, Cevdet, Ziyâ Paşaları, Fuzûlî, Nefî, Nâbî, Bâkî, Nedim, Sürûfî, Aynî, Hevâî, Belîğ ve emsâli şâirleri tanyorum...

Bilseniz bu şiirin ne câzibâdâr bir sîmâsı vardır!... Ah! Yalnız vezin denilen türlü türlü dikenleri olmasa!... Şimdi ki parmak hesâbını görmüyor musunuz? Başımıza kaç yüz şâir çıkardı! O devirde öyle mi idi? Herif, imâleyi bile affetmez, vezinsiz diye insanın yüzüne vururdu. Derde bakın ki ben vezin de bilmiyordum.

Of!... İlâlâ o sıkıntıyı hissederim. Günlerce uğraşırım, iki mısra söylerim. En mahrem arkadaşına okurum, o da bilirmiş, vâkıf imiş gibi benimle eğlenir, başkalarını da teşvik ederek üzerime kışkırtırdı... Okumam. İçim içimi verdi.

Bir defterim vardı. O zaman güzel yazı da yazıyordum. Bunda müntehâbât yazılı dururdu. En başta Fuzûlî'nin:

"Dil verme gam—ı aşka ki aşk âfet—i cândır
Aşk, âfet—i cân olduğu meşhûr—ı cihândır"

Aşk, âfet—i cân olduğum andan bilürüm ki
Her kimse ki âşıkdır işi âh u figândır..."

meşhûr gazeli yazılı idi.

Bu gazelin elinden çekdiğimi bir ben bilirim, bir de Allah!... Kaç kere nazîre söyledim, yırttım. Nazîreyi yaparım, bir saat sonra okurum, onların ki bir mısra uzun, bir mısra kısa!.. Nasıl oluyor da onunki dümdüz okunuyor. Benim ki okunmuyordu! Günler, haftalar bu endişe ile ge-

çiyor, bu endişenin diğer derslere ziyânı dokunuyordu. Benim elimde Redhouse'un "İlâveli Lügat—ı Osmâniye"si, kâfiye arar dururum. Bulduklarımı kaydederim. "İeselâ tâbân kelimesini seçmişim. Bunu ilk defa kullandığım zaman beğenirim. İkinci defa okuyuşumda hissederim ki— fakat nasıl olur da hissederim bilemiyorum— bu kelimeme benim nazîremde mutlaka tabân gibi okunacak?

Fakat günün birinde işi kurnazlığa döktüm:

"Dil virme gam—ı aşka ki aşk âfet—i cândır"

Mısrâmı hece hece üstüne istinsah ettim, şöyle bir ucûbe hâsıl oldu:

"Gel girme dem—i zevke ki zevk hâlet—i andır"

Ah bu vesîkaları saklayamadım! Ben Fuzûlî'nin mısra—nı evvelce üstün, esrelemiştim. (Harflerin okunuşunu veren ve eski Türkçede de kullanılan Arapçaya âid işaretler) Benimkinin de üstün esresi onu tutunca mısra—nın mükemmeliyetine hükmeyledim. Ne kadar sevindim, ne kadar neşelendim idi!... Gençlikde ilk bahtiyar olduğum o andır. Evet. Eslâf ne buyurmuşlar:

"Eğer maksûd eserse mısra—ı ber—ceste kâfidir."

(Eğer maksad eser meydana getirmekse sağlam ve güzel bir mısra kâfidir.)

Benim için de bu kâfi geliyordu. Tencere yuvarlandı kapağını buldu idi!... Geç öğrendim ama iyi öğrendim... Fakat sonra sonra anlıyordum ki yine mükemmel değilmiş. Çünkü bunda bile büyücek bir vasl kusuru varmış!... İbret almalıdır ki vasat bir zekâ üzerinde bir mısra tanzîminin tekâmül devri bile gecikiyor.

Her ne ise gelelim sadede. Biz Kuşlu gazinosundan

mektebe sevinçle döndük. O uzun yol, böyle bir eğlence-
nin tekrar anlatılması ile kısaldı. Bütün ay, böyle bir nefi-
senin zaman zaman yâdıyla geçti. Ağzımız sıkı olsa fenâ
mı olurdu? Fakat mektepce hârikulâde sayılacak olan
böyle bir cür'et gösterilince söylememek kadar sıkıcı, bo-
ğucu bir nefis hapsi olur mu? Muvaffakiyetlerde en birin-
ci âmil "ilân" değil midir?

Ertesi izinde, Ahmet ile doğrudan doğruya "Kuşlu" da
buluştuk. Mattâ ben biraz evvel gelmişim, bekledim. Se-
vinç ve gururla kantoları seyrettik. Aynı sistem, aynı edâ,
aynı kızlar, aynı dilsiz, aynı velvele. Pandomim başladı.
Ben bir aralık Pascal'ı arayıp duruyordum, gözlerime fil-
dır fıldır dönen iki öfkeli gözün dikilmiş olduğunu gör-
düm, birdenbire tanıyamadım. O esnâda Ahmed bana dir-
seğiyle vurdu:

—Eyvâh! yakalandık!

Hakikaten eyvâh!... Vekilharç Şerif! Tiyatrodan çık,
mahbese gir!... Bu ne hayat!.. Bu ne gençlik? bu ne sürûr,
bu ne azâb?..

Birinci perde indi. Şerif her ikimize:

—Kalkın.

dedi. O önde, biz arkada kös kös yürüyerek ikinci üstü
mektebin kapısından girdik. Mekteb müdürü ceviz toplatı-
yordu. Şerif bizi de beraber sürükleyerek karşısına dikti.
Hâdiseyi anlattı. Geçen izinde de oraya gitmiş olduğumu-
zu ilâve etti. Benim sağ, Ahmed'in sol yanağına birer to-
kat patlattı.

—Bunları soy!.. hapse tıka!

emri gürledi. Biz, birer elimiz yanağımızda elbise odasma
çaktık. Soyunduk, gündelikleri giydik. Hademeye teslim
edilerek mahbesin ancak bir çocuk oturabilecek hücreleri-
ne tıkıldık.

Üç gün hapis yattık, üç ay izinsiz kaldık idi.

Tâci Şerif! mektebde talebeye cevir ve ezâsıyla bili-
nen bir memurdu. O zamanlar memurluğun lüzumu yok.

Herhangi biri omuzdaki numarayı alıp müdüre bildirirse, gittiğiniz yer mahbes idi. Mûsikîyi, edebiyatı hapis yata yata veyahut dayak yiye yiye öğrenmek kadar fâsılalı lezzet veren hiçbir ders bilmiyorum. Sonradan öğrendik:

Hariçde, yani memleket içinde de aynı kanun yürürlükte imiş!

Bunda fazla olarak bir de "nefy" var. O zamanlarda Kemâl Bey ile Ahmet Midhat, Ebüzziyâ, kendisini asla tanımadığım Agâh Bey namında bir zat sürgünlerin meşhûrlarından olmak üzere dillerde dolaşırdı. Ben hâpiste, yeni yeni muhâkemelerimle bu zatların ne kadar haksız olarak nefy edildiklerine hükmederdim!..

III (ŞİİRLERİM)

Şiir mecmûam—Bir mısraının tam ve vezinli olup olmadığı-
nı tahkik etmek istedim—Muallim ve müdürümûze sormak
olmaz, halazâdem imdadına yetiştî: eniştem şâirmiş —
İzin gününü bekleyiş— Haydi Kadıköy, eniştemin evi!—
"Mebâni'l—înşâ" okuyorum— Mâşâllah!— Mecmûâmı
enişteme gösterdim — Yegâne vezinli mısraım — Aruz oku-
yor musun? — Bir vezin nümunesi— Bunlar kalıp gibi imiş—
Eniştem bana da oku! diyor— Mısraım o kalıp içine öyle
dükeceksin ki bir hareke bile taşmayacak— Eniştem ile
hayli idman ettim— Anlar gibi oldum— Geri dönüşümde
zihnim, vücûdum hep veznin âhengi ile meşgul— Fakat be-
ceremiyorum, "mefûlu, mefâilü.." yü bir araya getirip
ahenk veremiyorum— "Mebâni'l—înşâ" dersinde— Muallim
bir beyit okuyor— Vezinle o kadar doluyum ki dayanama-
dım: Hoca efendi bu hangi vezinden?— Dikkatli bir bakış..
bir vây!.. Acaba cezâ mı yiyeceğim— Hocamız vezni oku-
du— O da vezin, kalıp izâhatını verdi— Okuyun!... Arkadaş-
lar acemi, atıldım, güzelce okudum— Âferin.

Evet:

"Gel girme dem—i zevke ki zevk hâlet—i andır"

Bu mısraım, bir tam ve vezinli mısra olup olmadığının enişesi üzerine kâbus gibi çöktü, ben bunu kimden sorayım? Bizim hocaların yanına varılmaz. Hele müdür ile muhassıra hiç sorulmaz. Çünkü her ikisinin de bu bahisten anlamaz oldukları yüzlerinden akıyordu. Çâreler yok, izin gününü beklemeliyim. Çünkü bir gün halazâdem ile konuşurken bana eniştemin şiir ile uğraşadığını söylemişti.

Bir kere o gün gelsel.. Ah! gelsel! diye diye getirdim. Cuma sabahı erkenden kalkarak Kadıköy'üne geçtim.

Çat kapı!..

—Vay!

Halazâdem sevinçle, beni alınca doğrudan eniştemin yanına götürdü. Merhûm gayet mütefit, âlicenâb bir zât idi. Beni güzel karşıladığı gibi böyle altı ayda bir görünüşünden dolayı da sitemlerde bulundu.

Lâf lâfı açar derler. Bana konuşma esnâsında:

—Neler okuyorsunuz?

diye sordu. Girişi buldum, derhal:

—Mebâni'l—inşâ!

dedim. Ağzından kocaman bir:

—Mâşâallah!

çıktıktan sonra:

—Demek buralara kadar çıktınız?

—Evet, efendim. Mattâ...

Söyliyorum ki. Çünkü sevinçten mısraı birden bire unuttum. Gerçi iç cebim beyitler, gazeller yazılı kâğıtlarla tıklım tıklım ise de bir türlü zihninde bulamıyordum.

—Mattâ..?

Bu suâl üzerine gözlerimin önünde mısraımın yazılı olduğu mavi çizgili kâğıt belirir gibi oldu. Onda ama neleyim?...

Gel girme dem—i zevke ki..

ye kadar görüyorum, alt tarafını göremiyorum. da nihâyet bir iki düğme çözerek elimi cebime attım. Şiir defteri-

ni çıkardım. Sundum.

Aldı. Okumağa başladı. Her zaman ki gibi değil. Başta türlü tebessümler ediyordu. "İlâhîkaten bâküm bekleme" ne kadar aza idi şeymiş!.. O, yaprakları çevirdikçe ben de yerimden çevriliyordum. Bir ara gözlüğüne çıkardı. Bana:

— Bunların hepsi de senin mi?

— Evet, efendim!

— Mâşâallah! (halama hitâben) bak hanım, bizim "Bâ-sim" Bey şâir olmuş!

Zavallı halam, o kadar sâf bir kadın idi ki şâir ne demek olduğunu da bilmediği halde zevcinin takdirkâr hitâbından mütehassıs olarak:

— Çok şükür yetiştirenel!

metâhiyesiyle yüzüne iftiharla ba'lıyordu.

Artık yüz buldum, yerimden kalkarak:

— İşte Bey!.. Şu mısra nasıl?

Hangisi?

Defteri araştırıp bulduktan sonra:

— Gel görne dem—i zevk'e ki zevk'âlet—i nadır!

Dem mütebessim, hem sallabaş!..

— İşte içinde bir tane vezinlisi bul..

— Tamam mı efendim?

Tamam!... Siz arüz okunavtınız mı?

Arüz arüz.. bu nasıl şey?... Yeni işitiyorum.

— Hayır, efendim!

— Şimdi bu mısraın hangi vezinden olduğunu biliyor musun?

—...

— O halde bunu vezinli olarak nasıl yapabilirsin!

Üstün, esreyi anlattım. Bu defa mâşâallahın yerine bir kabkaba gıttı. Dedi ki:

— Gel söyle yanına... "Arüz" derler, bir ilim vardır. Bunda birçok vezinler mevcuttur. Bu vezinler kalıp gibidir. İşte bak, senin mısraın da şu vezne mutabık gelmiş..

Me'fûlû, me'fûlû, me'fûlû, fe'ûlûn.

Sahih!.. Hatırladım. İkinci cilt "Mebâni'l-inşâ"nın sonlarına doğru sahîfelerle bunlardan birçok var. Fakat ben ne bilirdim ki bunlar birer kalıp imiş!..

Enişte devam ediyordu:

—Sen de beraber oku!..

mef—ûlû, me—fâ—î—lû, me—fâ—î—lû, fe—û—lûn

Okuyordum.

—Bir daha!

Bir daha okudum.

—Bir daha!

Bir daha!...

—Şimdi senin mısraı böyle oku bakayım.

Durdum.

—Ne duruyorsun ya!.. Bunu ona tatbik edeceksin, yani bu mısraı, o kalıp içine öyle dökeceksin ki bir hareke bile taşmayacak!..

Nasıl döküneli?.. Şaşaladım, kaldım.

—Sen benim ağzıma dikkat et. Hem de benimle beraber oku!

Gel girme: mef'ûlû

Dem—i zevke: mefâîlû

ki zevk hâle: mefâîlû

ti andır: feûlûn

Anladın mı?

İçimi çekdim. Birdenbire anlamayışıma o kadar canım sıkılıyordu ki târif edemem.

Enişte benim gizli derdimi anladı. Hattâ hizmetçi:

—Yemeğe buyurun,
dediği halde:

—Biraz sonra!

diyerek öğreticilik vezîfesini hakkıyla yerine getiriyordu. Vezni, âhenk ile okuduğu gibi benim mısraı da aynı âhenk ile terennüm ediyordu. Bir çeyrek sonra vezin, kalıp, o âhenk ile zihnimde yer etti. Merhûm, bu vezin üzerine hariçten misâl getiriyordu. Ezcümle o tarîhde pek

meşhûr olan şarkıların mısralarından:

"Meyhâne mi bu bezm—i tarabhâne—i Cem mi"

"Sâkî içelim câm—ı musaffâ—yı keremden"

"İç bâde güzel sev var ise akl u şuûrun"

Bunlar ve benzerlerini de katıyordu. Artık ben dersimi almıştım. Yemek arasında da bir iki defa tekrâr ettik. Oldu bitti.

Oldu bitti ama yine ne olduysa bana oldu. Dönüşte vapurda veznin âhengini unutmuyayım mı?

Allah kahretsin!.. Bir kere "mefûlü" nü okuyabilsem!.. Bende gözler sâbit, dudaklar oynar durur, yine bulamam. Enişte ders verirken: "Mefûlü" derken sağ elinin baş parmağını, serçe parmağından tutturarak yüzük parmağıyla orta parmağı üzerine dokunduruyor, "mefâllü" de şehâdet parmağına kadar intikal ediyordu. Aman yâ Râbbi!.. Başıma neler çıktı! Beyin, ağız, el, hattâ ayak, dördü birden hareketde!

Şimdiki gençler ibret alsınlar!.. Biz şiiri, böyle cinnet alâmeti gösterecek derecede şiddetli uğraşmalarla öğrendik!

Köprüden, Sultan Selim'e kadar nerelerden gittiğimi bilmiyor, yolda salâvat getirir gibi devamlı âhenk tasarlamaktan basdığım yeri bile göremiyordum.

Gece çalışma odasında, koğuşda, gündüz dershâne, teneffüşhânedede, bahçede araştırma âhengi ile çırpınıyor, duruyordum. Bu âhenk bana âdeta sâbit bir fikir olmuştu.

Nihâyet öbür izinde yine enişteye mürâcaata karar vererek kara bahtına küstüm. Fakat vezin, âhenk kelimelerini aslâ unutamıyordum. Bir gün yine Mebânî't—inşâ dersinde iken hoca kitaptan bilmem hangi bahse âit bir

misâl okudu, Galiba Nâbî'nin:

"Eyyâm—ı zamistânda beni gerdiş—i devrân

Bir hâne—i vîrân şûdeye eyledi mihmân"

(Zamanın dönüşü beni kış günlerinde viran olmuş bir hâneye konuk eyledi.)

Matla'lı uzunca bir manzûmesini okuyordu. Bende kulaklar kırışda değil mi ya!.. Birdenbire okuyuşunu benimsedim, artık dayanamazdım: Dedim ki:

—Hoca efendi, bu hangi vezinden! Lütfeder misiniz?

Yüzüme dikkatlice baktı. Va..y!.. Darüşşafaka'nın o zamandaki terbiyesi icâbmca böyle dikkatlice bakış mühim bir şeydir!. Ya, bakar bakar da:

—Sen beni imtihan mı ediyorsun?

der, cetvelde ona göre şerh verirse!.. bittik.

Bereket versin ki ciddî, iyi huylu bir zât idi. Gözünü benden ayırarak tıpkı eniştemin âhengiyle dedi ki:

"Mef'ûlû, mefâilû, mefâilû, feûlûn"

Hay Allah cezâsını versin!.. O günden beri kaç defa ben bu âhengi bulmuştum da kendi kendime inanamamıştım.

Hoca devâm ediyordu:

—Sonra göreceksiniz ki bu vezinler pek çoktur. Şiir söyleyenler sözlerini bunların âhengine uydururlar.

İçimden:

—Eniştem de böyle dediydi!

—Bunlar âdetâ kalıptır...

Yine içimden:

—Eniştemin dedikleri çıkıyor!...

—Bakın,

diyerek tebeşiri eline aldı. Siyah tahtaya dönerek şöylece yazdı:

"ef'ûlû, mefâilû, mefâilû, feûlûn.

Eyyâm—ı zemistanda, beni gerdiş —i devrân

—Okuyun.

Arkadaşlarım acemi, okuyabilirler mi ya!.. Atıldım.
Güzelce okudum.

—Âferin!..., Âlt mısırâ da böyle oku bakayım.

Cüretsizlikle beraber:

"Eyyâm—ı zemistânda beni gerdiş—i devrân

Bir hâne—i virân şudeye eyledi mihmân"

—Âferin!...

Bilir misiniz ne oldu? Ayaklarımın yerden kesildiğini
duydum! Ah! Cânım âhenk, gözüm vezin!.. Siz ne şirin,
ne şaklaban şeyler imişsiniz! Sizi bulduğum için Cenâbı
Hakka pek çok şükürler olsun!...

IV (BİR EDEBÎ HÂDİSE)

Mektebde benden başka üç şâir—Safâ ile Vefâ—Fransızcada epeyce ilerledik—Bir edebî hâdise Mebâni'l—înşâ'ya tariz—Recâîzade Ekrem Bey—Gizli bir posta—"Talim—î edebiyat"ı nasıl ele geçirelim?—Matbaa ve gazetemiz—Matbûata intisap tarihi—Neler biliyordum neler?—Hikmetli cümleler—Ahmed Mithat Efendi'nin romanları—Kırk beygir kuvvetinde makine—Muhakkak yazmak hevesi "Tercümân"a yolladığım ilk tercüme makalem—Bir ay bekleyiş—Bir şeyler çıkmadı.

Zaten kulağıma çalınmıştı: Mektepte benden başka üç şâir daha varmış. Bunu tahkik eder etmez içimde bir rekabet hissi uyandı. Bunlardan biri Safâ, diğeri biraderi Vefâ, üçüncüsü de yanbaşımında bulunduğu halde farkına varamadığım Şehreminli Sevki idi.

Safâ merhûm o zamanda bile güzel ifâde kudretine sahipti. Lâkin kardeşi Vefâ, daha hissî, daha şâir görünüyordu. Bu zavallı şâirin hâli, tavır gayet mahzûnâne, sözleri hafif, dâima sıhhatinden şikâyetçi, nazarları endişeli idi. Bununla beraber bir sınıf aşağıda bulundukları halde her ikisi de biz ikiden fazla muvaffakiyet gösteriyorlardı.

Bana garip bir kararsızlık gelmişti. Fransızcada kolay anlaşılır bâzı manzûme kıt'alarını ve seçilmiş fıkraları okudukça, hattâ şöyle böyle tercüme ettikçe garp edebiyatına da sıvınmaya başlamıştım. Hele klâsiklerden Racine, Boileau, Corneille ile, zamanın peyderpey ortaya çıkan komedi yazarlarına nisbetle yazdığı komediler bizim Abdürrezzak merhûmun, Kel Hasan'ın oynadıkları piyesler derecesinde tatsız gelmeye başlamış olan Moliere'den, meşhûr Fransız şâiri Delille vesâireden hocamızın yardımıyla edindiğim tahassüsler, "Karinca ile Ağustos böceği" manzûmesi sâhibi La Fontaine'in masallarından duyduğum zevk, güldürücü romanlarıyla dünyanın dört bucağında şöhret almış olan Paul de Kock'dan yarım yamalak atladığım parçalar, baba Alexandre Dumas'ının Monte-Cristo'sunun tercüme nüshasının bana sardırıldığı merak, oğlunun "La Dame aux camelias" sının verdiği hüzn, ilim ve teknik terimlerinden ezberlediğim birçok kelime, Fransızca konuşmak için meşhûr metod olmak üzere her tarafta rağbet görmüş olan Olendorff'dan ezberlediğim sualler ve cevâblara, Chapsal gramerinin kavâid ve istisnâiyâtı, arada sırada yukarı sınıftaki arkadaşlardan kopye ettiğim tabirler ve emsâli beni iyice sarsmış, yahut evirip çevirmişti.

Derken ortaya büyük bir edebî hâdisе çıktı. Şimdi olsa, "eski mekteb" ile "yeni mekteb" in çarpışması derdim.

Yeni açılmış olduğu halde talebesinin Sultan Hamid'e husûsî kâtip olmakla şöhret bulmuş olan merhûm Bağdatlı Reşid Bey ile Âsaf Bey gibi ileri gelenlerinden birkaçının bizde tarih ve Fransızca gibi dersleri üstlerine aldıkları Mekteb-i Mülkiye'de Recâizâde Ekrem Bey namında bir zât "Tâfîm-i edebiyat" isimli bir eser yazıp okutuyor ve bu eserde Mebâni'l-İnşâ hakkında bâzı târizlerde bulunuyormuş.

—Nasıl?

"—Mebâni'l-İnşâ" hakkında târizat!..

—Ne haddile?

.....
Acaba bu eseri ne vâsıta ile ele geçirebiliriz!.. Geçirsek-
te bir görsək!

Ekrem Bey'in muhterem namını ilk defa olarak duyuyordum. Diyorlardı ki:

"Nağme—i Seher" adlı bir de şiir mecmûası varmış. Fransızca'dan "Mes Prison" u tercüme etmiş.

(Bunu bir türlü anlıyamıyordum)

—Demekki o da şâir!

—Hem de büyük şâir!

—Mümkün değil!... "Mebâni'l—inşâ" ya târizlerde bulunduğundan da belli ki... Büyük şâir... değil..

İşte bütün bunlar, o zamanlarda mekteplere kadar sirâyet etmiş olan edebî kavzanın başlangıcındandı. Sonradan gördük ve hâlâ da görmekteyiz ki bu başlangıç birtakım teferruata ayrılarak uzun, gülünç, faydasız ve neticesiz, hâlâ ucu bulunamaz, sonu gelmez kırgınlıkları, bu kırgınlıklar da edebî tekâmülümüzde elan hükmünü yürüten derin duraklamaların sebebi olarak devam etmekte bulunmuştur.

Gelelim bize:

Biz, bu arada gizli bir posta icâd etmiştik. Bu posta her dönüşde içeriye kaçırdığımız paralarla işliyordu. Hademeden Hüseyin namında yaşlıca biri vardı ki fakir hali sebebiyle paraya düşküncü. Bir paket tütün bedeliyle kendisini tamaa düşürür, hariçden gazete, kıta, risâle, mecmûa aldırırdık.

Tâlûn—i Edebiyat'ı da bu adam vâsıtasıyla arattık. Bulduramadık. Anlayabildik ki eser, Mekteb—i Mülkiye'de el ile yazılıp talebenin ihtiyacına göre basılmış.

Şimdi ne yapmalı da bunu ele geçirmeli?.. Düşündük, taşındık, Hayreddin Bey'e açmağa karar verdik.

Açdık, bulmak için çalışacağını vadetti. Şu hâlde elde ettik demekdi.

Merhûm, bize notlarımızı basmak için muhallebi yapmak usûlünü de öğretti idi. Ders çalışma odasının pencere-
lerinden birinin sahanlığını matbaa yaparak işe başla-
dık. El, ayak tutkal, yüz göz mürekkep içinde çalışıyor-
duk. Hattâ gazete çıkarmaya bile yeltendik idi.

İşte benim matbûâta intisâbım bu tarihten (1298) iti-
bârendir.

Neler okuyordum, neler biliyordum! Özellikle hikmetli
sözlerden:

—Bârîka—i hakikat müsâdeme—i efkârdan çıkar.

(Hakikat şimşegi fikirlerin çarpışmasından çıkar.)

—Mevtâ yakışır var ise rahat döşeginde (benim vezinden)

—İkdâm ve tahammül gerek erbâb—ı hayâta

(Yaşayanlara gayret ve tahammül gerek)

—Hak Taâlâ azâmet âleminin padişehi

Lâ—mekândır olamaz devletinin tahtgehi

(Hak Taâlâ yüce âlemin padişahıdır; O'nun mekânı
yoktur, devletinin taht yeri olamaz).

—Kamer, hilâl iken bedr olur.

—Elbette gider gelen cihâne

—Bir düş gibidir hak bu ki ma'nîde bu âlem

Kim göz yumup açınca zemânî güzer eyler.

—Ey hâk—i Kerbelâ bu ne Sebz—i câmeler?

Eyyâm—ı mâtemin bu mudur resm ü âdeti

(Ey Kerbelâ toprağı bu elbiselerin yeşilliğı nedir; ma-
tem günlerinin merasim ve âdeti bu mudur?)

—Sezâ—yı tîğ olur haddin tecâvüz eyleyen mûlar

Anınçun tîğdan âzâdedir müjgân ü ebrûlar

(Haddini tecâvüz eden kıllar oka münasibdir; onun

için kirpik ve kaşlar okdan âzâdedir).

—Şeb—i yeldâyı müneccimle muvakkıt ne bilir?

Mübtelâ—yı gama sor kim giceler kaç sâat?

(Uzun geceyi müneccimle vakti tâyin eden kimse ne bilir; gecelerin kaç saat olduğunu gam mübtelâlarına sor.)

—Cenâb—ı Hak insâna bir ağız, iki göz vermiştir. Bu da malhâ bir söyleyip iki dinlemesi içindir.

.....Vesâire.

Bunlara mukâbil gülünç şeylerden de anlıyordum, meselâ:

—Esmezdi denizde sağnaklı kara yeller

Bir çift arap mavnasına yelken olaydım.

Dilber olurdum kulaklar görmedik, göz duymadık

Sürme çeksem gûşuna, mengûş taksam çeşmine

—AĞardı rîş—i siyâlum civân arar gezerim

Açıldı tan yeri ben şam'dan arar gezerim

(Saçının telleri ağardı ben güzel arar gezerim; tan yeri ağardı ben şamdan arar gezerim).

—Değil kürsiye vâiz arşa çıksan adam olmazsın

—Sen yine eski har ve eski palan

Kaçan adam olacaksın hayvan!

Ve bunun gibi beyitler, mıs râlar ve cümlelerden ezberleyebildiklerim zihnimde, bu yeni yeni topladıklarım da defterimde saklı ve yazılı bulunuyordu. Sizin anlayacağınız yetişıyordum.

Özellikle "Tercümân—ı Hakîkat" gazetesi gizli gizli mektebe girdikçe birçok bahislerin âşinâsı oluyordum.

Romanlar, ah! romanlar!... Bunları mutlaka Ahmed

Midhat Efendi yazabilir!

Midhat Efendi merhûmu, yine Hayreddin Bey'in getirdiği Letâif—i Rivâyat'dan, gazetede ki makalelerinden, hele Hasan Fellâh, Hüseyin Mellâh, Paris'de bir Türk, Henüz Onyed i Yaşında, Yeryüzünde Bir Melek... gibi yalnız isimlerini görüp kendilerini okumaya muvaffak olamadığımız eserlerinden tanıyordum. Hayreddin Bey, bu zâtın vaktiyle Tuna taraflarında bulunduğunu, Midhat Paşa ile beraber Bağdad'a gittiğini, Dağarcık, Kırk Anbar isminde risâleler neşrettiğini, bir aralık Ebûzziyâ Tevfik isminde biri ile berâber Rodos'a sürüldüğünü, kocaman kafalı, uzun boylu, son derece kuvvetli, çalışkan bir muharrir olduğunu, çok yazı yazması sebebiyle kendisine, "Kırk beygir kuvvetinde bir makine" denildiğini anlatmıştı.

Yine bir aralık "Tercümân—ı Hakikat" da bir takım imzâlara da tesâdüf ediyordum. Bu imzâlar bende makale yazmaya dâir husûsî bir meyil yaratıyordu. Fakat ne yazabilirdim? Her gün aynı vezinde dört beş mısra söyleyebiliyorsam da makalecilik hakkında hiçbir tecrübem yoktu. Yazabilsem bile altına ne imza atabilecektim? "Dârüşşafaka'dan Ahmed Râsım" desem, Allah korusun okuldan atarlar. Demesem makalenin benim olduğunu kimse anlayamayacak. Anlaşılmayacak olduktan sonra da boş yere neye uğraşayım?.. Emeklerim boşa gidecek... Fakat... evet. Fakat... yazmamak da elimde değil. Çünkü muhtelif imzâlarla gördüğüm makaleler, şiirler, fıkralar beni âdetâ hırslandırıyor du.

Yine bir gün "Tercümân" ı okurken bir makalenin altında "Elif—Sin" tarzında iki harf gördüm. Bu ne?.. Bir türlü anlayamadım. Anlayamadıkça merakım arttı. Bir sırasını bulup yine Hayreddin Bey'e sordum. Dedi ki:

—Bâzı kimseler kendilerini bildirmemek için meselâ, "Ahmed Sâmi" imzâsını atacak yerde ilk harflerini yazarlar.

Ya!... Bu da usûlden imiş ha!... Şu hâlde ben ne dura-

yordum? Fakat ne yazayım? Belki günlerce düşündüm...
Bir şeye karar veremedim.. Halbuki zaman geçiyordu.

En sonra meşhûr seyyah Humboldt'un Amerika ormanlarındaki keşif seyâhâtlarından alınmış bir parçayı tercüme ettim. Belki dört beş defa temize çektikten sonra zarfladım. Hizmetkâr vasıtasıyla yolladım.

İnsanlıkda garîb bir haslet var. Kendisine güvenemediği zamanlarda güvendiğini ileriye sürmek ister. Ben de Humboldt'u sürdüm. Sürdüm ama düşünemedim ki:

Yolu yol ile, ormanı balta ile açarlar

Aradan bir ay geçtiği halde "Tercümân-ı Hakikat" da "A.R." imzâlı Amerika Ormanları görünmedi.

Küsdüm. Bereket versin kimseye açmamıştım. Bütün bütün rezil olurdum!

V (POSTACI HASAN)

Tercüme neşredilmesii için inîâlâm edilm ediyor—
Edebiyattan hayli bahisler öğrendik—Hele şabbi şükür!
Bir kağıt yazıne alışkanlık kazandım— Mektebin gazete yok-
laması— Mebânî'î—İnşâ notları— Postacı Hasan kovuldu—
Mektebin onbir aylık talebesi iken nutuk yazdım. Yalan
değil, kopye etirdim— Mebânî'î—İnşâ yazarının mektebi
ziyâreti— Kırmızı yazı ile takdimnâmesi— Edîişşafaka'nın
kurucularının uzaklaştırılması— Farsça mualliminiz İske-
der Efendi—Kolağası Sadık Hoca — Zamânın entrikaları—
Midhat Paşa'nın sürülmesi— Hüseyin Paşa'nın müdürlüğü—
Kapıcı Kurt Ali Ağa mubassır— Tavukçular'daki kitapçı
dükkânı— Kiraathâneci müteveffâ Sarafin— Lügat zengin-
liği— Postacı Hasan yine hizmetçiliğe alındı— Gazete ve
kitap getirmek için bulduğumuz çare— Bir edebî hâdis
daha— Ahmed Midhat ve Hacı İbrahim Efendilerin münâ-
kaşası— Bizde iki taraf— Sınıfta sofularla bizimkiler boğaz
boğaza geliyoruz.

Né matbaa, ne gazete hakkında hiçbir fikir sâhibi ol-
madığım hâlde Humboldt'dan tercüme ettiğim fıkranın
neşredilmemesinden dolayı bende meydana gelen kırgın-

lık ve öfke epeyce sürdü. 'Tercümân-ı Hakikat' nüshaları elime geçtikçe benim fıkranın daha aşağısında nice fıkraların kabûl edilmiş olduğunu görüyordum. Hattâ mütercimnin biriyle eğleniyorlardı. "Le ciel etait voile" cümlesini "semâ, yelken açıcı idi" diye tercüme etmiş imiş!..

Ben bile zayıf Fransızcamla bu tercümeye gülmekten kırılmıştım. Maamafih 'Tâlim-i Edebiyât' ın bulunamayışı bu öfkeyi bana unutturuyordu. Diğer taraftan da "Mebâni'l-İnşâ" da ilerliyorduk. Bir sene evvel okuduğumuz "bedi" ve "beyân" derslerinin epeyce yardımı dokunuyordu. Burada "tevriye", "telmih", "cinâs", "ihâm", "gulûv", "ıglâk" gibi konuları öğrendikçe, ekserisi beyitlerden ibâret olan misâlleri ezberledikçe şiir söyleme kudretim de artıyordu. Bu artış:

Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün
Feilâtün, feilâtün, feilâtün, feilün
Mefâilün, mefâilün, mefâilün, feûlün

Gibi vezinlerle alışkanlık kazanmakta olduğundan anlıyor, nerede bir beyit, bir mısra görsem derhâl "taktii" ile uğraşıyordum. Hocamız da benim bu ilerlemeyi arzu eden davranışlarımdan memnûn oluyor, yalnız yaptığım gazelleri beğenmiyordu.

Bir gün mütalâa odasının kapısı birdenbire açıldı. Müdür ile iki mubassır içeriye girdi.

Biri:

—Yoklama olacak!.. dedi.

Kitap dolaplarına, gözlerine baktılar. Birşey bulamadılar. Üzerlerimizi aradılar. Benim şiirler meydâna çıktı. Müdür bana sordu:

—Bunlar nedir?..

Anladım ki tereddüt, cezâyâ sebep olacak!.. Korkusuzca:

—Mebâni'l-İnşâ notları!..

—Koy cebine!..

Selâmı bastım. Fakat müdür gitmiyordu. Sonunda dedi ki:

—Aradık. Bulamadık. Fakat ilerde hangi birinizin üzerinde bir gazete çıkacak olursa hem döveceğim, hem hapsedeceğim, hem de aylarca izinsiz bırakacağım!.. Belki de okuldan bile atılabilir..

Aman ya rabbî!... Dikkat ettim ki özel danışmanım ve yardımcım Redhouse lügatının kabı üzerine " Tercümân—ı Hakikat" ın bir kâğıdını geçirmişim!... Bir anda ne olduğumu bilemiyorum. Çünkü müdürün, mubassırların gözleri de ona bakıyor gibi idi.

Siz bizi idâre edenlerdeki garîb nazariyelere bakın ki gazeteyi müvezziden alınan şekilden başka şekilde tanımıyorlar, maamafih tanımadıklarına da isâbet ediyorlardı.

Yemekhâneye indiğimizde zavallı hizmetçi Hasan'a mektebe öteberi sokuyor iftirâsıyla yol verilmiş olduğunu duyduk. Birkaç gün sonra da anladık ki bu mert hizmetçi kovulmayı göze almış, bizi ele vermemişti... Daha sonra farkına vardık ki bu işleri yapan beni Kuşlu Tiyatrosunda tutan adı geçen o (Hacı Kel Şerif) imiş! Zavallı Hasan, sokakta gazete alırken görülmüş... Fakat ne olmuş ise olmuş, izini kaybetmiş imiş!...

Dikkate şâyândır ki, mektebe girişimin on, onbirinci şarıyla bağımız ve irtibatımız bütün bütün kesildi. Diğer birini tedârik etmek de güç!.. Kime güvenip de teklif edebilirdik? Meğer üçüncü dördüncü sınıflarda "Hürriyet" varmış! Her gazete, her sınıfa birer tane yollardı. "Basîret", "Vakit", "Ceride—i Havâdis", "İstikbâl" isimlerindeki şimdî hatırlıyorum. İhtimâl ki neşir senelelerini birbirine karıştırıyorum.

At bulunur, meydan bulunmaz, meydan bulunur, at bulunmaz!.. O zamanda da gazeteleri anlayamazdık. Şimdi anlıyabiliyoruz, gazete yok. Üç dört sene zarfında

mektebin nizam ve intizâmı başka bir şekle sokulmuş, talebenin de mâneviyatı bütün bütün değişmişti.

Dikkate şâyândır mı mektebe girişimin on, onbirinci ayında nutuk yazmaya başlamıştım!.. Ne büyük yalan değil mi?... Hayır, yalan değil, sizi temin ederim ki sahîh!. Hem yazar, hem de götürür, birinci müdür Trabzonlu Ali Nakî Efendi'ye takdim eder, "aferin", "güzel", alırdık. Fakat cesâret edip de:

—Mutlaka kopyedir,

derseniz bunda isâbet edersiniz. Evet... evvelce müdürün mü, bir başkasının mı, kimin ise elimize bir nutuk sûreti geçmişti. Çala kalem altını üstüne getirir, hiç şüphe yok ki baştan aşağıya bozardık. Bununla beraber bu bir şey idi... Onun için büyük bir heves uyandırıyordu. Bu yolda devam edip gelmiş olsaydım, ben de Meşrûtiyet'in ilânı tarihinde kim bilir ne muntazam nutuklar kaleme alır, zamanın büyük hatiplerinin arasına girerdim!...

Hâlâ hâtırimdadır: "Mebâni'l-İnşâ" sâhibi Rumeli Umûmî Kumandanı merhûm Süleyman Paşa, Karadağ'dan dönerek Balkanları geçen Rusları durdurduğu sıralarda İstanbul'a gelmiş, kurucularından olmak hasebiyle mektebi ziyâret etmişti. Bu münâsebetle bütün Dârüşşafaka talebesi nâmına hoş geldin demek gayesiyle ilk sınıf tarafından bir nutuk kaleme alınarak kendisine takdim edilmiş, adı geçen de üzerine kırmızı kalemle:

—"Sizin gibi vatanın yeni fidanlarının takdirine mazhar olduğumdan dolayı iftihar ederim" meâlinde bir cümle yazarak iâde etmişti.

"Tâlim-i Edebiyat" edebî hâdisesinin zuhûrundan dört beş sene evvel meydana gelen bu hâdisi ihtimal ki mektebin eski defterlerinden birinde kayıtlıdır. Rus muharebesinin aldığı şekil ağır, Paşa'nın uğradığı felâket de mekteb için büyük bir darbe olmuştu. Sultan Abdülhamîd, "hal" " maddesi bahânesiyle Midhat Paşa ve arkadaşlarını uzak diyarlara sürdükten sonra, adı geçen maddede

parmağı olanları da birer birer uzaklaştırıyordu. Mektebin kurucusu merhûm Yusuf Paşa, Trabzon vâililiği ile bizden ayrılmış, bu defa da Süleyman Paşa, Bağdad'a gönderilmiş, yâni Dârüşşafaka'nın iki temeli yerinden oynatılmıştı. Hattâ bu son vak'ayı farsça hocamız Hintli İskender Efendi merhûmun çıkarmakta olduğu farsça "Ah-bâr-ı Dârü'l-hilâfe" sinde okumuştuk. O zaman ben ve arkadaşlarım Farsçayı epeyce öğrenmiştik.

İskender Efendi, orta boylu biraz büyük kafalı, esmerce, kır saçlı, sakallı, çokça çay ve nargile içmekten bıyığının burun delikleri hizasına tesadüf eden kısımları tönbeği gibi sararmış, mütevazî, hafîm, bununla beraber farsçaya, arapçaya, fransızca, ingilizceye, hintçeye, urdu lisanına vukufuyla hayret edilecek bir zât idi. İstanbul'da ilk defa urdu diliyle gazete neşreden bu zâttır. Emsâl-i Lokman isminde bir eseri vardır ki her hikâyesi bu lisanlarla yazılmıştı. Müntehâbât-ı Gülistân isminde Dârüşşafaka kütüphanesine bir hediyesi de vardır.

Birinci müdür Nakî Efendi'den sonra gelen Kolağas-Sâdık Hoca, sonraları mürriivâ olan Sâdık Paşa idi ki her fırsattan istifâde ederek bize Çanta'yı imlâ suretiyle anlatır, hariçden nüsâller getirerek zihnimizi açar, meşhûrlardan fıkralar, hikâyeler, menkıbeler îrâd ederdi. İşte adı geçenin irşâdları sayesinde imlâmuz düzelmiş, terkipleri ve cümleler tertibine bir dereceye kadar alışmıştık. Onun idâresi zamanında mekteb bir dereceye kadar okuma serbestliğine kavuşuyordu. Yine onun idâresi zamanında idi ki Midhat Paşa'nın feci da'vâsını Tercümân-ı Hakikat'da sırasıyla okuduk. Adı geçen şehîd aleyhine olarak zamanın şâirlerinden eski Maarif Nâzırı Kemal, maresâllerden Eşref Paşalarla, şair Kâzım Paşa'nın, Üsküdarlı Hakkı Bey'in ve diğerlerinin yazdıkları hicviyeleri de yine o gazetede gördük. Bununla beraber biz zamanın entrikalarını farkedemiyorduk. Hattâ anlatsalar bile anlayamadık.

Merhûm Hüseyin Paşa'nın müdürlüğünde mekteb he-
men memleketi temsil edercesine gittikçe sıkışıyor-
du. Burada "sıkışıyor" tâbirinden maksat, ahlâkî esâs ve ni-
zâmı bozuluyordu, demektir. Kurt Ali Ağa diye eğlendi-
ğimiz kapıcı bile mubassır olmuştu. Meclis denilen idâre
heyetinin başında eski Adliye Nâzırı İsmet Paşa—zâde Rı-
zâ Paşa merhûm bulunuyordu. İffet ve doğruluğu ile
meşhûr olan bu zât, mektebin vaziyetini talil ve terkib
edecek kabiliyetten mahrûm bulunduğu için çoğu fahrî
devam eden muallimler ile, irfânımızın artırılması için
dayanağımız olanlar birer birer gücenip çekiliyorlardı...

Bu senelerde her izin cuması, sabahleyin Bâyezid'e gi-
der, orada Tavukçular içine sıkışmış bir kitapçı dükkânı-
na uğrardım. Burası da su—i karîn (tuvalet yakınlık) belâ-
sıyla kokardı. Kitapçı, kocaman kafalı, esmer, benim gibi
bodur, şişmanca, Kirkor isminde biri idi. Fakat bundan
evvel Çemberlitaş'da Tönbekici Celil, Bahçekapısı'nda
Hasan Ağalar vardı. Bu iki sâbit müvezzi, asrın meşhûrla-
rının basılmış eserlerini satarlardı. Bunlarda bulunmayan
başka kitapçılarda bulunmazdı. Okçular—başı'ndaki kı-
raathânesiyle bizde ilk defa faydalı bir müessese meyda-
na getirmiş olan müteveffâ Sarafim de gazete kolleksi-
yonculuğu ile şöhret almıştı. Kirkor Kitabhânesi ki daha
sonra "Asır" ismini almıştı, burada da Abdülaziz Hân
devrini takip eden ilk senelerden sonra neşredilmiş eser-
ler bulunuyordu. Parça parça çıkan romanlara, "Hazi-
ne—i Evrâk" gibi mecmûalara da —muhakkak— tesâdüf
edilirdi. Zavallı hizmetkâr Hasan da herşeyi buradan alır-
dı.

Bu kitap dükkânından içeri girildi mi, solda ancak sâ-
hibinin sığabileceği kadar geniş tezgâhımsı bir masa var-
dı. Kitapçı bu sıkışık yerde omuzlarından kesik bir vaziyet
alırdı. Duvarlar göz göz idi. Biraz durdunuz mu, ka-
pıdan bir kafa görünür:

—"Cellâd" ın kaçınıcı çıktı?

—Altıncısı!

—Aldım.

der kaybolur, ardı sıra ikinci bir kafa daha görünür;

—Sen de Durûb—u emsâl var mı?

—Kimin?

—Şinâsi'nin...

—Yoktur.

O da çekilir, üçüncüsü görünür.

—Dünkü 'Vakit' var mı?

—Sarafım Efendi kiraathânesine bakınız,... cevâbını alarak dönerdi. Ben buraya bilhassa Gınyetü'l—lûgat isminde neşredilmekte olan Fransızca—Türkçe dictionnaire için her izinde uğrardım. Şemseddin Sâmî Bey merhûm da Kâmûs—ı Fransavî'yi neşre diyordu.

Gınyetü'l—lûgat bilhassa ilmî ve fennî istılâhlara ehemmiyet vererek daha ciddî görüldüğü halde Sâmî Bey merhûmunun Kâmûs—ı Fransavî'si şöhret almıştı. Gınyetü'l—lûgat'dan şimdi bir tane bile kalmamıştır. Sani Bey Kamûsu'nun, bir nevi ördek, bir nevi balık gibi isim vermediği kelimelerin de karşılığı olan isimlerini yazdığı için bana daha çok faydalı geliyordu. Bir kusuru varsa muntazaman çıkamadığı idi.

İki ay kadar uzamış olan karanlık devri, yâni postacı Hasan'ın mektepten atılmasından ibâret olan zaman sonunda zavallının öteye beriye yaptığı istirhamlar üzerine yine hademelîğe alındığı bize müjde gibi tesir ettiydi. Etti ama Kel Şerif'i gözetmek, Hasan ile münâsebetlerde son derece ihtiyatlı davranmak zarûrî idi. Bunun da çâresini bulduk:

Hasan ile hiç konuşulmayacak. Yalnız müzâkere esnasında dışarıya çıkan birimiz ona alınacak şeylerin listesini verecek, o da sokağa çıkınca doğrucu Kırkor'a gidecek, alacak, mektebin arkada bulunan kısa duvarından attıktan sonra büyük kapıdan girecek, sabah namazı esnâsında içimizden yine biri gidip onları alacak.

Bu defaki posta biraz zalimetli idi ama ne çâre katlanılacak.

Biz böyle âvârelik ile meşgûl olduğumuz sıralarda idi ki bir edebî hadîse daha ortaya çıktı: Muallim Nâci'nin baş—makale yazdığı "Tercümân—ı Hakikat" da Hacı İbrahim Efendi isminde bir kimseye karşı Ahmed Midhat imzasıyla yazılmış bir makale gözümüze ilişti. Bu konu da bize göre yabancı idi. Arapça, araplık, taassup kelimeleri, terkibleri birbiri ardınca yuvarlanıp kalkıyordu. Neler, neler?... Midhat Efendi her cevâp makalesinde merhûm Hacı İbrahim Efendi'nin "Tarîk" da neşredilmiş makalelerinden cümleler alıp bunlar üzerine müdafalarını kurduğu için, konu, bir dereceye kadar aydınlanıyordu. Ama biz yine tam anlıyanıyorduk. Yalnız bizim sekiz kişilik sınıf iki gruba ayrılmıştı. Bir taraf benimle beraber Midhat Efendi'yi tutuyor, diğer taraf da Hacı İbrahim Efendi'yi.

Gençlikte, özellikle bizim terbiyelerimizde bir tarafı tutmanın sonu münâzaadır. Sofu düşünceli olan arkadaşlar sayıca çok olduklarından benim taraf, azınlıkta kalıyordu. Münâkaşanın büyüdüğü, sövüp saymadan başka boğaz boğaza gelindiği demler de oluyordu. Oluyordu ama niçin?

İşte burası taraflar için büyük bir şüphe içinde idi. Biz bahsi geçen makâlelerin içindeki münâkaşalardan değil, işinlerin münâkaşalarında idik. Karşı taraf Hacı İbrahim Efendi'nin arapçada kuvvetini ileriye sürerek türkçede Midhat Efendi'yi mağlûp edeceğini, hattâ ettiğini iddiâ ediyor, biz de:

"Arapça isteyen Urban'a gitsin

Acemce isteyen İran'a gitsin

Ki biz Türküz bize Türkî gerekdir"

tarzında, nasılsa kulağımızda yer tutmuş ve tâ o devirde

4

turancılığın esasına bağlılığı bilinen "Vakt"ın şöhretli başmuharriri Saîd Bey merhûmun bilinen sözünü söyleyerek şiddetli karşılık veriyorduk. Evet:

"Ki biz Türküz bize Türkî gerekdir"

diyorduk, ama ne karalamış olsak onda yine arapça, farsça terkiplerden kendimizi alamıyorduk. Büyük bir anarşi veya oligarşi içinde idik. Şimdiki edebî bolşevizm henüz doğmamıştı. Onun için biz ilim zenginleri, henüz mahfûz ve masûn bulunuyorduk.

VI (ÇAYLAK TEVFİK)

Eski mizâh gazeteleri: Teodor Kasab, Çaylak Tefvik merhûm— Güllü Agob'un Tiyatrosu— Küçük, büyük Karakaş— Tefvik merhûmun eserleri— Kemâl Bey'in tiyatroları, Agob'un tiyatrosu, biz mektepten çıkıncaya kadar dağılmıştı— Karagöz sâhibi Fuad Bey— "Tercümân-ı Ahvâl" gazetesi nasıl çıkıyordu!— El tezgâhı— Mürettibler! Hasan Efendi bir mim başı ver! Oturarak tertib— Müvezzilerin pîri Zennüb— 93 muhârebesinde ilâveler, rütbe verilîşini de ilâve ederek neşrederlerdi— Mihâlicli Mustafa Efendi merhûmun hal tercümesi, cenâze alayı.

Bu sonsuz komediyi yazarken bazan üç dört seneyi birden atladığuma, yahut bir geri dönüş hareketiyle dört beş sene gerilediğime sebeb, mevzûun aslında mevcût olan çeşitliliğin çokluğundandır. Bundan başka, kırk yıllık hâtırâtın bugünkü imiş gibi birden bire zihinde tecellî etmesi, mutlaka vaktiyle kayıt ve zaptedilmiş olmasına bağlıdır. Gördünüz mü bir kere!... Mizah gazetelerini bile ancak bu düşünceyi tâkiben hatırladım.

Neticelerini çekmekte olduğumuz şu umûmî harp gibi, 1293 (1877-8) Rus muhârebesini hazırlayan Sırpîlarla

çarptığımız sıralarda bunlardan da görürdük. Hattâ Sırbistan başkumandanı General Çernayef'in Tuna sâhilinde çubuk keyfi yapan nöbetçilerimizden birinin dalgınlığından istifâde ile papucunun tekine binerek çala kürek gittiğini tasvîr eden levha ile câî Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın İzmir civârındaki Çeşme'ye sürülmesi münâsebe- tiyle adı geçenin söylenilen suçlarına binâen bir çeşme önünde elindeki, üstündeki lekeleri çıkarmakla meşgul gösteren diğer bir resim,

—Yetiş de giğne!

nârâsıyla Haliç vapurlarıyla alay eden kapıcı, Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesine telmih olduğunu sonradan anladığım; ortada bir merkep ile kişiden birinin diğer üçün- cü bir zâtı bindirmek, diğerinin indirmek gayretiyle uğ- raşdiklarını anlatan karikatürler... vesaire şöyle böyle do- nuk resimlerle birer hayâl gibi gözlerimin önüne geli- yor.

Bunları hep sonradan okuduğum zamanlarda anladım veyahut bana anlattılar. "Çingiraklı Tatar" ile başlığı al- tında:

"Gölge etme başka ihsan istemem"

nusrâî yazılı duran "Diyojen", "Hayâl", "Çaylak" vesâir namlarında olan bu chariverilerdeki mevzûat Gedik Paşa ti- yatrosu aktörlerinden meşhûr Güllü Agob ile artistlerin- den küçük, büyük Karakaşlar, "Kaima" mes'elesinden do- layı Mâliye Nezâreti, Şirket-i Hayriyye, "Vakit" gazete- sinin imtiyâz sâhibi Philip Efendi gibi şahıslar ve müesse- selerden ibâret olmakla berâber bizde mizâh usûlünü umumun nazarından açıklayacak yazıya geçmiş tavrılara âitti.

Mizahçıların en tanınmış sünalarından olan Teodor Ka- sab'ı hiç görmedim ise de Çaylak sâhibi Tefik merhûm ile pek çok defa görüştüm.

Bunlardan Teodor Kasab, vaktiyle "İstikbâl" gazetesin- de bulunmuş olan...Encümen reisi Osman Beyefendi'den

bizzat işittiğine göre, aslen Kayseriliymiş. Oradan İstanbul'a geldikten sonra Beyoğlu'ndaki bir hristiyan âilesinin yanına hizmetkârlık ile girmiş ve bu âilenin günün birinde Paris'e gidişinde berâberinde bulunarak doğuştan olan zekâsının da yardımıyla az zamanda Fransızca'yı öğrenmiş, bir aralık o âileyi terk ederek meşhûr hikâyeci Büyük Alexandre Dumas'ya intisabla kâtipliğine kadar yükselmiş, İstanbul'a dönüşünde bir vesileyle matbûata yanaşarak "İstikbâl", "Çingiraklı Tatar", "Diyojen" gibi ciddî, mizâhî gazeteler çıkarmış ve bilhassa Alexandre Dumas'ın meşhûr Monte—Cristo'sunu tercüme ederek roman okuma merakının bizde revâc bulmasına hizmet etmiştir. Sultan Hamid, Teodor Kasab'ı Mâbeyne kütüphanecilik ile almış ve roman tercümesi hizmetinde bulundurmıştu.

"Çaylak" sâhibi Tevfik'in iki lâkabı vardı:

Biri çiçek bozuğundan dolayı ömür boyu söylenecek olan "Çopur", diğeri "Çaylak" gazetesini çıkardığı için sonradan verilen Çaylak idi. Orta boylu, esmer, yüzü, içki düşkünlüğünden etlerin gevşeyip büzülmesinin çizdiği muntazam olmayan hatlarla çiçeğin meydana getirdiği yaralardan müteessir, gözlerinin siyah dâireleri çevresini beyazları yemiş gibi çentik, galiba biraz irice burunlu, seyrek sakallı, fakat dâima hoş söyler, hoş yazardı.

Ayyaş tabiatının çoğunlukla içki yüzünden olduğu meşhûrdur. Nâdirlerden ve zarîflerden olan böyle bir muharririn menkıbelerinin ve hikâyelerinin yazılı olmaması ne kadar teessüfe şâyandır.

Bir gece köprüden bindiği beygirin sürücüsüne evine ginceye kadar beş altı defa soyularak kesesini boşalttığını nakledenler mâcerâyı da şöyle anlatırlar:

Sürücü, beş on dakika gidildikten sonra beygirin başından tutar,

—Geldik beyim!

der, merhûmu indirir. Biçâre o sarhoşluk arasında kendi-

ne gelir gibi olduğu esnâda diğeri bir beygircinin gelmekte olduğunu anlayarak, onunla da semtini pazarlık eder, yine parayı peşin vererek biter. İşte aynı beygirci her on dakikada bir indire indire, yine beş on dakika sonra bindire bindire güç hal ile evinin kapısına kadar getirebilmiş imiş.

"Bu Adam, İstanbul'da Bir Sene, Gençine-i Letâif" gibi makbûl eserleri vardır.

Güllü Agob'u da mektepten çıkdıktan sonra tanıdım. Esmer, az şişman, uzun boylu, dolgun sîmâlı, burun, kulak, ağız tam ermeni tipinde biri idi. Bir aralık din değiştirerek gâliba Agob'un ibranicesi olan Yâkub ismiyle muzika-i humâyuna alınıştı. Tiyatroculuktaki mehâreti yaygın ve bilirse de, ben "Besâ" oyunundaki tabancasının sesiyle ağladıktan sonra bir daha görmedim. "Leblebici Horhor" da "Leylâ ile Mecnûn" da yaratıcı rol yaptığını söyleyenler vardır.

Biz mektepten çıkmaya kadar Gedik Paşa tiyatrosu da dağıtılmıştı. "Vatan-Silistre" piyesinin merhûm Kemâl'in gözden düşmesini bu tiyatrodaki hazırladığı rivâyet edilir.

Maamafih Güllü Agob, Osmanlı sahnesinin ilk büyük aktörlerinden biri olmak üzere tanınmıştır. Tiyatro konularında bu taraflar daha çok izâh edilecektir.

Karakaş'lara gelince, bunların, zamanın bütün kalem sahipleri gönlünde birer hasret noktası bıraktıkları üzerinde ittifak edilmiştir.

Bu şahsiyetler Osmanlı Tiyatrosunun üç önemli unsurudur.

Arzettiğim gibi mektep, uğradığı mânevî çöküntüde kalmayıp ilerlediği sıralarda idi ki biz Kemâl'in eserlerini okumaya muvaffak oluyorduk. "Zavallı Çocuk", "Akif Bey", "Gülnehâl", "Vatan-Silistre", "Sergüzeşt-i Ali Bey" sınıf sınıf geziyordu. Merhûmu biz bile takdir ediyorduk!... Hattâ zamanın yegâne muharriri olan Midhat Efendi ile mukayese etmeğe kadar kalkışlıyorduk. Bu ilk

sarsıntılar arasında Sâdullah Paşa'nın, Sezâyî Bey'in Agâh Efendi nâmında birinin, Ali Bey'in isimleri de geçiyordu. Bilhassa Şinâsî hepsinin önünde kabûl ediliyordu. Bu sebeble "Tasvîr-i Efkâr", "Tercümân-ı Ahvâl", "İbret" gibi gazetelerin de isimlerini belliyorduk.

"Tasvîr-i Efkâr" ayrı bir bahis olduğu için burada, yalnız "Tercümân-ı Ahvâl" den bahsedeceğim:

Birgün "Karagöz" sâhibi Fuâd Bey ile Şekerci Hacı Bekir'in dükkânı önünden geçerken bana karşı tarafı gösterdi, dedi ki:

—Burada eskiden kim vardı bilir misin?

—Tönbekici Hasan Ağa.

—Evet. O da vardı. Fakat gazetelerden?

—Bilmiyorum..

—"Tercümân-ı Ahvâl" ilk defa olarak şu binânın üstünde dizilip basılmıştır. Sâhibi Agâh Efendi idi.

—Haniya şu meşhûr...

—Evet. Evet... Agâh Efendi tıbbiyeden doktor çıkacağı sıralarda Fransızca biliyor, diye Paris sefâretine gönderilmek üzere mektebden alınmıştır. Sultan Hamid Devrinde Anadolu müfettişliğinde bulunmuş olan merhûm müşir Şâkir Paşa'nın büyük birâderidir. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışının ilk yıllarında İstanbul'a gelmiş, postahane-ye, sonradan da ismi 'İdâre-i Mahsûsa'ya çevrilen 'Fevâid-i Osmaniye' ye nâzır olmuştur. Bizde posta pullarını ilk defa icâd eden bu zattır. Evvelce damga vururlardı.

Agâh Efendi, "Tercümân-ı Ahvâl"i burada çıkarmıştır. Kapı da dâhil olduğu halde bütün üst kat matbaa idi. Beş oda kadar vardı. Odaların birinde el tezgâhı, birinde mürettepler, diğerlerinde de muharrirler bulunuyordu. Bunlar Şinâsî, Ahmed Vefik Paşa, uzun boylu, sarı sakallı olduğu için "Sarı" lâkabı verilmiş Tevfik Bey bu gazeteyi dokuz sene çıkardılar. Daha sonra ayrıldılar. Ahmed Vefik Paşa ile Şinâsî, "Tasvîr-i Efkâr"ı neşrettiler.

Merak bu ya, sordum:

—Nerede basarlardı?

—Eltezgâhunda!

—Ne?

—O zaman makine nerede?... İstanbul'a ilk makine Amerika'dan gelmiştir. Bunlara körüklü makine derlerdi ki evvelâ "Matbaa—i Amire" ye getirilmiş, para basılmıştır.

Ben harflerin ne şekilde dökülmüş olduğu tarihi sormayı unuttuğum halde dedim ki:

—Mürettepler, diyordun, çok var mıydı?

Güldü.

—Vardı. Fakat sen görmeliydin!.. Bunlar "Matbaa—i Amire" den, başka yerden güçlkle alınmış câmi hatibi, imam, âlimlerden kimselerdi. En genci altmışlık!... Kasaların önünde birer kürsî, onların üzerlerinde birer minder, iki tarafta yastıklar... Bunların içinde otururlardı. Şimdi ki gibi ayakta durmazlardı. Arada bir:

—Hasan Efendi bir mim başı ver!
diye bir ses çıkar, öteden biri atardı.

Gazete basıldı mı, "Tömbekici Hasan" yandaki merdivenden alır, dükkânında satardı. O zamanlarda gazete müvezzileri yoktu. Varsa bile gazete diye bağıramazlardı.

—Neden?

—Neden olacak? Softalar, lobutlu lobutlu (sopa), usturalı, kamalı hocalar döverlerdi. Hasan bile gizli satardı. Sana Zennûb'u anlatayım..

—Bu da kim?

—Kim olacak? Müvezzilerin ilki... pîri!.. "Basîret" in ilk zamanlarında sırtında bir askerî aba, donsuz olduğu halde:

—Kedim!

diye gezer, kazandığını kedilerle beraber yerdî. Mezcûba yakın bir hâldeydi. Vezir—Hanı'nda yatıp kalkardı.

Ondan sonra kitapçı Arakel ile Ohannes Ferit, Kirkor

türediler. Arakel, İstanbul, diğer ikisi Beşiktaş taraflarında bulunurlardı.

Ben de iyice hatırlıyorum ki müvezzilik 93 muhârebesinde ilerledi. Bâzı geceler:

—İlâve!

diye tiz bir ses akseder, mektebin kapalı demir kapılarından aşarak bizim yatak koğuşlarına kadar gelirdi. Bâzan bunlar:

"Karîha—i ilham—i sabîha—i cenâb—ı pâdişâhûden Amedî—i Dîvân—ı humâyûn mütehayyizân hülefâsından.. Bey'e rütbe—i sâniy sınıf—ı mütemaâyizi tevcih buyurulmuştur." (Padişah efendimizin isâbetli reyî ile Dîvân—ı humâyûn baş—kâtibi itibarlı kimselerden .....Bey'e, sâniye rütbesinin birinci sınıfı payesi verilmiştir.) gibi rütbe verilenlerin iftiharî vesilesi olacak lüzûmsuz haberlerin neşri olurdu.

İşte biz mektebde okumakda, matbûât tarîhi kâh önümüzde, kâh arkamızda devam edip durmakta iken, üçüncü bir hâdisе daha meydana gelmesin mi?... Bu hâdisе, bütün Dârüşşafaka için müthiş idi! Mektebin öğretimde sağlam bir temeli olan Hoca Mustafa Efendi ölmüştü.

Bâyezid dersiâmlarından "Mihâlici Mustafa Efendi" ünvanıyla bilinen bu mübârek zat, mektebin sekiz sınıfında da ayrı ayrı ders verir, yorulmak bilmez, edîb ve iyi huylu bir muallim idi. Osmanlı Maarif târihi bu muhterem müderrise bir husûsî fasıl açsa revâdır. Darüşşafaka tedrisatının en kuvvetli âmiliydi. Elifba'dan itibaren hesap, hendese, "İlm—i hâl", "Sarf—ı Osmanî", "Mecelle", "Bedî" ve Beyân", "Menâr", "Mebânî"1 —İnşâ".. vesaire derslerini tam bir intizam ile, fevkalâde hatâsız bir devamla okuttuğu gibi, edebî tavırları ve sözleriyle de mektebin canlı bir ahlâk hocası idi. Dersde talebeye sual sormak âdeti olmadığı hâlde en tembel, en çalışmazımız bile onun derslerine itinâ ederdi.

Bu öyle bir ahlâk muallimi idi ki müdürümüz Sâdık Hoca'nın Bursa Askerî İdâdî tarih hocalığına nakli dolayısıyla boş kalan müdürlüğe başka birinin tâyinine kadar müdür vekili olduğu üç dört ay zarfında mektebde evâmîr (buyruklar), talimatlar, yönetmelikler defteri okunmamıştır. Bu deftere genellikle talebelerden suç işleyenlerin isim ve suçu yazılır ve müdürlük tarafından da ceza dereceleri jurnalın üzerine işâret edildikten sonra akşam yemeğinden evvel divanhânedede bütün talebenin huzurunda okunurdu. Dikkate şâyandır ki Hoca'nın vekâleti zamanında talebeler utanma hissinden doğan bir saygı ile üstâdın yüceliği hakkında tam bir hürmet eseri göstermiştir.

Karlı bir hava idi. Bütün bizler, göz yaşlı, perişân bir hâlde cenâzesinde muntazam saflar teşkil ediyorduk. Yalnız biz mi idik? Cerrahpaşa yokuşu yüzlerce talebenin beyâz sarıklarıyla havâda dolaşan ikinci bir beyaz tabaka teşkil ederek tekbîrler ve tehlîllerle yürüdüklerine şâhit olmuştu.

Artık ne Mebânî'î –inşâ'da tat kalmıştı, ne de diğer derslerde! Mektebe âdetâ hüznün veren bir sessizlik çökmüştü.

"Dârüşşafaka Kütüphânesi" adıyla yine zamanın maârif tarihinde yer tutması icâb eden ders kitaplarının cümlesi bu kadri yüce hocanın irfânından istifade etmişti.

93 muhârebesinde Süleyman Paşa'nın daveti üzerine Şipka'ya gitmiş, yine bizi ağılatmıştı. Merhûm, orada askerlere va'z nasihat ederek fedâî müfrezelerinin teşekkülüne hizmet etmişti. Şihhatini haber veren mektubu geldikçe mubassırlar tarafından sınıflar gezilerek müjdele-nirdi.

Evet, yegâne üstâd âhirete göçmüştü.. Bundan sonra bize hâlâ tenkîdcisi olan Tâlim–i Edebiyat'ı bulamadığımız Mebânî'î –inşâ'yı kim okutacak?.. Bu da bir zaman mes'elesi idi.

VII (BAŞ – MUHARRİR)

"Tercümân-ı Hakikat" ve "Tarîk" in münakaşaları – Atış-
malı edebî sohbetler – Mektebde ve dışarda partiler – Hacı
İbrahim Efendi, sekizinci sınıf edebiyat muallimi – Edebi-
yat ile kitâbet – İlk ders, ilk imtihân – Mevzû: Mekteb
hakkında bir müsvedde kaleme alınacak – Girişdim... secili,
zincirleme terkipli uzun cümleler – İlk ben takdîm ettim –
Okudu. Beğendiğini anlıyor, seviniyordum – Râsim Efendi:
" Sarı Kız" (veya Sarıkez) aferin – Yalnız bir iki yanlış
var – "Sefîne-i nâciye" olmaz, "sefine-i münciye" demek
lâzım – Bizim parti müsveddelerini tamamladı – Sofular
hâlâ taş tahtalar üzerinde uğraşıyorlar – Hacı İbrahim
Efendi'nin bize ilk dersi son ders oldu – Meşhûr muharrir-
lerden birini görmek merakı – "Tarîk" baş – muharriri Saîd
Bey – Baş – muharririn yazıları – Benim zavallı tercümem
son sütûnlara bile giremedi – Saîd Bey'in davranışlarının özü
hakkında hissettiklerim – Mekteb tarih ve coğrafyadan zayıf.

Mekteb ne kadar sâkin ve sessiz ise "Tercümân-ı Hakî-
kat" ile "Tarîk" gazeteleri de bilâkis o kadar velveleli
idi. Ahmed Midhat Efendi ile Hacı İbrahim Efendi arala-
rında nice zamandan beri açılmış olan edebî bahisler kar-

şıklı atışmalara, şiddetli münâkaşalara, hattâ kâfirlik ve câhillikle ithâma kadar uzanıp gidiyordu. Konu iki kişi arasında olduğu hâlde, açıktan atılan atılana idi. Yâni mektepteki iki grup gibi, dışarda da iki grup meydana gelmişti!... Biz yine Midhat Efendi taraftarı idik. Sınıfın sofı takımı ise daha ziyade şiddetle İbrahim Efendi'yi tutuyordu.

Günün birinde kulağında top gibi patladı:

—Hacı İbrahim Efendi sekizinci sınıf edebiyat öğretmenliğine tayin edilmiş!

Eyvâh!.. Şimdi ne yapacağız?..

Bizim sofulara galebe çaldırmamakdan başka çâre yok. Bunun için karşı olduğumuz bu yeni gelen öğretmenin eline hiç bir vesile vermemeye çalışmalıyız. İbret vericidir ki bir mektebde, bir terbiye, bir tâlîm, bir usûl, bir idâre hâkim bulunduğu hâlde bile, yine görüş ayrılıkları ortaya çıkıyordu. Bu ihtilâfın bir gülünç tarafı vardı ki o da yalnız ismini bildiğimiz edebiyat gösterisi idi. Mesrûtiyet, prensip, mefkûre konularında da böyle değil mi idik? Hâlâ da böyle değil miyiz?.. Yoksa cihân, bizim uğradığımız bu kadar fecî belâlara bakıp da güler miydi?.. Dâimâ zararlı neticeleri bize dokunagelen hâl ve hareketimizle beraber komiğiz vesselâm!

Evet, demin dediğimden başka çâre yoktu.

Redhouse'a yine sarılmalı. Horoz sesi işitmemiş ne kadar arapça kelimeler varsa, yoklayıp icâbında sırt sırta dizmeli. Bîlhassa secie riâyet etmeli... Fakat yeni hoca yazılarında bu usûlü pek ziyâde tercih etmiyor gibi. Bunun da kolayı var.. Elhâsıl iki dersde bulunabilir!..

O zamanlarda "edebiyat" yeni keşfedilmiş bir söz gibiydi. Kullanılanı ise "kitâbet" idi. Merhûm da Kitâbet hocalığı ile geliyordu.

Geleceği gün gözlerimizi kapıya diktik. Tam vaktinde zil çalındı. Kapının demir kanadı arasında başı önünde, zayıf, çelimsiz, paltolu biri göründü. Elinde de şemsiye

vardı. Kapıcı ile bir şeyler konuştuktan sonra mektebe doğru yürümeğe başladı. Derhâl aşağı divânhâneye indim.

Mubassıra, müdür odasını soruyordu. O da gösterdi.

—Kim?

dedim.

—Bilmiyorum.

dedi.

Talebeler de sınıfa girmişti. Beş dakika sonra müdür, yanında olduğu hâlde bu yabancı zât merdivenleri çıkmağa, bizim dersihâneye doğru yürümeğe başladı. Anladım Kitâbet hocası, Girdi.

—Bak!

Birer temennâ. Oturduk. Müdür, tanıtma konuşmasını yaptı. Çekilip gitti. Biz karşı karşıya kaldık.

Dikkat ettim: Gözlerinin akı kurşûnî bir renge dönmüş, son derecede miyop, ilmî kıyafetten, sonra idârî kıyâfetin göz alışkanlıklarına gösterdiği yaraşmamazlık gibi bir çeşit giyinme ile ince vücudu örtülü, kır sakallı, elleri damar damar. Fakat o haliyle bile sînâda bambaşka bir sevimlilik var. Hafif bir sesle dedi ki:

—Efendiler,

Ben size kitâbet öğreteceğim, ama herşeyden evvel durumunuzu anlamalıyım. Onun için size bir mevzû vereceğim, onun hakkında ne biliyorsanız yazınız. Kâğıtları alıp götüreceğim.

—Peki efendim!

—Mektep hakkında bir müsvedde kaleme alınız!..

Derhal taş tahtalar takırdadı. Taş kalemler cızırdadı. Yan gözle baktım ki bizim sofı takımı böyle içinde bulunduğunu, bilinen bir konuyu tasvîr hususunda pek ziyâde endişeli bulunuyordu. Ben derhal taş tahtadaki müsveddeyi kâğıda çekmeğe başladım. Delişetli girişmiştim.

'Mekteb, o seffîne—i nâciye—i irfân ve dânişdir ki ummân—ı belâyânın emvâc—ı semâ—resîdesinden insânı

tahsîs ve bir sâhil—i selâmete kemâl—i emn u refâh ile tahsîs edüp dünyâda râkibini envâ—ı nevâziş ve âtifet ile evc—i a'lâ—yı rif'ate tahrîs ve yevmü'l—kıyâmede dahi nâr—ı eşedd—i azâbdan terhîs eyler..." (Mekteb, o necât bulmuş ilim ve irfân gemisidir ki, belâ denizinin semaya ulaşan dalgalarından insanı kurtarır ve selâmet sahiline büyük bir emniyet ve refah ile tahsis edip, dünyâda içinde bulunanları çeşitli iltifat ve iyilikle yüceliğin en üst derecesine ulaştırır ve kıyâmet gününde dahi azâbın şiddetli ateşinden alıkoyar.)

Tarzında bir şeyler yazdım. Altına "Râsim Sarıgez (Sarigiz)" imzasını atıp ilk olarak takdım eyledim.

Kâğıdımı eline aldı. Tâ gözlerinin kapakları önüne kadar götürerek okumağa başladı. Yandan görüyordum, gülüyordu. Muhakkak!... beğendi... hiç şüphe yok... Göz kapakları pek çok oynuyordu. Kim bilir o anda ne türlü duygular içinde idim. O nâzik hisler şimdi kartlaşmış, oduna benzer bir elâstikiyyet kadar katılaşmış!.. Mümkün değil neler duyduğumu hatırlayamıyorum. Sevindiğimi biliyorum. Fakat bu sevinmenin şimdilerde nâdir sevindiğime asla benzemediğinde zerre kadar şüphem yoktur.

Kâğıdı indirdi, başını kaldırdı.

—Râsim Efendi Sarıgez kimdir?

Zemberek ile kurulmuş gibi yerimden oynadım:

—Efendim.

Bilmem seçti mi? dedi ki:

—Aferin!... Yalnız bir iki yanlışın var. "Sefîne—i nâciye" olmaz. Nâci, kurtulmuş demektir. "Sefîne—i mün-ciye" olacak ki kurtarıcı gemi demektir. "Tahsîs" kelimesi de burada yakışık almaz. Gerçi mecâzen kullanmış isen de burada pek uzak.

Bizim takım galebe çalıyordu. Çünkü cümlesi müsveddelerini vermişlerdi. Sofu takımı henüz taş talıtaı kemi-rip duruyorlardı. Bunların bir kurnazlığı vardı ki o da

paydosa yakın verip tenkidlerden kurtulmaktı.

Düdük çalar çalmaz yazdıklarını teslîm ettiler...

Merhûmu ikinci derse bekledik ise de gelmedi. Meğer bir ders nasîb imiş!.. Bütün projelerim suya düştü.

Zaten son imtihana da az bir müddet kalmıştı. Sekiz senelik tahsili tamamlamış oluyordum. Dâriüşşafaka da üçüncü mezunlarını vermiş olacaktı.

İmtihan hazırlıkları başladığı sıralarda biz yine 'Ter-cümân-ı Hakikat'ı, arada sırada neşredilen dergilerden ay başında elde edebildiklerimizi okuyorduk. Fakat tuttuğum bir merak günden güne büyüyordu. Bu merak, hiç olmazsa meşhûr muharrirlerden birini, sokakta, dükkanda görebilmekti.

Bir izin cumasında öğle vakti idi. Yine Bâyezid'deki kitapçıya gittim. Kirkor ile âdetâ ahib olmuştuk. Şundan bundan konuşup dururken dükkânın dar kapısından bir baş göründü. Kitapçı yerinden süratle kalkarak ceke-tinin üst düğmesini iliklemek, ihtiramkârâne gülümsemek,

—Emriniz;

gibi sözler söylemek vaziyetlerini takımmca, ben de kendimi derleyip toparladım. Gelen zât bir kitap şordu.

—Henüz çıkmadı efendimiz!

cevabını alarak döndü. İki tarafına hafif hafif sallanarak yürüyordu. Böyle yürüyüşü arkasındaki paltonun birbirini nûiteakip bel taraflarında gösterdiği geçici kıvrımlardan anlaşıyordu.

Biraz uzaklaşır uzaklaşmaz Kirkor dedi ki:

—Sâîd Bey...

—Kim?

—'Tarîk' baş—muharriri Sâîd Bey!

—Vah!... Vah!... iyice göremedim.

Evet, yalnız sîmâsının krokisi gözümün önünde bulunuyor, hafif krem renginde beyaz, az uzun bir çehre üzerinde mavi gözleri, kirpik veya yenmiş gibi duran bıyıkla-

rı, seyrek tellerden ibâret olan sakalı lâtif bir şekilde görünüyordu.

Kirkor bir taraftan tafsîlât veriyordu:

—Her çıkan kitabı alır. Eskiden "Vakîf" te de baş—muharrir idi. Fransızca, Almanca bilir. Her gün gazetede "İemâl—i ahvâl" yazar...

"İemâl—i ahvâl" zihnimi tımaladı. Kalemimin şöhreti bize kadar gelmiş olan böyle mühim bir zâtın yazılarını görmemezlik benim için büyük bir noksan teşkil ediyordu. Kirkor önünde duran bir "Tarîk" nüshasını bana uzatarak:

—İşte, tâ başda!... Dâima başda!...

—Onun için mi baş—muharrir diyorlar?

—Öyle ya!... Gazetelerde kimin yazısı baş tarafda olursa baş—muharrir odur.

Hüznüm arttı. Benim Humboldt tercümesi arka tarafa bile konulmamıştı. İnsan ne kadar çalışmış olmalı ki baş—muharrir olabilsin? O zaman için bu suâl pek çok bilinmeyenli bir denklemdi.

Evet. Baş—muharrir!.. Demek ki muharrirlerin en kuvvetlisi, en okumuşu, en çok bilen olacak!...

Evvelce arzettim ya. Genellikle gazete kelimesi hakkında ufak bir fikre bile sâhib değildim.

Ben bu hâlde bulunurken Kirkor bir inci daha yumurtladı:

—Bu yazı da Hak vergisidir!... Nice âlim adamlar var ki iki kelimeyi bir araya getiremez! On gün uğraşsa Saâd Bey gibi bir iemâl yazamaz!..

Alacağımı aldım, "Tarîk" gazetesi de berâberimde olduğu hâlde doğruca eve geldim. Gönlüm yeni bir şeyin tedkîki hevesiyle neşeliydi. Gazeteyi açtım. "İemâl—i ahvâl"i okumağa başladım. Öyle hatırımda kalmış ki eski Alman Başvekîfi Prens Bismarck'a âid idi. Ben ne 1870 muhârebesini, ne Fransızların iddialarını, ne imparatorluğun ne demek olduğunu, ne de cumhuriyetin ilk plânda

gelen mânâsını bilmediğim gibi siyâsî münâsebetler, politika, diplomasi, başvekâlet, hükûmet reisi, Gambeta, İmparator Guillaume – Alman İmparatoru Wilhelm I (1877–1888)–Kraliçe Victoria, Moltke, "Mareşal Bazaine", Sedan, "Esâret vak'ası, Berlin, Paris, Londra, Viyana hakkında da en az husûsî bir fikre sâhip değildim. "İemâl"i okudukça anlayamamazlıktan dolayı muvakkat bir bönülük içinde kalıyordum. Kelimeleri anlıyorum, cümleleri çıkarıyorum, ama tamamının delâlet ettiği maksadı kavrayamıyordum. Binaenaleyh "İemâl–i ahvâl" beni cezbedemiyordu.. Yalnız birbirini tâkib eden cümlelerden kalemim kuvvetli olduğu hükmünü verebiliyordum.

Evet. Bu duyulmamış isimlerden, terkiplerden elbette bir şey çıkıyordu. Benim öyle dalışımından merhûm vâlîde de hissedâr olmuş, bana soruyordu:

–Oğlum, gazetede bir şey mi var?

–Bir şey yok, anneciğim. Yalnız şurasını okuyorum, bir türlü toplayamıyorum.

–Daha senin aklının ermediği neler vardır!...

Neler olacak?... Benim aklım neden ermesin? Matematik ise; Cebr–i a'lâ (Yüksek Cebir) Müstekât (Türev) hattâ Temâmî (Entegral), Hendese–i halliye (Analitik Geometri), Resmiyye (Tasarı Geometri), Topoğrafya, Kozmoğrafya; Tabiiyyât ise, iki cilt Hikmet (Fizik), Kimyâ–yı gayr–i uzvî (Anorganik Kimya), Elektrik, Hayvanât, Nebâtât, Madeniyyât (Mineraloji), Tabakâtü'l–arz (Jeoloji); Edebiyat ise Beyân, Bedî, Mebâni'l–inşâ; Şer'î ilimlerden ise üç ilim–i hâl, Menâr tercümesi, Mecelle vesâire vesâire okudum. İmtihanlar verdim... Neden aklım eremeyecekmiş? Bu akıl daha nelere ersin?..

Meğer vâlîdenin dediği doğru imiş!...Dâriüşşafaka coğrafya, tarih gibi ilimlerde pek ziyâde yavan idi. Dünyanın en meşhûr şehirleri hakkında bir satır doldurur mâlûmata sâhip değildim. Bir sene zarfında Fezleke–i Târih–i Osmanî'den Çelebî Sultan Mehmed'e kadar okumuş, ondan

sonra tamamı yirmi otuz sayfa tutmayacak derecede kısa bir Tarih—i Umûmî'ye başlamıştık. Mısırlılar, Fenikeliler, Yunanlılar, İran hükûmetleri deyip durmuştuk. En istifâde ettiğimiz, Kısas—ı Enbiyâ'nın üç cildi içinde bulunanlardı.

VIII (İLK NEŞREDİLEN YAZIM)

Mektebi bitirme— Evde mutluluk— Konu komşunun ziyâret ve tebrikleri— Giyindim kuşandım, çıt kırıldım bir şey oldum— Eniştemi ziyâret, hediye. Memuriyet istemiyorum, tercüme ve yazma tutkunluğu— Var olsun kitapçı "Kirkor"— Telgrafhâneye devam ediyorum— Yazımı "Tercümân-ı Hakikat" e götürüyordum— Kapı eşliğinde tereddütler— Mektubu verdim— Alan adam baş—mürettib Tatar Abdullah imiş— Kirkor'un yanına dönünce vâkıayı hikâye ettim— Mürettibin ne olduğunu, harflerin nasıl dizilip basıldığını ondan öğrendim— Tercümem ertesi gün gazetede yoktu— Daha ertesi günü babam yerinde akrabâdan Zühdü Efendi bize geldi— Gazeteyi birlikte getirmiş— Annemi tebrik ediyordu— Odaya girdim, beni de tebrik etti— Ey yazı âlemi! Sen böyle bir mes'ûd gördün mü?

Biraz evvel saydığım ilim ve fenlerle yüklü olarak mektebden çıktığım zaman ancak onsekiz yaşlarındaydım. Kapısı açılıp da bir daha talebesi sıfatıyla içeri girmemek üzere mektebe vedâ ettiğim dakikada oldukça kuvvetli geçici bir gururun malikûmuydum. Bu hâlet—i rûhiyeyi asla unutamadım. Zira "zaman" sırası düştükçe yüzüme vurur durur.

Evde annem sevincinden ağladı. Kara annem acelesinden bir iki tabak kırdı. Komşular göz aydına geldiler. Kimi "âferin", kimi "maşâallah", kimi "Allah bağışlasın", kimi "darısı beninkinin başına" dedi.

İki gün sonra bir "çıt--kırıldım" olmuşum. O zaman "İştayn", "Tring" yoktu. İstanbul'un en büyük hazır elbiseçileri Mahmudpaşa yokuşunda toplanmıştı. Annem, gömlek, fanila, don, çorap gibi şeyleri bir ay önceden tedârik etmişmiş. Elbise hazır olunca giyindim. Tesâdüfe bakın ki potinin de gıcirtılı düştü. Yürüdüm mü cart curtundan geçilmiyordu. Gözde gözlük, belde altın saat, sağ elde başı savatlı (gümüş üstüne kara kalem nakışlarla süsli) baston, ceketin sol küçük cebinde nazarlık mavi iplikli mendil, yeleğimin üst cebinde çörek otu, tuğla rengi hâlis ibrişim kesede kırk elli kuruş, altın kaplama kol düğmeleri, plâstron boyun bağının meydana getirdiği üçgenin köşe başında inci iğne olduğu halde doğruca Kadıköy'üne geçerek enişte beyime, halam hanıma el öpmeye gittim.

Halam, pek ziyâde saf—dil idi. Beni geçerken görmüş ama tanıyanamış. Sinirden olacak yüzüne bakıp bakıp kahkahalarla gülüyordu. Akşam eniştem de pek çok iltifat etti. Nedim Divânı ile Müntehabât—ı Nazîf ciltlerini hediye eyledi. Beni Hazîne—i hassa'ya yazdırmayı vâdetti ise de mektebin husûsî nizamına göre Telgrafhâne veya Rûsûmat (Gümrük) nezaretine memur olacaktım. Fakat her nedense memuriyet hakkında hiç bir hevesim yoktu. Ben başka bir kafada idim. O zihniyeti âdeta kendi kendime mal edinmiştim.

Mektebde oturmak itiyâdı, bir müddet evde oturmak, çalışmak, husûsiyle tercüme ve yazı gibi şeylerle uğraşmak tutkusuna kapılıyordum. Halbuki yazdıklarımı ne annem, ne Kara Annem ne de beni evlât gibi seven komşu Jaci Mine anlayabilirdi. Girdiğim büyük cemiyette ise henüz tanıdık namına hiçbir kimseye sahip değildim. Bununla beraber çaresini buldum.

--Var olsun Kitapçı Kirkor!

Öyle üstü, tenhâ zamanda Bâyezid'e çıkar, o kokan dükkâna girerdim. Kimse olmadığı takdirde ceketin cebine el atar, ne varsa alır okumağa başlardım.

Aradan aylar geçti. Ben telgrafhâneye devam ediyordum. Bir gün şimdi ismini hatırlayamadığım Fransa ediblerinden birinin "Yolcu" başlıklı ufak bir manzûmesi ni tercüme ettim. Her zaman olduğu gibi Kirkor'a okudum. Anladı da mı, yoksa anlamadı da anlar gibi görünmek istedi, fevkalâde beğendi. Bana:

--Bunu hangi gazeteye vereceksin? dedi.

--Bilmem!

dedim,ama takdirin verdiği heyecanla titriyordum.

Kitabı, önünde yazıhânenin gözünü çekti. Bir zarf çıkardı. Bana:

--Üzerine Tercümân--ı Hakikat baş--muharriri Saadetlû Ahmed Midhat Efendi Hazretlerine yazınız. Doğruca matbaaya götürüp bırakınız.

Humboldt tercümesi zihnimi bözmasaydı, dediği pek doğrudu. Bununla beraber bu teklife dayanamadım. Yazının altına büyük bir cür'etle Darüşşafaka'dan mezun: Ahmed Râsim imzasını attım. Atarım ya.

Artık beni kim kovacak? Etse etse "Tercümân" ın kapıcısı!..

Zarfın üzerini de dediği gibi yazdım. Aklında "Bâb--ı Âli caddesinde Ebüssüfûd sokağında 40 numaralı Kırk Anbar Matbaası" adresi döner dolaşır olduğu halde Nallı Mescid'i geçtim. Solda sokak başındaki bir kitapçı dükkanının kapısından Ebüssüfûd sokağını sordum. Sakallı, esmer, fesi kulağına geçmiş biri tarif etti. Şimdi, Meserret Apartmanı denilen yer o zaman kömürcü dükkânı olarak kullanılan harâb bir arsa idi. Oradan sapdım. Birinci ev, ikinci ev, üçüncü evin kapısı sövesine bakdım ki tam istediğim yer!

Nerede o mağrûr mektebli ki potininin gıcirtısını unuttukça ayaklarının altında taşlar eziliyor zannediyordu!... İşte kapı açık! Girsek ya bakalım! Mümkün değil!... Dizlerinin bağı çözülüyordu. İçeriye girmek şöyle dursun, kapının önündeki taş basamağa bile basamıyorum. İçeriye baktıkça binanın loşluğu da heybetini artırıyordu. Gördüm. Dik bir merdiven, on onbir ayakdan sonra dönüyor. Nereye? Kim bilir?.. Ben bu merdivenden çıkamam! Çıkar da Midhat Efendi ile karşı karşıya gelirsem!.. Müdhiş!... Çünkü Hayreddin Bey söylemişti: Sert, kuvvetli, iri yarı bir zat imiş! Ne yapsam diye düşünürken baktım ki merdivenden biri iniyor. Zayıf, çelimsiz biri. Kapının önüne geldi, durdu. Gözleri küçük, tek bıyık, seyrek sakal, dişlik, tatarlık yüzünden akıyordu. Dedim ki:

— "Tercümân-ı Hakikat" matbaası burası mı?

Sert, asık bir çehre ile:

— Burası!...

Bundan korkmuyordum. Dedim ki:

— Biri, Midhat Efendi Hazretlerine bu mektubu gönderdi. Verir misiniz?

Mektubu aldı.

— Gelince veririm.

Derhal sağdan geri ettim. Doğruca Bâyezid'e gelerek hâdiseyi Kırkor'a anlattım. Düşünmedi bile:

— O adam, baş-mürettibdir. "Tatar Abdullah" derler.

Bir baş daha!.. Hem ilk işittğim bir kelime: mürettib.

— Mürettib nedir?

— Yazıları dizilenlere mürettib denir.

— Yazı dizilmez, yazılır!

Kırkor işi mühürden tutturarak matbaa hurûfâtının ne olduğunu anlatmağa başladı. hattâ yine sözü geçen yazıhânedan bir kaç tane harf çıkararak gösterdi. Yan yana getirdi. Üzerine mürekkep sırdı, bir kâğıdı yaladı. Basdı.

Ben büyük bir hayretle seyreliyordum. Benim hayretimi daha ziyâde artırmak için de tâ köşedeki gözden erme-

nice bir kitap çıkardı. Çevirdi, aradı buldu. Eski hakkak-larımızın yaptıkları şemşirlerle basılmış, kaba saba bir adam şekli!... Parmağıyla üzerine basarak:

—İşte!... Matbaacılığı ilk defa icad eden budur. İsmi de Gutenberg'dir.

Dedikten sonra kitaba iyice eğildi, heceler gibi dudak-larını kımıldatarak:

—Bizde de İbrahim... müte.. müter... müteferrika.. de-ğil!..

(Yine heceleyerek) Müteferrika!... Macâr imiş.

İbrahim Müteferrika!.. İbrahim iyi ama, Müteferrika ne?... Hiç böyle bir isim işitmemiştim.

Ertesi sabah erkenden evden çıktım. Zühüdü Efendi is-minde akrabadan daha yakın baba yerinde bildiğim bir zatla karşılaştım. Onunla beraber Şehzâdebaşı'na kadar geldik. Birer çay içmek üzere yüksek bir kıraathânenen içeriye girdik ki ömrümde ilk defa olarak böyle bir şey oluyordu. Yalnız başıma olsam giremezdim. Şalvarlı bir garson, elinde gazeteler, geldi. Derhal Tercümân—ı Hakîkat'a sarıldım. Göz gezdirdim yok.

Ben zaten biliyordum! Humboldt'da da öyle oldu. Neş-redilmeyecek. Keşki Kirkor'a bunu söylemeseydim, beni matbaaya kadar yormazdı. Kalkdık. Bâyezid'de ayrıldık. Doğruca "Kirkor"'a girdim. Benden evvel o söyledi:

Konulmamış!

Artık coştum. "Humboldt" hâdisesini anlattım. Dedi ki:

—Belki kaybolmuştur!..

—Nasıl olur?

—Matbaa bu!... Yüz kişi girer. İki yüz kişi çıkar.. Yazı masaları gözlerinde kalır. Mürettibhâne de yırtılır.. Türlü türlü karışıklıklar olur vesselâm!

—Ya!.. Bu mürettibhâne başka bir yerde midir?

—Hayır.. oradadır. Mürettibler burada bulunurlar. Göz göz kasaları, bu gözlerin içinde ayrı ayrı böyle dök-

me harfler vardır. Oradan alıp alıp dizerler, sütûn yaparlar. Sütûnları yan yana getirirler. Sayfa yaparlar, sonra bağlarlar, makineye koyup basarlar.

Bu tariflerden bir şey anlamıyordum. Yalnız:

—Ne kalmı kafalıymış!

dememin diye dinliyordum.

Ertesi günü cuma idi. Evden çıkmadım, çalıştım. Akşam üzeri idi ki Zühdü Efendi bize uğradı. Vâlideyi tebrik ediyordu. Ben yandaki odadan işitiyordum.

Diyordu ki:

Gazeteyi mahsûs getirdim.

Yüreğim hopladı. Gazete!..

Yavaş yavaş kalktım. Odadan içeriye girdim. Zühdü Efendi gazeteyi göstererek beni de tebrik etti.

Ey yazı dünyası!... Sen hiç böyle bir mesûd gördün mü acaba?..

IX (ESKİ HİKAYELER VE ROMAN)

"Tercümân-ı Hakikat" da Muallim Nâci merhûm— Edebî islâh mukaddemesinin hazırlanması— Üç dâireli kütüphane— Midhat Efendî'nin romanları— Halka okuma fikri ve takip etme fikri— Yazı mesleğinin zincirlerinin kırılması— Sade üslûbla yazı usûlünde Midhat Efendî'nin hizmeti— Kemâl Bey merhûm tek kabûl ediliyordu— Midhat Efendî aleyhinde sövüp sayma— Gençler arasında garp eserlerine meyil— Eski masallar ve müstehcen komediler— Bunların karşısında romanlar fazilete sevkederler— Kemâl merhûmun "İntibâh" ı mekteblerde neşriyatın değer kazanmasına hizmet ediyordu.

Benim "Yolcu" "Tercümân-ı Hakikat" da neşredilmeden evvel de Muallim Nâci merhûm baş şâirdi. Şimdi anlıyorum ki Tercümân, Nâci'ye bu hizmeti vermekle bir inkılâb değilse de edebî bir islâhın başlangıcını hazırlamak azmindeydi.

Bütün şiir ve edebiyat erbâbı kol kol olmuş gazeller, kasîdeler, kıtalar, müfredler, şarkılar yolluyorlardı.

Burada en çok izâh edilmesi gerekli bir cihet varsa, o da böyle bir dersihânenin gençlik üzerindeki büyük tesiridir.

Nâci'den evvel "Tercümân-ı Hakikat" -siyâset istisnâ edilecek olursa- üç dâireli bir kütüphâneye benziyordu.

Bu üç dâireden biri: roman, diğeri tarih, üçüncüsü de muhtelif eserlere ayrılmıştı.

Roman dâiresi bilhassa Ahmed Midhat Efendi'nin telif veya tercüme ettiği kitaplarla günden güne dolmakta ve pek ziyâde rağbet bulmakta idi. Çünkü kendimden kıyas ile de biliyorum ki adedi o zaman kırka elliye varan eserlerinin hemen cümlesini okumuş veya okumakta idim. "Kitapçı Kırkor" az bir para karşılığında istediğim kitabı ödünç veriyordu. Bu kolaylık bilhassa bir teşvik makamındaydı. O zamanda bir, iki mecdiyeye kitab almak her gencin kârı değildi.

"Kırk Ambar" malı olan "Letâif-i Rivâyât" koleksiyonu pek nâdirdi. Bu koleksiyon için merhûm üstâd:

—Beni romancılığa başlatan bu koleksiyonun gördüğü rağbeti, derdi.

Hele "Hâce-i evvel" diye daha evvel neşretmiş olduğu ilimler hakkında ilk ve ön bilgiler mâhiyetinde olan risâleleri hiç görünmüyordu.

Bu romanlar gerek gençlere, gerek diğer okumak, araştırmak isteyenlere esaslı bir okuma fikri ile beraber yine esaslı bir neşredilenleri takip etme fikri veriyordu. Bu iki fikrin birleşmesinden ise "tettebbu" denilen ve geleceğe âid olan ilerlemenin lüzûmu fikri çıkarılabiliyordu.

"Hasan Fellâh" ile "Hüseyn Mellâh", "Paris'de bir Türk", "Yeryüzünde bir Melek", "Henüz Onyediyâşında", "Cellâd" ve benzeri eserler merhûm Midhat'ı bir Osmanlı Alexandre Dumas'ı gibi gözümüzün önünde canlandırıyor. Hakikaten Avrupa ve bilhassa Fransa'da romantikler bütünüyle gâlibiyeti elde ederek romantik yazı mesleğinin prensipleriyle doymuş bir hale gelmiş olduğu bir zamanda idi ki Midhat Efendi La Dame aux Camelias' yı, Şemseddin Sâmî Bey "Sefiller" i, bunlardan çok evvel

de "Teodor Kasab", "Monte Cristo" yu tercüme ederek neşretmişler veyahut ediyorlardı. Matbaa müntesiblerine Shakespeare'leri, Dantone'ları, Victor Hugo'ları, Alexandre Dumas'ları ve garb ediblerini ve hikâye yazarlarını bildiren üç dört Osmanlı kalem erbabı arasında bilhassa Midhat Efendi ve gazeteler ve risâleler meyânında yine bilhassa "Tercümân-ı Hakikat" ve "Müntehabât"ı şâyân-ı hayret bir cehd ve gayretle vatanî vazîfesini îfâ ediyordu.

Ben her zaman itiraf ederim ki "Tercümân" ın her nevi neşriyâtından faydalanan ve feyizlenenlerdenim. Uzun uzun okuyup yorulmamak, saatlerce masa başında yazı yazmak âdeti bana bu gazetenin ilham ettiği şevklerin neticesidir.

İyice hâtırmıdadır ki çekemeyenlerin hepsi Midhat Efendi de, merhûm Kemâl'e nisbetle sâde yazmayı büyük bir kusur addediyorlar, üslûbunu gayr-ı münakkah (kısâ ve öz olmayan) buluyorlardı, o faaliyet devrine yetişmiş olanlara malumdur ki Hacı İbrahim Efendi merhûm bile Kemâl'in bir matbû'î-endâm terkiibini "endâm" ın farsça olmasından dolayı harf-i tarif alamayacağını ileri sürerek cehâletine hükmediyordu. (1) İşte kelimât, nutâbakat, terkîb, cümlelerin tertibi, tetâbu-u izâfât, teselsül gibi şeylerle kılı kırk yararcasına uğraşan ve gayesi arapça ve farsça kâidelerle Türkçe kâideleri harfi harfine edâ eylemek kudretine sahîb olduğu için yazıcıların başına bir baş olup çıkmaktan ibâret olan yazı mesleği, bu devirde idi ki bağlandığı an'aneler zincirini kırıyor, lisan oldukça açık bir ifâde şekli alarak yazı yazmağa heveskâr olanlara hem maddî, hem mânevî bir cüret veriyordu. Yoksa ben Bâyezid kütüphanesine tam bir hafta devam

(1) Devrinde büyük münâkaşalara sebep olan bu terkiibin matbû hatası olarak "Tasvir-i Efkâr" da matbû'î endâm şeklinde çıktığını N. Kemal'in mektuplarından öğreniyoruz. F.A. Tansel, N. Kemal'in Husûsî Mektupları, Ankara, 1967, c.1, s.356.

ederek meşhûr astronom Laplace'ın eserlerinden "Sehâb-ı Mazî" bendini nasıl hülâsa eder ve "Tercümân-ı Hakikat" dan büyücek bir âferin nasıl alırdım!...

Bende, ihtimâl ki benim gibi mekteb görmüş veya görmekte bulunmuş olan her gençde kararlaşmış bir fikir yoktu. Çünkü gözü-müzün önünde müstakar meslekler bulunmuyordu. Kemâl için:

—Ona yetişmek mümkün değildir!

Sözü bir mahkeme kararı gibi dilden dile gezmekte,

—Onu taklîd bile zordur, nasıl Sâmî Paşazâde Sezâî Bey eserlerinin birkaç yerinde yarı muvaffak olabilmiştir,

yollu teselli vermeler hatır kırmakda idi. Hele dışarda karşılaştığım Hacı İbrahim Efendi ve taraftarları, adı geçen merhûmun münakaşalarının neticesi olarak Midhat Efendi'ye rağmen arapçayı az bir zamanda öğretebileceğini isbât etmek için kurduğu meşhûr Dârü't-ta'lim erkânı, hâsılı şu bu Midhat Efendi'nin sadeliği tercih etmesini arapça ve farsçaya tamamen bîgâne, âdetâ kıpkızıl câhil, şarlatan hattâ "Darwin"den naklen insanı maymunundan azdırdığı için zındık, birâhanalarda, Beyoğullarında domuz eti yemeğe alışmış bir kâfir, Voltair mesleğine de (!) bağlı bulunması dolayısıyla bir dinsiz, îmansız romanlarıyla iffetli ve namuslu zihinlerin huzurunda bir takım kötülükleri keşf eylediğinden dolayı bir hayâsız telâkki eyledikleri böyle bir fikir karışıklığı arasına, "meslek", "prensip" gibi yücelikler nasıl sıkışabilirdi?.. Bununla berâber "Tercümân-ı Hakikat" alıp veriyor, romanın birini bitirip diğerine başlıyordu.

Bunun hariçdeki tesiri tek tük hikâyeye yazarlarının ortaya çıkmasıyla, tercüme romanların çıkmaya başlamasıyla, gazetelerden bir kaçının roman tefrika etmeleriyle görüldüğü gibi gençler arasında da garp eserlerine doğrudan doğruya bir temâyül uyandırmasıyla bir gelişme ortaya koyuyordu.

Midhat Efendi hikâye ve roman kolleksiyonunun o zamanlarda diğer bir tesiri daha vardı ki o da masal ile hakikat ve hakîkata yakın vâkıaların birbirine nisbetinde arada meydana gelen büyük farkın şuradan buradan anlaşılmasına hizmet eylemesiydi. "Kel Oğlan", "Yedi Devler", elinde ateşden kamçı küpe binmiş cadı, "Kesik baş", "Şân-ı mîrân", "Battal Gâzi", "Aşık Garîb", "Ferhâd ile Şîrîn", "Kerem ile Aslı", "Köroğlu", "Zâl oğlu Rüstem", "Periler Padişahı", "Vâmuk ile Azra", "Zühre ile Kanber" ve benzeri efsânelerle dimağı doldurulmuş; beş yaşındaki çocukların muvâcehesinde bile ahlâk müessesesinin âdâb ve erkânına aykırı halleri ve vaziyetleri tasvirden çekinmeyen "Hayâl", "Karagöz" perdeleri, bütün tecnisler ve kinâyeleri komik tavırları, tekerlemeleri, karşılıklı konuşmaları yine bu vadîde yürüyerek yeni dünya denilen kafeshâneyi her zaman için müstehcen sevişmelerin meydana geldiği yer; vakânın şahıslarına memleketin önemli unsurlarına isnâd ettiği iğrenç komedileri tekrâr ettiren "Ortaoyunu", "Zuhûrî", "Han Kulu" gibi isimlerle şöhret almış açık saçık sahneler önünde büyümüş olan o gençlik, elbette bu romanları okudukça terbiye ve ırfa derecesinde duygu olarak hisseleniyor; bütün bu masallar, efsâneler yerine ibtidâî olmakla berâber herhalde içtimâî, ahlâkî, millî, teşvik ve terbiye edici neticelerle ibret verici vâkıaların aldığı şekiller önünde kendisince de bir fikir, bir hüküm edinmeğe çalışarak zihnini anlayış kabiliyetine göre uğraştırıyor; fazîletin iş ve fiillerin güzelliğinden doğan insanlığın bir seçkini olduğunu tekrar tekrar okuya okuya vakânın şahıslarının umûmî hareketlerinde onun varlığı veya yokluğunu merak ile okumak gibi can gözünün açık bulunduğu zamanlarda göre göre, beşerî cemiyetleri idâre eden manevî kanunlardan velevki bir ikisine, üçüne, dördüne olsun alışkanlık kazanıyordu. Merhûm Kemâl'in "İntibâh" veyahut "Sergüzeşt-i Ali Bey" isimindeki kalem tecrübesini okuyup da ağlamayan kim

vardı?.. Halbuki bugün okunam bile!..

Benim anlayışına göre bunlar o türlü süratli değişmelerdi ki acelecilik kuvvetinin miktarını bundan evvelki devre nisbetle biraz daha artmış olan mekteblerde hazırlıyordu. "Mekteb-i Mülkiye", "Mekteb-i Hukuk" ile birtakım husûsî mektebler ve bunların idâre başkanlığında bulunanların bu ilk süratin malûsullerinden olduklarında şüphe yoktur. Bununla berâber "Tercümân-ı Hakikat" fennî, ilmî sinâî neşriyâtıyla beraber romanları arasında Avrupa'dan görülüp bizde dahî gösterilmek istenilen yeni fikirleri dağıtmak husûsunda müstakil bir vasıta gibi duruyordu.

Tarihî eserler dâiresi "Kâinât" başlıklı bir külliyyat ile, Plutar (k) (?), "Şeyh Şâmül", "Zübdetü'l-hakâyık" gibi çeşitli kitaplardan meydana geliyordu. Kâinât, medenî hükûmetlerin cümlesinin kısa bir tarihi verilmek üzere kaleme alınmıştı. Merhûmun tarihçiliği biraz da tefsircilikle birleştirilmiş olduğu için hikâyeciliğe has olan ifâde şekli bunlarda da aynen görünüyordu. Daha sonra neşrettiği Mufasssal'da, bu hal daha fazla açıktır.

Size birinci makalenin başında ne arzetmiştim: Matbûat için Ortaoyunlarının meydanları gibi dekorsuz, kulisiz, perdesiz demiştim. Fakat bu meydanın nasıl, nereden başlar, nerede sona erer, olduğunu söylememiştim.

X (A N A F O R)

Kitapçılar ve kütüphâneleğ dâiresi— "Tercümân"ın tarih çerçevesi— Tarih okumaktaki faydasız yolumuz— Milletlerarası muâşeretden gaflet— Moskofların bile içtimâiyâtını bilmiyoruz— İmparatorluk bünyesindeki Türk olmayan unsurların millî ihtiraslarından habersiz, kendi mevkî ve vazifemizi de tanımıyoruz— Sosyal cemiyetlerimiz arasında ilim ve fennin kıymeti— Aranılan ilk meziyet: yazısı iyi mi?— Gazetelerimiz fennî bahislerden mahrûm— Hepsinde bol bol ve ilmî olmayan bir edebiyat— "Fenn-i makina" makalesi— Anafor tedkîkleri— Murad Bey ve Tarih— "Dağarcık", "Kırk Ambar" oldu— Hoca Hayret-Nâbîzâde Nâzım: Erkân—ı Harp birinciliğı ve şiiir.

Mektebden çıkışımın senesinde idi. Ben bu meydanın bir kapısından girip öteki kapısından çıkmayı öğrenmiştim. Burası, Şehzâdebaşı'nda, Direklerarası'ndaki bundan beş altı sene evvel kaldırılmış olan Osman Baba Türbesi'nden itibaren çayhâneler, perukâr (alafranga berber) dükkânları, mürekkepeçiler içindeki birkaç kitapçı, Kırkor'un kitapçı dükkânı, Sarafim'in kırıathânesi yollarıyla Sultan Mahmud türbesindeki Çemberlitaş hamamı bitişğinde ilk

kitapçılardan olan Celil'e varır, oradan tramvay yolunu takiben Çağaloğlu istikâmetine dönerek Tomruk dâiresini sağda bırakır, eski Tarık gazetesi idârehânesi, Kitapçı Arakel, Kitapçı Karebet, Kitapçı Parsih Efendi dükkânlarıyla şimdiki yeni postahâne arkası sokağı denilen eski muhacirin komisyonu sokağını sola ve bunların karşı tarafındaki Ebussuûd sokağıyla Sabah matbaasını da hâkim çizgisine aldıktan sonra şimdiki İkbâl kütüphanesinin selefi olan pis, murdar bir bakkal dükkânında nihayet bulurdu. Şunu unutmayalım ki bu yılankavî hattın dışında Bâyezid'deki Sahaflar, Kaşıkçılar kapısındaki sıravâri dükkânlar, Bedesten sırtında toplanmış diğer sâiaflar, hattâ Vâlide Hanı da sol taraf hududunu teşkil ederdi.

Adı geçen dâirenin içinde bulunanlar yeknesak, dağınık, yıkılmaya yüz tutmuş, mamur, boyalı, boyasız, küçük büyük birtakım yerlerden ibâretse de sahibi ve kiracıları nazarında epeyce karışık bir küme halindeydi. İşte "Tercümân-ı Hakikat" ın tarih dâiresi bunlar içinde, Ebussuûd caddesi sağ tarafında herkese açık bulunmayan, ziyâretçisi pek az bir köşe hükmünde bulunuyordu.

Tarih okumakda da faydalı olmayan bir yola saplanmış olduğumuzu sonradan farkettim. Güya cihanda yalnız biz varmışız gibi milletler ve diğer kavimlerin vak'alarına dâima yabancı kaldığımız içindir ki milletlerarası muâşeretin kayıt ve kâidelerinden mahrûm ve bu sebeple münzevî bir hayat sahibi olup kalmışsınız. Onun içindir ki tedkik sahamız hudutlarımızdan ötesine geçmez, günün birinde başımıza düşman kesilmek ihtimâli olan hükûmetlerin geçmiş hallerini, içtimâiyâtını, medeniyet derecesini, terakkî mertebelerini, ahâlilerinin mizac ve ahlâklarını, bunca senedir kanımızı döken Moskofların bile mâzi, hâl ve istikbâl namına tarihin söylediği vâkıa ve iddialarını bilmez, İran, Afgan, Belücistan, Hindistan destanlarına akıl erdirmez, Mısır'ın Yemen'in, Suriye'nin, Irak'ın, Kürdistan'ın, Kafkas'ın, Kırım'ın, Bulgar, Sırp, Ulah, Eflâk,

Kara Dağ, Arnavutluk, Yunan, Rumluk, Ermenilik gibi birbiri ardınca başımıza derebeyi kesilecek idâremizdeki kavimlerin iltiraslarını ve kavmiyetlerini tâ bir ayaklanma, bir ihtilâl, bir katliâm vukûa gelmedikçe anlamaz, Akdeniz, Kızıldeniz, Umman gibi denizlerin ticârî ve iktisâdî mevâridâtı hâtıra bile getirmez, özellikle Türklerin Asya'da, Irak'da, Suriye'de, Kafkas'da, Doğu ve Batı Anadolu'daki medenî ve içtimâî izlerinden aslâ, kat'a kuşulanmaz, İslâmiyet ile Türklük arasındaki tarihinin dâîmi bağlarının cihana değer ehemmiyetini takdîr etmez, Türklerin bu rabitalar dolayısıyla Dîn-i Muhammedî'ye geçen yüce hizmetlerini anlamaz bir hakle koca bir medeniyet âlemi karşısında bağdaş kurup oturmuşuzdur.

O zamanlarda da gençliğin bütün çalışmaları, yeni tabirlerden olan Anafor'dan ibâret kalmıştı. Abdülaziz devrinde başlayan yeni tedrisât, matematik, tabiî ilimler konuları yeni mezûn olan gençlerde temel tutturamıyordu. Herhangi kaleme girecek olsanız hâlâ sorulan:

--Yazısı iyi mi?

idi. Mektebde uzun bir tahsîlin başlangıcını hazırlamış olan bir gencin, haricde karşılarna çıkan ilk levhalar, meselâ:

"Nâyın ki çıkar zemzeme sürâhlarından

Bûlbûller öter sanki gülün şahlarından"

"Neyin ki deliklerinden nağmeler çıkar; sanki gülün dallarından bûlbûller öter."

beyti ve benzerlerinin tanzîrinin mümkün olmadığına ilân-
dı. Telgrafhâneye devam ettiğim sıralarda fabrika dola-
bında bulunan Fransızca elektrik mecmûâlarından arada
sırada tercüme ettiğim garîb tatbikatları hiç bir mecmûâ
neşretmediği halde gazetelerden yalnız "Tercümân-ı Ha-
kîkat" yayınlıyordu. Her sayıda bulunan gazel, manzûme,
mersiye, arada sırada kasîde, medhiye, şarkılar, edebî ten-

kîdler, küçük hikâye, Hugo, Lamartine, Voltaire, Delile, Alfred de Musset, Ebû'l-âîlâ, Hâfız, Sâib, Shakespeare, Goethe, Schiller, Mütenebbî, Racine, Boileau, Jean Jacques Rousseau, ... ve diğerlerinden tercüme edilmiş edebiyat ve fıkralar, bazan tarîhî menkıbeler, hal tercümeleri gibi şeylerdi. Maamafih bunların arasına hiçbirimizin bilmediği güzel sanatlar, sanâyi-i cesîme, ziraat, hattâ fenniyât başlığı altında yarım yamalak konulara da girişirdi. Hangi mecmûada gördüğümü hatırlamıyorum. Fakat iyice biliyorum ki bunlardan birinde bizim gazetelerin yarım sütûnu kadar makine fenninden bahsedèn bir bend görmüş, fevkalâde şaşmıştım. Halbuki fennini kaldırıp yalnız makinesini göz önüne alsak onun bir çivisini tarif için bu yarım sütûn bile az gelir!

O gençliğin bütün incelemeleri için anafor demiştim. Bu anafor çayhanelerde, kıraathânelerde, gazeteler, mecmualar sayfalarından işitilen, görülen, şiirler ve mensur eserler kavramlarından meydana gelmiş birbirine uygun olmayan bir halîta idi. Hiçbir zaman prensip mevzû olmamıştır. Yüz, bu kadar eserleri varmış diye İbn-i Sînâ'yı yedi renkli acayîb bir rodos feneri zannettiğimiz gibi Hugo'nun saçlı sakallı muliterem sîmasını da görüp şaşardık.

Bilhassa Voltaire ile Jean Jacques Rousseau acayîb ve garîb hevesler uyandırıyordu. Zavallı Abdülhalim Memduh, Rousseau'nun "Contrat Social"ını koltuğunda, elinde, cebinde taşıya taşıya öyle eskitmişti ki kesmediği sayfalar bile kendiliğinden ayrılıp taşıyanı zahmete sokmaz olmuştu.

Fakat bu adamlar kimlerdir? Bunları bilen de hemen hemen yok gibiydi. Bu öyle bir hayuhuy idi ki tarih gibi pek fazla cana yakın olması lâzım gelen bir husûsî ilim bile istifâdeden uzak kalıyordu. Murad Bey merhûmun tarih derslerinden istifâde etmiş olan Mülkiye Mektebi talebesinin birkaçından başka tarîhî kaderi anlanmış olanlar

da yok derecesinde bulunuyordu.

Bununla beraber "Tercümân-ı Hakikat", kurucusunun daña evvel zihninde kararlaştırdığı şekle giriyordu. Dağarcık büyümüş, heybe olmuş, Kırk Anbar olmak da hâl ve şanında görünüyordu.

Diğer taraftan merkezi burası olmak üzere Direkler-arası'nda, Bâbiâli Caddesi'nde serseri serseri gezinen terakkî fikri hangi kıyafete bürüneceğini bilmeyen havada bir baş gibi kimin başında sarık, çokça saç görürse ona konuyor, fakat bu inşâ edici kararsız hüma kuşu pek ağır olduğu için konduğu yeri çökertiyordu.

Soruyordum:

—Bu kim?

—Hoca Hayret!

İnce vücut örneği gibi bir şahsiyet. Kalıpsız fes üzerine geçirdiği düzensiz bir sarık, buruşuk bir alın, âmîya yakın bakışlarla örtülü gözler, kır, seyrek bıyık, sakal, kadınların dediği çöpden bir ekse, iki büyücek kulakla kirli bir cümpe üzerine eğri yapışmış zannedilecek derecede bir vaziyetle gelip geçer, ilk dinleyişde sözü genizden söylediğine, sonraları müzmin nezleden bu hâle geldiğine kanaat hâsıl olurdu. Asî, mağrûra yakın iddiacı, kitaplar içinde yatar, kalkar, medreseden kiraathâne odalarına geçmiş ayaklı bir kütüphâne değeriyle hakkında saygı gösterilirdi.

Bir iki konuşuşda bana islâm tarihini bilmekte ve islâmî bilgilerin mütalâsında asrımız için büyük bir fayda olduğunu telkîn ederek Ravzatü'l—ahbâb, Müstazraf, Cihan-nûma, Ali Târihi gibi kitapları kitapçı kitapçı arattırdı. Fakat bunları okuyup içinden çıkmak pek zordu. Ne evde ne de mektepde sosyal bünyemize ve yaşayışımıza ait ibtidâî derecede de olsa bilgi elde edemediğimden pek çok sıkıntı çekiyordum. Bereket versinki Hoca Hayret, hayrete şâyân olan o zayıf hâlinde, yine hayrete şâyân derecede bulunan anlama sür'ati ile suallerimi tahlille mükemmel açıklamalar yaparak onun kör denecek derecede

cansız olan gözlerine apaçık görünen tarihe âit şeyleri, mâzinin cinâslarını ve nüktelerini anlatıyordu.

"Keşf eyledin hakayıkı da iş mi eyledin?

Dünyâyı câhil eyledin ey hürde—bîn utan!"

zeyti meşhûr Pasteur lehinde mikrop nazariyesinden dolayı kaleme aldığı bir teşekkürnâmeydi.

Yine soruyordum:

—Bu kim?

—Nâbizâde Nâzım.

O da zayıf ve ince, toparlak olmaktan çok yassıya yakın bir kafa üzerinde uzunca bozuk kalıplı, asker püsküllü bir fes, düz bir alın, esmer bir ten, şehläya yakın bakışlarla hüznü verici gözler, henüz terlenmiş bıyıklar, sivriye yakın bir çeneden ibâret bir sına, yağsız bir boyun ile ne olduğu, ne olacağı bellisiz bir vücuda bağlanmış görünüyordu. Mühendis—hâne—i berri—i hümmâyûn'un, erkân-ı harb birinciliğini malûm başarısına mükâfat olarak verdiği bu nâdir zekâ da şiiirle meşgul oluyordu.

"Fâtîa", "Anadolu Hisarı'nda" manzûmeleri gibi zamanın gazel yazarlarını türlü türlü hiddetlerle çayhane se-dirlerinde zıp zıp oynatır,

"Bahtiyar olmakdı sevdâdan merâmı tab'ının

Bahtına düşman kesildin tab'ına yâr olmadın"

terânesiyle durdurur, bana husûsî olarak garp edebiyatı taraftarlığını gütmekliğini tavsiye eder dururdu.

O devirde Garp edebiyatı, bizim için muntelhâbâtlardaki parçalardı.Fars ve Arab'ın, ne de Türk'ün edebiyat tarihindeki değişme ve değişikliklerini bilmeyerek meydana atılmış olan o gençlik yukarlara çıkmak için hakikaten kuvvetli bir anafora muhtaçtı.

XI (MATBÛÂTA İNTİSÂBIM)

Matbûâta intisâbım— "Ceride-i Havâdis'e girişim: Baba Tâhir delâletiyle— Şâir İsmet Bey—Fransızca'dan tercüme imtihanı— Abdurrahman Efendi surâtı astı— İstifâya kalkıştı, çoluk çocuk mütercim istemiyor— Ne uğursuz ayağım varmış, gelir gelmez matbaa karıştı— Abdurrahman Efendi'yi istifâsından vazgeçirmeye çalıştılar— Çabucak yumuşadı— Abdurrahman Efendi'nin "Mal" makalesi: zamanın en büyük iktisâdî makalesi— Ömer Efendi, bana "sen gel oğlum, çalış, burası feyizli yerdir, Saîd Paşa'lar, Vefik Paşa'lar, Şinâsî'ler, Münif Paşa'lar buradan yetişmiştir" dedi— İsmet Efendi geldi— Konyak alsınlar! emrini verdi— Büyük bir hakîkata ermiştim: şâirlerin hepsi şâribü'l-leyl-i ve'n-nehârdır (Gece ve gündüz içerler)— Artık bana neredesin diye sorarlarsa, "Ceride-i Havadis" deyim diyeceğim— Annem, sakın kalemini bırakayım deme! diye tenbih ediyordu— Kalem ehlinin seviye adedi: 26— Bunlara yakın, dost ikinci zümre ve arkadaşları— Et-noğrafya noktai nazarından fertlerin tabakaları— Hayatta olan kalem erbabı— Nâmık Kemâl ve başkaları— Vâlide— Hânî'nda İranlı matbaaların neşriyatı— Kemâl'in eserlerinin istibdâda dokunuşu, sansûr jurnal, ilk tevkifler— Merhûm Ali Ferruh.

--

Gazetecilik denilen ve bizde genel olarak matbûât mânâsını içine alan âlemde ilk defâ dâhil olduğum yer

"Cerîde—i Havadis" in yazı heyeti idi. Buraya meşhûr Baba Tahir'in delaletiyle girdim. Baba, o esnada pek genç, uzunca, zayıftan hallice, beyaz sîması üzerine iki kalın siyah kaş ile iki kara göz çekilmiş, ilk karşılaşmada kendisini sevdirecek tesirli konuşmaya sahıpti. O sırada "Bahar" isminde bir mecmûa çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor, hattâ eski Maarif Mâzırı merhûm Kemal Paşa ile Recâizâde Ekrem, "Tarîk" in baş—muharriri Saîd Beylerden birer eser koparmış, sevinip duruyordu.

Beni nasıl olup da tanıdığını hatırlamıyorum. Mutlaka girgin tabiatlı olması hasebiyle Çaycı Hacı Reşid de veya diğer bir kiraathâne de görüşmüş olacağız. Ben de ona gazeteciliğe olan meylimini anlatmış bulunacağım ki birgün bana:

—"Cerîde—i Havâdis" de çalışır mısın?

dedi. Verdiğim muvafakat cevabı üzerine kalktık. Doğruca Tomruk Dairesi kapısından girerek sağda merdivenle çıkılır bir tepeye, ondan sonra da diğer bir kapıdan kırık dökük bir merdivene geçerek çıkmağa başladık. Merdiven bir oda kapısının biraz önünde bitiverdi. Biz oraya vardığımız vakit fessiz kalan saçları karma karışık, ihtiyar, bıyığı, sakalı bellisiz, gözleri az kanlı, fakat nazarları âdetâ donuk, ceketsiz, hattâ pantolonsuz, çorapsız biri orada duruyordu. Tahir doğruca gitti, elini öptü. Bana:

—Hepimizin hocası şâir İsmet Beyefendi, diyerek elini öpmemi işaret etti. Öptüm. Oldukça pis bir koku duyuyordum.

—Pekâlâ! Pekâlâ!

diyerek çekildi. Oda kapısını kapadı. Biz karşılıklı iki oda ile merdiven üzerindeki genişce bir sahanlık ortasındaki bomboş, kirli pencere camlarının bir kaç kırık bir sofadan sofa doğru yürüyorduk. Orta boylu, yuvarlak yüzlü, esmer, top sakallı, bir eli ile sakalını tutmuş biri karşımıza çıktı. Tahir derhal yerle temennâ ederek:

—Dün söylediğim Râsim Efendi.....! diye beni gösterdi,

güler yüzlü bir zât!... lisanı pelték olmakla beraber hafif hafif söyleyerek:

—Abdurrahman Efendi'ye götür!

dedi. Karşiki odaya geçtik, oda oldukça geniş, ortasında büyük bir tahta masa, onun geniş tarafında önünde bir yığın kâğıt, yazı yazmakla meşgul, kalıpsız fesi başında, krem rengi bir dal pardesü sırtında, bacak bacak üzerinde biri oturuyordu. Biz girince başını kaldırdı. Az şehlâ gözlü, miyop, çökük yanaklı, kara sakallı, sağ omuzuna doğru çarpıkça biriydi.

Tâhir onu da yerden selâmladıktan sonra:

—Efendiyi Mehmed Efendi yolladı,

dedi. Bana dikkatli dikkatli bakıyordu. Nihayet dedi ki:

—Hangi mektepdensiniz?

—Darüşşafaka'dan.

Durdu... Neden sonra:

—Nereye devam ediyorsunuz?

—Telgrafhâne fenn—i kalemine!..

—Peki!.. Bir iskemle göstererek, oturunuz... Fransızca biliyor musunuz?

—Biraz!

—Köşeye doğru bakarak:

—Sâlih Efendi!... Efendiye bir fıkra verin de tercüme etsin, görelim.

—Ben odaya girdiğim halde Sâlih Efendi'yi görmemiş-tim. Tâ köşede bir koltuğa oturmuş, yüzünü bir gazete ile örtmüştü. Abdurrahman Efendi'nin hitabı üzerine gazeteyi indirdi. Tıknazca, koca baş, çıkık alın, basık burun, sarı bıyık, sakallı bir zât, gözlüğünü çıkararak vaktiyle Fihare de Bosphore'dan çizmiş olduğu bir iki fıkrayı gösterdi.

O ana kadar Fransızca kitaplardan, mecmûalardan başka hiç bir gazete almamıştım.

İş fenî!.. Fıkraya göz gezdirdim. Kasım Paşa deresinden bahsediyor ama ara yere birşeyler sıkıştırmış ki be-

nim için anlamak ihtimali yok!.. Evirip çeviriyordum, muntazam bir tercüme çıkaramıyordum.

İkincisine baktım. Büyük köprü mes'eleşi. Zîhanımı topladım, bir daha okudum, bunu anladım. Kalem kâğıdı aldım. Tercümeğe başladım. Tercümesi iki üç satıra sığan bir tamir fıkrası idi. Yazdım, Salih Efendi'ye götürdüm. "Fhare de Dosphore" u istedi. Bir ona baktı, bir de benim tercümeğe!.. Bir de Abdurrahman Efendi'ye... Ben yine bir hükmün tazyiki altında kahmuştım. Sâlih Efendi, dedi ki:

—Daha alışırl!..

Abdurrahman Efendi" suratını asdı. Vay!.. Eliyle kaşını, bıyığını, sakalını karıştırdıktan sonra:

—Biz müdürden ne istiyoruz, o bize ne yolluyor!... Siz, Avram Efendi Bâbî'ali adamlarımız... Vaktiyle gelip gidemiyorsunuz.. 'Halbuki gazete geç kalıyor.. Burada yerli bir mütercim ister!.. Hem iş bilir, senelerce gazetelerde çalışmış olmalıdır. Efendi oğlum ise daha çocuk sayılır. Ben şimdi cevabı diyeceğim. Böyle iş göremem!.. dedi. Hiddetle yerinden kalkarak sofaya, oradan da karşıki odaya gitti. İştiriliyordu. "Abdurrahman Efendi" cevabı dikiyordu. Ne uğursuz ayağım varmış, gelir gelmez matbaa karıştı. Odadan üç kişi çıktı. Birini henüz tanıımıyordum. Uzunca boylu, zayıf, galiba kumral sakallı, yalnız diliyle leğil, eliyle de konuşuyor. "Abdurrahman Efendi" yi istifasından vazgeçirmek istiyordu.

Yeminler, vaadler birbirini takib ediyor, arkasını sıvazlıyor, sakalını öpüyor, ellerinden tutuyordu.

Tâhir'in yüzüne bakdım. Yavaşcaık dedi ki:

—Müdürün biraderi "Ömer Efendi!"

"Abdurrahman Efendi" çabucak yumuşadı. "Ömer Efendi" ile beraber bizim odaya girerken:

—İki gün daha sabrederim, sonra benden günah gider!.. diyordu.

Bununla beraber onlar daha odaya girmeden evvel

"Abdurrahman Efendi" nin yazmakta olduğu kâğıtlara göz atmıştım. Başlık "Mal" kelimesi idi, iyice hatırmadı ki makale hemen hemen şöyle başlıyordu:

"Mal, yemil, malen" diye kalıplarını söylesek dahî muakkakdır ki mal kelimesi bir menfaati içine alıp bu hakikat ile de beş kıta da mal denilince ondan paranın menfaatleri içine alıcı ve kazançlara hizmet edici olduğunu aalamak kabil olup çünkü..."

Kelimelerin sıralanışı böyle değilse bile mânâsı mutlaka böyle idi. Zamanın en büyük bir iktisadî makalesi karşısında olduğumu bilemediğimi o zamanda bana bu giriş pek parlak gelmişti...

Yerine oturunca yine evvelki kapanma vaziyetini alarak iri iri yazmaya koyuldu. Biz Tahir ile kalktık. Zaten vakit ikindiye geçiyordu. Birer selâm vererek odadan çıktıktan sonra yine Mehmed Efendi ile karşılaştık. Elinde on onbeş meciדיye olduğu halde çıktığımız odaya girdi. Paraları "Abdurrahman Efendi" nin önüne bırakıp döndü. Bana:

—Sen gel oğlum, çalış... dedi. Ömer Efendi de gelmişti. Yine aynı konuşma tarzı ile:

—Bana bak oğlum.. burası feyizli yerdir. Sadrazam Saîd Paşa'lar, Vefik Paşa'lar, Arifi Paşa'lar, Şinâsi'ler, Münif Paşa'lar... hep buradan yetişmiştir. Sen gel çalış. Zak burada şâir İsmet Efendi gibi büyük bir hoca var, ondan da istifâde edersin.

diye teşviklerde bulunuyordu. Vâkıa İsmet Efendi yine o kapıdan göründü. O da biraz evvelki kıyafetini muhafaza etmişti.

Elindeki şişeyi Mehmed Efendi'ye uzatarak:

—Konyak alsınlar!... emrini verdi.

Merdivenin tirabzanını tuta tuta indik. Zihnimde yer etmiş olan büyük bir hakîkate ermiştim: Büyük şâirlerin

cümlesi de şâribü'l—leyl—i ve'n—nehâr olurmuş (Gece gündüz içerlermiş)!...

Bundan başka mektebden beri amel edindiğim mesleğin de birinci derecesine çıkmıştım!.. Artık bana:

—Neredesin?

diye kim sorsa:

—Telgrafhanedeyim!

demiyecektim!

—"Cerîde—i Havadis" deyim!

diyecektim.

Akşam bâdiseyi anneme naklettim. Durdu. Biraz düşündükten sonra dedi ki:

—Sakin kalemi bırakayım, deme!

Ben de durdum şüphelendi. Yine dedi ki:

—Bizim gözlüklü Mustafa Bey'den bilirim, o da pek çok zaman gazetecilik ettiydi. En sonra faydasız olduğunu anladı da çekildi. Taşraya gitmeye mecbur oldu. Sakin kalemi bırakma!

—Bırakmam!

dedim ama dudaklarımla dedim. Ben istiyordum ki bütün gün matbaada çalışayım, işe alışayım da muharrir, hattâ baş—muharrir olup sivrileyim! Evet sivrileyim!... Halbuki yamyassı kaldık!...

Ben "Cerîde—i Havâdis"e girdiğim zaman kalem ehlinin derecelenmesi hemen hemen şöyleydi:

1—Meşhûr edipler ve mûmtaz şahsiyetler.

2—Meşhûr şâirler.

3—Baş muharrirler.

4—Muharrirler.

5—Makale yazarları.

6—Müellifler.

7—Mütercimler.

8—Mecmûaların kadrosu.

9—Edebiyata müntesip görünenler.

10—Şark edebiyatı taraftarları.

- 11—Garp edebiyatı taraftarları.
- 12—Kalem erbâbının meşhûrlarını tanımak iddiasında bulunanlar.
- 14—Genel olarak gazetelerin mensupları.
- 15—Muhabirler, muahhirliler.
- 16—İmzasız yazı yazarlar.
- 17—Başkalarının yazılarını kendisininmiş gibi gösterenler.
- 18—Her yerde ceplerinde okunacak şiir bulunanlar.
- 19—Bir başkasına tercüme, yine başkasına tashih ettirdikten sonra meydana gelen metni benimseyenler.
- 20—Uydurmasyoncular.
- 21—Meşhûr eserlerin hamalları.
- 22—Ezberciler.
- 23—Lügatçılar.
- 24—Çeşitli kitaplardan bilgi toplayanlar.
- 25—İskatçılar.
- 26—Piyesçiler.

Bunlardan başka birtakım cûzî ve küllî farklarla bunlara katılan, veya onlara yakın, benzer diğer ikinci bir zümre daha vardı ki bir bakışta zikri geçen derecelerden sayılırlar, yine bir bakışta ayrılırlardı. Kılıç ve kalemi câmi olanlar, sarık ve kaleme hamil bulunanlarla meyhanede oturanlar, dervişler, tasvirciler, nazîre, kıt'a, terbî, talîmis, tesdis söyleyenler, manzûme ve kasîdelerin açıklayıcı ve şerh edicileri, eski tarz nesir yazarları, Nergisî'yi Veysî'yi okuyanlar, tarihçiler, sene başı şâirleri, şarkıcılar, buna kıyas ile karma karışık bulunuyorlardı.

Bu gruplar uzun uzadıya yazılamaz. Bunlar, matbûât meydanında, ufak bir mahşer köşesine tesadûf etmiş çeşitli ruhlarla benziyorlardı.

Özellikle sosyal muâşeretlerin hemen her safhası bunlar arasında görölüyordu.

Etnoğrafi bu konuda dahi büyük bir rol oynuyordu. Memleketteki müslüman unsurlardan her birine mensûb

kimseler bulunduğu gibi rum, ermeni, musevî, suryânî, keldânî, katolik, levanten, macar, leâ, alman, fransız, ital-yan fertlerinden de mevcuttu, tabîî ki kıyafet, tuvalet, sî- ma, mizac, itiyad, meşreb başka başka idi.

Siyâsî, ilmî şer'î, kanunî, felsefî, artistik temayüllerin cümlesi öbek öbek zihniyetler meydana getirdiği için sâ- ha kozmopolitliği ile beraber ansiklopedik bir manzaraya bürünmüştü.

Hayatta olan meşhûr edipler:

Başda merhûm Nâmuk Kemâl olmak üzere "Char- lottenburg Sarayı" nı tavsif eden yazısından başka bir eserini görmediğim Sadullah Paşa daha sonra okuyup pek çok sevdiğim "Talim-i Edebiyat" ile "Zenzeme", "Nağ- me-i Seher" sâhibi Recâizâde Ekrem, Sami Paşazâde Se- zâî, yeni yeni pek çok aleyhdar kazanmaya başlamış olan Abdülhak Hâmid beylerdi.

Bu zâtlardan arada sırada yalnız ikisini görüyordum. Kemâl Midilli mutasarrıflığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıl- mıştı. O zaman hakkında gizli gizli elden ele geçen Rû'yâ' nın en çok tenkîd edeni İşret Hâli idi.

Bu rivâyetler arasında bir tane daha vardı ki hem din- ler, hem şaşardık. Merhûm dört beş kişiyi karşısına otur- tur, her birine ayrı bir madde yazdırırmış. O haldeki bi- rine beş on satır söyledikten sonra diğerine döner, evvel- ce kaldığı yerden başlarmış. Saçları kumral olup meşhûr resmînde olduğu gibi, uzun, karışık, üst baş perişanmış.

Sultan V. Murad taraftarlığı ile itham edilerek II. Ab- dülhamid'in tahta çıkışının akabinde sürülmüş, Abdülaziz Hân zamanında da Kıbrıs'da Magosa zindanına atılmış imiş!... Fakat bu iki sürülüşünün sebepleri açık değildi. Buanaula beraber eserleri neşrediliyor, okunması, üstte, evde bulundurulması henüz siyâsî bir cinâyet olarak de- ğerlendirilmiyordu. İttâ bir taraftan Ebüzziya, diğer taraftan "Envâr-ı Zekâ" isimindeki mecmûanın sâhibi Mustafa Reşid Bey mektuplarını, kât'larını, velhasıl iki

üç satırlık bir tezkiresini bile şiir ve edebiyata kıymetli birer hediye olmak üzere neşrediyorlardı.

Merhûmun, "Tercümân-ı Hakikat" de Muallim Nâci'nin edebî idaresi altında neşredilmekte olan sütûn sütûn şiirler, nazımlar arasında da Hıtam-ı Acemî müstear adıyla:

"Girmemişsin kimsenin nûr-ı nigâhı koynuna
Gizli girmiş dîn gice zülf-i siyahı koynuna
Vâkıa görmez melekler de firâş-ı zâtını
Gönlüm âmâ girmede ru'yâda gâhı koynuna
Gerdeninden cûş eder nûr-ı tecelli meve meve
İzdiham eyler dolar nûr-ı ilâhî koynuna

.....

Tarzında bir gazeli vardı ki, biz bunu haber alır almaz derhal ezberlemiştik. Hattâ merhûm Nâci'nin "Muallim" diye daha sonra basılan "Tercümân-ı Hakikat" daki edebî tenkidlerinden meydana gelen eserinde bu gazel yer almıştır.

Görülüyor ki benim gibi mektebden sonra efâil ve tefâil ile münâsebeti gevşetmiş olanlar bile Kemâl'i şiddetli tûkîb ediyordu. Hakkında umûmî bir muhabbet, umûmî bir bağlılık vardı.

Bununla beraber Sultan Murad'ın fecî mes'eleleri etrafında başlıca Ali Suâvi vak'asına karışma ile Kemâl Bey tarafını tutma günden güne tehlikeli bir vaziyete düşüyordu. Bize söylediklerine göre Gedik Paşa Tiyatrosu'nda akse-den:

"Yaşasın Kemal"

Sesleri, tâ o zamandan beri il. Abdülhamid'in kulağında kalmış imiş!..

Cerîde-i Havadis'e devam etmekte olduğum için biliyorum ki matbûât müdürlüğünde Mehmed Efendi isminde kadrî yüce bir zât bulunuyor, sansür keyfiyeti pek sathi gidiyor.

—Mühimce bir şey var mı?

tarzında kapıdan sorma suretiyle vâkî oluyordu. Kâmil Efendi isminde bir memur da vardı ki, idarehanelere girerken kaş çatmaz, bilâkis nâzikâne davranırdı. Bu zât hâlâ sağdır. İşte Kemâl'in yazdığı eserlerin serbestçe neşredilmesi bu sebeplerle mümkün oluyordu.

Diğer taraftan bizde matbûât serbestliğinin en faal sebeplerinden olan İranlı kitapçılar, Vâlide Hamî matbaasında hükûmetçe zararlı görünen veya görünmesi lâzım gelen eserleri durmayıp basıyorlardı. Bu matbaayı kapatmak her nasılsa mümkün olamıyordu.

İranlı taklitçilerin bu babdaki hizmetleri bence pek çok mühimdir.

Bununla beraber II. Abdülhamid Hân'ın Kemal hakkındaki kötü düşüncesi biraderi V. Sultan Murad'ın tahta çıkışı ve inişinden çok ondaki hürriyete ait ateşli fikirlerin coşkun bir halde bulunmasıydı. Bir parça okumuş yazmış olanların Kemâl'in vatanperverâne nutuklarını ezberleyerek ötede beride okumaları saraya aksettiği zamandan itibaren ki, sansür başka bir vaziyet almaya başlıyor, yani hafiyelik bu işe el atıyor, jurnal, yavaş yavaş bu meydanı da kapatacak tarza giriyor, Kemal'in eserlerine takılan istibdâd tırnağı, güya milleti nereden tırmalamak, onun kalbine nereden saplanmak icâb ettiğini tecrübe ediyordu. Hattâ o zamanlar bir edebiyat ve irfan nüshası olmak üzere hâfizalarda saklı bulunan hamiyetli edebiyatı yayıcı eserlerinden:

"Ne efsûn—kâr imişsin ah ey didâr—ı hürriyet,
Esîr—î aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten"

beytini bir makalesinde söylediğinden dolayı bilmem kimin zaptiye nâzırı Kâmil Bey tarafından tevkif edildiği, o günden itibaren zavallının ne olduğu bilinmediği bir sır gibi söylendikçe, etrafa bakındıktan sonra sebep olan-

lara sgp saymak, lânet etmek bir nevi teselli hükmüne girmişti. Ben bu beytin içinde bulunduğu uzun manzmeyi gizli gizli aradığımı, namusuna itimad ettiğim kimse-lerden sorduğuma, en sonunda şâir ve Hâmid mukallitliği ile övünen merhûm Ali Ferruh'dan elde ettiğimi, onun da bana:

—Her yerde herkese okuma!
diye tavsiyede bulunduğunu iyice hatırlıyorum. Galiba bir ara, tahmisine bile kalkışıp beyhde yorulmuştum!

XII "İSTİBDÂD-İ EDEBÎ" ZAMANINDA ŞİİR OKUMA TARZI

Eski şâirlerimizin şiir okuma tarzı: Ali Rûhî, armûdî bir manzûme. Eski yoldan dönme bir nevi din değıştirme idi— Ali Rûhî'nin, Hayret'in, Şeyh Vassî'nin, Arif Hikmet Dey'in, Ekrem, Menemenli Tâhir, Fâik Reşâd Beylerin, Adanallı Ziya, Üsküdarlı Safî'nin, Tal'at Bey'in, Şâir İsmet'in, Cenâb Şahâbeddin Bey'in, Süleyman Nazif Beylerin şiir okuma tarzları— g.k.k.mes'alesi.

Şimdikiler bir şey mi?... Ben ne şâirlerle buluştum gördüm!... Size beş on tanesinin şiir okuma tarzını yazayım da ibret alın!.. Leme'ât sahibi merhûm Ali Rûhî asabî hoş sözlü idi. Yüzündeki Bağdat çibannının ekli yara yeri, sakallıam bir kısmını kazınmış, yanağının da bir kısmını yivip çökertmiş olmakla beraber yüzü yine sevimliydi. Bir gün "Gülşen" nüshalarından birinde bulunan armûdî dizilmiş bir manzûmeyi görünce:

Bunlar şâir değil, manav!

Buyarak hepimizi güldürmüştü.

Eskilerin eserlerine giden şîirlerimiz, bu yoldan kıl kadar dönüşü âdeta dininden dönmüş gibi kötü görür-

lerdi. Yalnız mērlhūm Şeyh Vassî, Nâci'nin remorkuyla hareket ettiği için onda gördüğü husûsî meyli taklit ederek Garbı da şiir sanatında ileri gitmiş, dâhilerden sayılacak şâirle yetiştirmiş olduğunu bizim yanımızda söylerdi. Fakat Hersekli Arif Hikmet Bey'in yanında söyleyebilir miydi, bilmez miydi bilmiyorum.

Bundan yirmi otuz sene evvel yaşayan eski tarz şâirlerle yeni tarzda türemek istidâdını gösteren şâirler arasındaki en mühim fark; manzûme kalıpları, birbirine uymayan hisler, intihâl (başkasının şiirini kendine mal etme) şekilleri değildi. Hakîkaten her iki taraf da "Mebânî'l-inşâ"nın, "Belâgat-ı Osmaniye"nin, "Sefîne-i Belâgat" in hattâ "Tahim-i Edebiyat" ın söyleyip açıkladığı bedî ve beyana âit san'atlardan sıralı sırasız istifâde ediyorlardı. Fakat kelimelerin kullanılması ve yerleştirilmesinde yavaş yavaş ayrılıyorlar, yeniler mânâyâ münâsib söz söylemede acemi oldukları için az muvaffak oldukları halde eskiler de mazmunların ve nûktelerin kullanıla kullanıla, çalına çalına yıprandığına kalben kâni olarak yeni mazmun bulmak imkânını göz önünde bulunduruyorlardı.

Bence asıl fark şiir okuma tarzına münhasır kalmıştı.

Bir akşam üstü, Divan yolunda ağır ağır gidiyordum. Arkamdan birinin koşarcasına gelmekte olduğunu sezinledim. Dönerken burun buruna geldik. Ali Rûhî!

Görseydiniz, biçâreyi, dünkü kendisine benzetemezsiniz! Sîmâsı o derece değişmişti. Hârikulâde zekâsı ile beraber o zekâyâ yakışan biraz kaçıklığı olduğunu bildiğim için birdenbire çıldırdığına hükmettim. Gözleri hakîkaten dönmüş, çıban işâretinin bozulmaya inatçı bir şekilde karşı koymasına rağmen yüzünün derileri toplanıp sakalını kaldırmış; bıyıklarına bulaştırmıştı.

—Vay efendim!

bile demeğe meydan vermeksizin:

—Dinle!

diyerek koluma vurdu. Gözler devrildi, kollar açıldı, gür bir ses işitilmeye başladı:

"Cihân yakdı o tal'atla yâr—ı cân olalı
Cihân bir öyle belâ görmedi cihân olalı"

Bu üç cihân top gibi patlıyor, gelen geçen bize bakıyor, biraz vehimli olanları uzaklaştırıyordu. Ben de uzaklaşacağımı ama kim bırakır? O, aynı azametle devam ediyordu:

"Anılmaz oldu esâtîr—i evvelîn—i cünûn
Cünûn—ı ışkla ben halka dâsitân olalı"

Burada aşk kelimesini ışk okuyarak hattâ "ışkla" ayını da çatlattığı için dönüp dönüp bakanlar, dudak bükenler eksik oluyordu. Meğer daha müthiş varmış!

"Belâ! belâ! diye ıskınla sû—be—sû gezerim
Bu nâr, nâire—efrûz—ı hânümân olalı"
(Bu ateş, evi barkı yakıcı ateş olah; belâ! belâ! diye aşkınla her tarafta gezerim.)

Belâ kelimesini işitenler kulaklarını tıkıyorlar, alay ediyorlar, benim belâya tutulduğuma acıyorlar gibi geliyor-du.

Gazeli böyle aynı okuyuşla bitirdikten sonra dedi ki:
İşte bunu Nâci de söyleyemez!
Allaha ısmarladık!

Ayrıldı. Yine koşar gibi gidiyordu. Arkasından bin şükür ve hamd ile bakıyordum. Aynı tavır, aynı şiddetle birini daha yakaladı. Bu defa kolların muhtelif hareketleri görölüyordu.

Geçenlerde Samih Rifat Bey de diyordu ki:

—Hersekli Arif Hikmet Bey şiirlerini okurken raks ederdi.

İçlerinde yalnız Hoca Hayret burnundan söyler gibi,

Merhûm Şeyh Vasfî de mazlûm mazlûm okurdu. Nâci tok bir edâ ile ekseriya bıyıklarını bura bura terennüm ederdi. Mâstecâbîzâde'ninkine şiir okuma değil, ağlama demek daha uygun olur. Andelûb kahkahalarla veya kaşlar çatık, gözler dönük, pürüzlü, çatlağa yakın bir sesle başlar, camı isterse aralıkta ağlardı.

Recâizâde'de bir vekarlı âhenk vardı. O zaten tuvaletini yapmış, tavrını almış olmakla elinin biriyle, parmaklarıyla, ekseriya hafifçe şiş gözlerindeki mânidâr, mütebessim nazarlarıyla mısraın, beytin özelliğini anlatmak isterdi.

Hakkı Paşazâde Celâl —ki her zaman, her vesileyle söylerim— bu asrın en tabîî bir şâiridir. Mûbtelâ olduğu içki düşkünlüğü sebebiyle sokakta, dükkânda, birahânede, her nerede bulunursa bulunsun çok defa bağırır, Nâci'yi taklit ederek bıyıklarını burardı.

Arif Hikmet Bey de hakîkaten muazzam bir şiir okuma kudreti vardı. Merhûm durup dururken çileden çıkan gö-nûl erbâbından olduğu için, sohbet esnâsında birden bire bir gürlleme peydâ okurdu. Ondan sonra mısralar birbirinin ardınca çözülp âdetâ dökülerek:

--Güm! Güm!

ederdi. Menemenlizâde Tâhir Bey bu tarzda da Ekrem Bey'i taklit etmek hevesinde bulunurdu. "Nâbizâde" söz söyler gibi hafif hafif başlayıp yine öyle bitirir. Ali Ulvi Âlindeki pelteklikten dolayı kelimeler üzerinde sekerdi. Tepedelenlizâde Kâmil Bey tabîâtındaki nezâkete yaraşan bir ince edâyâ mâlikti. Ali Kemâl Bey'in şiir okuma tarzı hatırımda kalmamış ama elbette bir gün tazelerim. "Fâik Beşâdî Bey" —ki eski edebiyatın en harâretli taraftarı idi— oldukça ağır, fakat el göz ile hattâ ezilip büzülecek, dudaklarına türlü türlü vaziyetler vererek âdetâ istahlı okur. Adanâlî Ziya —ki ince, zayıf bir bedene bilek kadar ince bir boyun ile birleşmiş, büyük bir kafadan ibâret gibi idi— melankolik gözlerini bayıltı bayıltı hafif hafif

soyler, müteakîben gülerdi. "Cidâl-i Sa'dî ba-Müddeî" şâhibi Üsküdarlı Sâfi'nin teessüf ederim ki okuma tarzını unutmuşum. Daha sonra "Müdafa-i Millîye" başkanlığında bulunmuş olan Üsküdarlı Tal'at Bey ise dâima gür sesle ve tedler üzerine basarak meselâ:

"Mushaf-ı hüsni ben hatıneyledim
Zelîha sûre-i Yusuf'da kaldı"

Seçme, güzel beytine yarı bir ahenkle başlayıp bitirir, merhûm "Muallim Feyzî" Azerbaycan şîvesini, "İranlı Remzi Baba" ya nisbetle pek ziyâde düzeltilmiş olduğu halde vezûnden düşecekmiş gibi aceleyle birdenbire yavaşlardı.

Abdülhak Hamid Bey'i bir musrâ okurken bile dinlemedi. Cerîde-i Havadis'in edebî yazılar muharriri "Mektûbî Şâir İsmet Efendi" ile "Rıdvan Paşa" merhûmum pederi "Delî Nüzhet Efendi" nin şiir okuma tarzları adetâ bağırarakla müsavî idi. "Nüzhet Efendi" bir gün Aksaray'da bir kiraathâne de sigarası sönmüce kutuyu elinden alarak var sesle öyle bağırdı idi ki, utancımından dışarıya nasıl fırladığını hâlî bilemiyorum. Ah! Fonograf, gramofon, siz neden 25, 30 sene evvel böyle gelişme istidadı göstermediniz de bunlar kaybolup gitti.

Bundan böyle tedkikatta bulunacaklara tavsiye ederim, kuvvetli nota öğrensinler. Çünkü şimdiki okuma edâsında bambaşka terennûmler var.

Cenab Şehabeddin Bey'in kendisine has bir vekârla okuması olduğu gibi, Süleyman Nâzif Bey'in de şiir okurken tutturduğu havanın —zannediyorum ki— notası mazbuttur. Birincisini henüz mektepli iken, ikincisini ise İstanbul'a geldiğinden pek çok sonra tanımışlardır.

İbradî, Alaiyeli, Antalyalı, A'lanalı velhasıl Anadolu şairlerin içlerinde kâfi, kâfi gayına değiştirerek meselâ kaderimi gaderim, gümüşü gümüş okuyanlar, helâl kelime-

sindeki iki lâmi pek aykırı birleştirerek hâlâl diyenler çoktu.

Ey mâzi!... Sen ne kadar hatır okşayıcısın!... Sende bunlardan ekserisini toplu olarak gördüğüm öyle günler oldu ki safa ile hatırlanması bile şimdi cihana değmektedir.

İnsan böyle bir toplantıyı göz önüne getirince mutlaka kulaklarında seslerinin akseden bakiyyeleri çınıyor. Şimdi bile çınıladı. Hayırdır inşaallah! Galiba sağ olanlarımdan biri beni andı. Acaba onlarınki de çınıyor mu?

XIII "İSTİBDÂD—İ EDEBÎ" DE EDEBÎ NEVİLER

Kâzım Paşa'nın ayvazı— Sizi karşılayan şâir— Merhûm Şâir Celâl ile bir sabah konuşması— Şiir eserleri okumak merakı— Şiir okuma hevesi, çeşitleri— Acaba şimdikiler nasıl?—Düzme mütercimler— Başkalarının eserlerini kendilerininmiş gibi gösterenler (intihalciler)— Sahtekârlar— Hâfızlar (Ezberciler)—Lügatçılar—Derlemeciler—Toplayıcılar— Her biri kendi mesleğinin aktörü idi.

Meşhûrdur: Merhûm Şâir Kâzım Paşa gençliğinde yapmış olduğu manzûm kıt'alarını konaktaki ayvaza okuyup zorla dinlete dinlete zavallıyı meram etmiş imiş. O zamanın manzûm eserlerinin sâhiplerinde de hemen hemen buna benzer mes'eleler vardı.

Akşam, hiçbir şeyi yokken sizden ayrılmış olan şâiri bazan sihürlü bir şekilde önünüzde, ekseriyetle sokakta, çayhânede, kitapçı dükkânında, insan halî bu, mahmûrluk bozaymı diye girdiğiniz meyhânede görürsünüz ki, ya dudakları kulağına varıncaya kadar mütebessim, yahut kaşlarını burnunun üstüne nakledecekmiş gibi inik olduğu halde sizi karşılar, tebessümlü zamanında ufak bir titreme, dudakları üzerinden sesine kadar akseder, bu hal kendince güzel bir gazel veya bir manzûmenin sona ermiş olduğuna delâlet eylerdi. Fakat bu delâleti daha vâzîh bir anlatışa döndüren muhtelif işaretler de vardı:

—Bir sabah Makriköy (Bakırköy) deki evimde henüz yataktan kalktığım esnâdaydı ki kapı çalındı. İnip açtım. Baktım ki şâir Celâl yüzüme bakıp deli deli gülüyor.

—Buyurun. Hayrola!

Yine gülüyordu. Zaten rahatsızlığımı bildiğim için o güzel sîmanın her gülüşte gösterdiği hastalık belirtilerinden üzülüyordum.

—Gel, yahu!...

—Gelirim ama bana divâne demeyeceksin!...

—Demem, gel!

Zavalı Celâl! Bu asrın en hassas anadan doğma bir şâiri idi. Bazılara Kur'ân'ı ezberlemek dokunur, buna da galiba divan ezberlemek dokunmuştu. Her ne ise.. Girdi.. Oturduk.

—Hayrola!

Yine gülmeye başladı.

—Bana divâne demeyeceksin değil mi?

—Demeyeceğim... Nereden geliyorsun?

—Konaktan!...

—Taş Kasab'dan mı?

—Evet.

—Ne zaman çıktın?

—Birbuçuk saat oluyor. Ortalık ağarmamıştı bile.

—Sebeb? Sıkıntı mı bastı?

Hâlâ gülüyordu.

—Divânelik bastı. Bu gece bir gazel söyledim. Bir türlü uyuyamadım. Anlayacak yok ki okuyayım. Düşündüm, düşündüm: Hâtırlama sen geldin. Uyumam. Erkenden gider, ona okurum, dedim. Nasıl?

—İşte şimdi... divânesin!

—Divâne ha!

(Parmaklarıyla bıyıklarını burarak her zamanki gibi.)

"Hiç akla gelir miydi bu âşıklığım ey dil

Kim derdi ki birgün bana divâne desinler."

Biçâre Celâl! O zaman Anna isminde bir kızm tutkumuydu. Tarihçi Ahmed Refik Bey'in dediği gibi bu aşk ile

Ada'yı son derece hissetmişti. "Ada'da söylediklerim" ile diğer perişan eserlerinde "Anna" nın sevdâsının hâtıraları hüznler, feryatlar, pişmanlıklar içinde yatar durur.

Evvelce arzettim ya. Bütün bu haller bir ateş ocağının tesirini hâiz bulunuyordu. Bu vak'adan pek çok sonra idi ki ben de o zaman Nâci'yi tanzîr etmek modasına tutularak tıpkı "Celâl" gibi geceleyin söylemiş olduğum bir gazeli okumak için sabah olur olmaz Şehzâdebaşı'ndaki evimden kalktım, soluğu Andelüb'in Bâbîâli Caddesindeki odasında aldım idi.

Bunlarda şiir okuma teşebbüslerinin her çeşidi vardı: Kendisini dinleyecek birini bulmak için "Direkler Arası" nda, Bâbîâli Caddesi'nde bir aşağı iki yukarı gezinenleri bilirim. Bu zümrenin fertleri daha yeni heveslenenlerdi ki birden bire açtılamazlardı. Orta seviyede bir şöhrete mâlik olanlar da ise teklif ve tekellüfe bakmayanlar çoğunluğu teşkil ediyordu. Yolda giderken sizi çevirirler.

—Dünkü gazeli sana okudum mu idi?

derler, ellerini ceplerine sokarlar, göz mü kapayacak, sakal mı tutacak, baş mı sallayacaklar, her ne vaziyet alacaklarsa alırlar, gürül gürül okurlardı. Birbirine uymayan birçok ruhî haller eserleri noktai nazarından birbirine pek çok benzeyen bu kafilenin âdetâ tahrik edici kuvveti hükmündeydi.

Bilmem ki şimdikiler böyle mi?.. Neticesi böyle olmak gerek! Muallim Nâci'nin şâirlik şöhreti arttıkça artıyordu. Tercümân-ı Hakikat'ın edebî idâreciliğinde bulunmak, bütün Osmanlı edebiyatı işlerinin müdürlüğüne yapmak velhmini artırdığı için mütercimler, mecmûa ashâbının ekseriyeti, edebiyata intisab edenler, bilhassa Şark edebiyatı taraftarları, "her yerde çal çökellik" ile kalem erbâbının meşhûrlarına intisab ile iftihar duyanlar, Hugo'dan veya Musset'den demeye cür'et edemediği halde kendi fikir mahsûlünü, Fransız edebiyatına yavaş yavaş verilmeye başlayan ehemmiyete binaen Fransızca'dan tercüme

başlığıyla gazetelere, risâlelere yutturan düzme tercümanlar, bunların aksî olarak yarım yamalak bildiği Fransızca'dan veyahût herhangi bir lisanın edebiyat sayfalarından apardığı fikir ve tasvirleri benimdir diy önüne gelene okuyan intihalciler, ceplerinde bilhassa Fransızların mavi kaplı, kaba kâğıtlı "Bibliothèque Nationale" (Millî Kütüphâne) külliyyatından birkaç eseri, bunlar yetmiyormuş gibi koltuk altlarına da birer gazeteye kaplanmış bir iki kitabı, üç esere birden başladım diyerek yalnız birinci sâhifelerinde dörder beşer satırlık yazı bulunan defterleri günlerce beraberinde taşıyıp zamanın geçmesi ile usanarak bir tarafa atan sahtekârlar, başkalarının manzûm eserlerini okumada büyük bir zihnî mahâret gösteren hâfızlar, melâ "aşk" a ile değil, ı iledir iddiasıyla Ferheng ve benzeri kitapları şâhit göstererek yükselmek isteyen lügatçılar, nerede kendisince güzel cümle, mısra, beyit, manzûme bulursa derhal husûsî defterine kaydeden ve icâb ettikçe çıkarıp gösteren iltikatçılar (toplayıcılar), şâirlerden birinin yapmış olduğu bir gazeli veya sâir başka bir şeyi kendisine okuyup da ilâve ederek:

—Söyledim ama beğenmedim!

der demez:

—Bendenize yâdigârmız olsun!

temennileriyle kendine mal etmeye alışmış iskateciler etrafını almış, merhûm da böyle bir ikbâl yıldızının ve kemâlin ortasında kalmıştı. Evvelce dedim ya. Yine şimdi o zamanlara doğru bakışlarımı götürdükçe karanlıkta yürüyen bir kalabalık sezinler gibi oluyorum. Mutlaka bu izdiham arasında iyice seçemediğim, hâlâ seçemeyeceğim bir çok çeşitli ve muhtelif şekil ve tabîatda insanlar vardı.

Mârûf cinslere mensûb olanların günlük konuşmaları da aynı kendileri gibiydi, her biri kendi mesleğinin aktörü idi. Bakarsınız ki yorgun...

Siz tâ Fatih'deki Deve Hanı'ndan veyahut Beşiktaş'da-

ki dere içinden yaya geldiğini zannettiğiniz için:

—Yorgun görünüyorsunuz...

der demez Meşrûtiyetin büyük bir ehemmiyetle neşir ve ilân ettiği "azizim" hitâbı o zamanlar henüz feyzi tamamlanmamış ve bunun yerinde "dostum", "monşer—mon cher" gibi karışık tabirlere alışılmış olmakla bunlardan biriyle başlayarak meselâ:

—Mon cher! nasıl yorulmam. Gecenin altısından beri yazıyorum.

—Üç gündür "Rousseau" ile uğraşıyorum.

—Tam bir haftada "Hâfız" dan bir müntehab yapabildim.

—Bizim şiirleri, makaleleri defterlere çektim. gibi cevaplardan birini alırdınız!...

—Böyle nereden?

demeye de gelmezdi, derhal:

—Nâci ile berâberdik.

—Münif Paşa çağırmıştı.

—Ahmed Midhat'la görüştük.

—Es'ad Efendi Kütüphânesi'nden,

—Beyoğlu'ndan... Ansiklopediye abone yazıldım.

—Ekrem Bey'i bekledim, bekledim, gelmedi. Ben de artık gidiyorum...

—'Tercümân' a bir makale verdim de!..

Ve benzerleri gibi münâsebetli münasebetsiz övgü ifâdeleriyle karşılaştınız!...

XIV
"İSTİBDÂD—İ EDEBÎ" DE
MİDHAT EFENDİ, MUALLİM NACİ, BEN

Ben de alaban'da sancak etmiştim, Şarkın şiirlerini ve manzûmelerini sevmekle beraber Garbın da edebî güzelliklerine düşkün bulunuyordum. Hugo'nun, Musset'nin, Lamartine'in, Schiller'in, Shakespeare' in hattâ klâsiklerden Racine, Moliere, Delille, Boileau ve benzerlerinin eserlerini okudukça ipin ucunu bütün bütün kaçırp kıpkızıl gavur olacağım geliyordu. Bereket versin ki vaktiyle kuvvetli bir îman sahibi bulunmaklığım beni arada sırada tövbe ve istiğfara sevk ediyor, yine Bâkî'lere, Fuzûlî'lere, Nedim'lere, Nefî'lere, Râşid'lere, Yahya'lara, Ziya Paşa'lara, Nâci'lere koşuyordum.

Bu fikrî gidiş geliş arasında gazel, kıt'a,

Bu fikrî gidiş geliş arasında gazel, kıt'a, şarkı, müstezat, kasîde söylediğim gibi alafranga tarzda, serbest kâfiyeli, hattâ şeklen, veznen değişik, indî tarzlarda, gâh sonnet, "dithyrambe" usûlünde manzûmeler de beceriyor, fakat bu son şekildikleri neşre edemiyordum. Çünkü Abdülhak Hâmid Bey'in "Tezer"i, "Nesteren" i, "Makber"i, "Sahrâ" sı, "Bir Sefilenin Hasbîhâli", "Ölü" "Bunlar Odur" gibi rakîk ve hoş şiirlerinin şiddetle tenkid edildiği böyle bir edebî karışıklık esnasında benimki-

lerin âdetâ rezil edileceğinden korkuyordum.

İsâbet ki korkmuşum. O korku ile efâil ve tefâili bir tarafa bıraktım. Var kuvvetimi tercümeyle verdim. Tamamladıklarımı zarflayıp üzerine "Midhat Efendi Hazretlerine" yazar, gönderir, bazan da "Envâr-ı Zekâ" ve benzeri mecmûalara serpiştirdim. Bir halde ki elimden gelse bütün edebî sahîfelere parasız pulsuz yazan bir muavîn olmak istiyordum.

Bilmem ki size, Midhat Efendi ile ilk karşılaşmamı evvelce arzetmiş miydim? Etmiş olsam bile "ettekrâru hasen" kabilinden bir kere daha arzedeiyim:

Mektepten çıktuktan sonra "Tercümân" a fisebilillâh makâle yetiştirmek derdine düşmüş, hattâ "Cerîde-i Havâdis" de de fisebilillâh muharrir bulunmuş olduğum halde yine o mübârek gazeteye, yazı yazmaktan kendimi alamamıştım. Fakat ilk zamanlarda zarfı idârehânenin kapısından verirdim.

Birgün Ebüssuûd Caddesi'nin başındaki bakkal dükkânında hem karnımı doyurdum, hem de kapıyı gözetlediğim halde kimsenin görünmemesi üzerine gemi aزیya alarak içeriye daldım. Eşikle beraber iki ayak bir merdiven, ondan sonra toprak, rutubet kokulu uzun, darca, loş bir giriş üzerinde dik, pis sekiz on ayak bir merdiven, daha çıkınca diğer bir merdivenin daralttığı koridora açılır, karşılıklı iki oda karşısında kaldım.

Merdivenin başındaki oda kapalıydı. Oraya varır varmaz kapı açıldı. Uzun boylu, iri kemikli, esmer yüzlü, saçları kırpık, alnı geniş, bıyıkları sakalı tuvaletsiz, sırtında basına bir mintan, ceketsiz, fessiz, yeleşinin düğmeleri çözüük, belde kırmızı bir kuşak, pantolonlu, kolları uzunca, ayakları büyükçe biri çıktı. Beni görünce durdu. Gayet serbest bir tavırla:

—Kimi istiyorsunuz?

dedi. Zarfı uzattım. Okuduktan sonra:

—Midhat Efendi Hazretleri benim!

deyip zarfı yırttı. Bizim makaleyi çıkarıp göz gezdirdi. Ben bu kıyafetde bir Midhat Efendi görünce galiba hayrete düşmüştüm, halbuki hayâlimde ona ben ne kıyafetler vermiş, ne tuvaletler yakıştırmıştım! İmzamı görmüş olmalı ki:

—Ahmed Râsim siz misiniz?

—Evet, bendenizim.

—Geçenki makalen de gayet iyiydi. Hangi mektepten çıktınız?

—Dârüşşafaka'dan...

—Ya!.. Gel bakayım.

Karşiki odaya geçtik.

—Nereye devam ediyorsunuz?

—Telgrafhâneye!

—Sübhanallah!

İşte bu "sübhanallah!" benim zihnimi bozdu. Çünkü bunda muharrirlik kabiliyeti olan bir gencin elde "manipülâtör", tarator döker gibi taktaka—zen olduğuna bir nevi teessüf gizliydi.

İlk görüşüm olduğu için her tavrına, her hâline dikkat ediyordum. Bellisiz kekeme gibi söylüyor. Ekseriya önüne bakıyor, dudaklarını bryık ve sakalıyla kaldırıp indiriyor, pehlivan gibi oturuyordu.

—Yazılarınızı kim tashih ediyor?

—Kimse!

—Aferin!.. Bak oğlum. Burası yazı ocağıdır, istediğin zaman gel. İşte kalem, kâğıt, mürekkep. İstedğin kadar otur, istediğin kadar yaz. Şimdilik her makalene bir meci diye vereceğim. Harçlık edersin, al bakalım sıftah et! dedi. Mecidiyeyi de uzattı.

Yanundan ayrıldığım zaman neler düşündüğümü hatırlamıyorum. Yalnız zihnimde bir hayal kalmış ki o da merhûmun biraz şaka götürmez tabiatda mahlûk olduğu kanaatiydi. Vakit muharriri Saîd Bey'i sokakta dövdüğü yalanını tâ evvelden beri şayi bulunması da katılınca bu

kanaat ziyâdeleşti, bilhassa iki musallat İranlıyı bellerindeki kuşaklarından kapıp merdivendenaşağı, sallabacak atmış olması, gençliğinde karnına indirdiği bir yumrukla koca bir danayı yere sermiş bulunması gibi cidden zorbâzuya delâlet eden hâdiselerin çoğalmasa bu kanaata hafifçe bir de korku ilâve etmişti. Onun için idi ki ne vakit huzûruna çıksam fesi düzeltir, ceketini ilikler, potinleri mendillerdim. Sonraları bu merâsim kalktı. Baba, oğul olmuştuk. Hattâ kendisinin başmuharriri bile oldum. Güya mâiyetinde çalıştı. Fakat bu çalışış hem meşgûliyetin çokluğundan, hem de tevazûunun fazlalığından ileri geliyordu. Benim iktidârımın fevkalâdeliğinden değildi.

—Her nedense!

Merhûm Nâci'nin "Tercümân" da bulunduğu son zamanlarda idârehâneye gidip gelenlerin çoğunluğu, bir aralık edebî tenkîdlerin cıvıması, neşredilmiş eserlerin bolluğu gazeteyi itibar nazarlarından düşürmeye kadar vardırmıştı.

Neler söylenmiyordu neler? Fakat böyle söylenilen şeylerin çoğu yalan, iftiraydı. İşret, kadına düşkünlük bu yalanların başlıcalarıydı. Fakat merhûmun bazı beyitleri ve kıt'aları da husûsî bir meyil sâhibi olduğunu kapalı bir şekilde ifâde ediyordu. Meselâ ağızdan ağıza gezen:

"Hüsnüm etme Ebâ âl—i abâ hakkı çün
Sana ben hayli zaman oldu abâyı yakalı"

gibi.

İhtimâl ki "hüsn", "âl—i abâ", "abayı yakmak" kelime ve terkiplerinin hatırları için söylenmiş olan bu beyit,aleyhdarları elinde, dilinde bu temâyüle mahsûsunu isbât eden bir hüccet gibi gezip dolaşıyordu: Manzûmeleri arasında:

"Şâribü'l—leyle ve'n—nehâr oldum"

***

"Ol kadar çakdım ki tersâ—zâdegânın aşkına
Berka döndüm neşr—i envâr eyledim meyhânede"

***

"Bayramda bir nizâmına koydum ki hânemi
Yârân görünce bir yeni meyhâne sandılar"

Ve benzeri mısraları, beyitleri de bu zannı ayrıca takviye ediyordu.

Halbuki merhûm Nâci cidden temiz ahlâklıydı. Top, esmer çehresi üzerinde dâima uyanık duran şehlâ gözlerinin iki de bir de yan bakışları mutlaka tebessüm, bazan kıs kıs gülüşlerle yoldaşdı. Ağzından hattâ Türkçesinin kusuru varmış da onun için arapçası veya farsçası söylenirse o kusur kaybolurmuş itikadı ile edebe aykırı lâfızlardan ne birini söylediğini işittim, ne de ağzına almış olduğunu bir başkasından duydum. İşreti, devamlı içme şeklinde değildi. Ekseriya seyreltir, bazan birâhânelerde yemek esnâsında bir iki bira içer, bazan yemiş iskelesindeki yüksek meyhâneye gider, birbuçuk şişe yani elli dirhem rakı ile neşelenirdi.

Kısa boylu olmakla beraber her zaman temiz gezerdi. Sarığı da gözleri gibi şehlâ görünüşteydi. İlmî ve edebî sohbetlere son derece ehemmiyet verir, geceli gündüzlü çalışır, bilhassa lisanın pürüzlerini temizlemekle uğraşır, lâfızların ve kelimelerin az ve öz kullanılmasına riâyet ederdi. Bu semereli çalışmasıdır ki lisanimizde mühim, büyük bir nekâhet ümidi uyandırdı. "Yazmış Bulundum", "Şöyle Böyle", "İntikadât" gibi eserleri bu devrin önde gelenlerinden sayıldığı gibi "Mecmûa—i Muallim" deki lisana âit mühim bahisleri, bilhassa edatlar hakkındaki mes'elelere vâkıf mütalâaları, "Lügat"ı bu büyük lisan âliminin ne kadar ihâtalı olduğunu isbat eder. Şiirlerinde görülen selâset, hatasızlık, hassasiyet, rikkat ve birçok meziyetleri dalîl bu konuda âdil şahitlerden sayılır. Zekâ

ve irfânı pek yüksek olduğu için idi ki kırkıdan sonra, az zaman zarfından Fransızcadan çok sayıda eserlerin tercümesine muvaffak olmuştu. Hattâ "Therese Raquin" gibi Emile Zola edebî lisânıyla yazılmış bir eserin tercümesine başladığı zamanlarda müsveddeleri o sırada "Tercümân-ı Hakikat" muharrirliğinde bulunan merhûm Hâlid Bey'e —bir yanlışlığa mahâl kalmamak ricasıyle— gönderdiği halde Hâlid Bey tercümedeki mutabakat ve letâfete hayran kaldığını bana defalarca söylemişti.

Hugo'dan ve diğer Fransız şâirlerinden nazmen yaptığı tercümelerin benzerini, hemen hiçbir lisâna âşina şâirimiz meydana getiremez.

Lâtifelere meyli pek fazla idi. Ufak bir nükte veyahut tuhaf bir vak'a onu dakikalarca güldürürdü.

Deve tüyü rengi pardesüsü gözümün önünden gitmez.

"İhtirâât ve Keşfiyât—ı beşeriyeye" ismiyle Fransızcadan tercüme etmekte olduğum külliyâtın birinci cüzünün müsveddelerini kendisine göstermiştim. Bu birinci cüz fonografdan bahsediyordu. O zamanlar henüz ibtidâî halde bulunan bu âlet hakkındaki nazariye ve ameliyeyi sorup da anlayınca asrî terakkîlerin çeşitliliğine hayret etmişti. Hattâ ertesi gün bana kitabın kabına yazılmak üzere şu beyti yollanmıştı:

"İlmin ulûvv—i kadrini ber—vech—i bilterân

İsbât eder şehâdet—i hel—yesteviyellezîn"

"İlmin kadrinin yüceliğini en iyi şekilde (Kur'an'daki)

"hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu" âyetinin şehâdeti isbât eder."

cüz basılıp da kendisine takdim ettiğim zaman:

—Okuyacağım, merak ettim. Anlayamazsam sorarım demişti. Hakîkaten okumuş ve anlamış olduğunu ilk karşılaşmada mûcize ifâdesiyle pek güzel bir suretde anlattıydı.

Şâir Celâl'i gördükçe ziyâdesiyle güler, Osmanlı şâirleri içinde iki meşhûr deli vardır: biri Deli Birâder, diğeri Celâl-i hayâl—perver derdi.

"Takdîr—i Elhân" ın neşredilmesiyle aleyhindeki tarizlere karşılık "Saâdet Gazetesi" yle merhûm Ekrem Bey'in "Zemzeme" sini kötöleyerek yazdığı "Demdeme" ye daha sonra pek çok pişmân olduğunu bana çok defa itiraf etmişti. Hakîkaten merhûmda sohbet esnâsında bile derince bir gurur, alıngan bir izzetinefs mevcuttu.

"Mes'ûd—ı Harâbâtî" diye lâkab takışı kendisini medhetmek için olsa gerektir?

"Ömerin Çocukluğu" ne kadar hüznü vericidir!... Şiir eserlerine verdiği ünvanlar ki "Ateşpâre", "Şerâre", "Fürûzân" dır, şâirliğinde böbürlenmeye râzı olduğunu gösterir. "İstîlâhat—ı Edebiyye" si gâyetle vecîz, münakkah, faydalı olduğu için yeni yetişen şâirlerimize okumalarını bu münâsebetle tavsiye ederim.

"Servet—i Fümûn" şiir ve inşâ dâhîlerinin "Nâci" mesleği aleyhine bütün taraftarlarıyla açmış oldukları târizlere yetişemeden Nâci'nin ölmesi, "edebî yenilik devri"denilen bu büyük komedinin belli başlı noksanlarındanır.

Ömrümde bir defa tarih söyledim. O da merhûmun vefâtı günüydü; tarih:

"Azim—i huld—i berîn oldu Muallim Nâci"
(Cennete yürüdü gitti Muallim Nâci)

musrâından ibâretti. O günden beri ebced hesabına bir daha baş vurmadığım için şu satırları yazarken ölüm senesini bile bulamadım.

XV
"İSTİBDÂD-I EDEBÎ" DE
TANINMIŞ BİRKAÇ ŞAHSİYET

Şâir Hakkı Bey, Sâlim Bey, Şeyh Vasfî, Menemenlizâde Tahir Bey, Muallim Feyzî, Kâzım, Eşref Paşa'lar, Senih Efendi, yine bîcâre Celâl, bîcâre Andelib.

Nâci hakkındaki hâtıratımı bu münâsebetle biraz daha genişletebilirim. Bu vesile, muhafazakâr bir yenilik göstermeye muvaffak olmuş olan Nâci mektebine bile yan gözle bakmaktan kendisini alamayan eski sınıf fertlerinin ebedî mezûniyet almak üzere hazırlanmakta olmaları keyfiyetinden doğmaktadır.

Bu eski sınıfın birincisi Mısırî muhâfız İsmail Paşazâde Kör Hakkı Bey'di. Adı geçen o zamanda Nefî mümesiliydi. Bütün kasîdelerinde üstâdın tarzını ihyâ etmiş, fakat malûliyeti hasebiyle gençliğindeki şiddetli hâlini kaybetmişti.

Üsküdar'da oturuyor. Pejmürde hâl ve kiyâfet gezinip duruyordu.

Filhakîka Nefî kendi beyan tarzında hoca ise, Hakkı

Bey de kalfadır. Matbû divançesindeki manzûmeleri okunacak olursa kendisine 'Nef'î-i sâhî' demiş olduğu görülür. Zikredilen manzûmeleri arasında Azîz devrinde İstanbul'u ziyâret etmiş olan İran Şâhı Şâh Nasreddin Kaçar'a takdîm ettiği farsça bir 'Kasîde-i Nûniyye' de mevcûttur. Nef'î'nin kasidelerinde bulunan bütün şark mitolojileri, nükteler ve tecnisler, mübalâğalar, tasvîrler, mahlâs kullanma, girizgâh bulmak yolları, imâleler bununkilerde hemen aynen vâkidir. Nâci'yi, eski Hariciye nâzırı Kürt Sâîd Paşa'nın yanında gördüğü zaman Paşa'ya:

—Bu sakallı çocuğu nereden buldun!
diyerek alay ettiği meşhûrdur.

Pek çabuk anlaşılacağı üzere Hakkı Bey Nâci'nin etrafını bürüyen gösterişli şâirler arasında yoktur. Nef'î zamanında nasıl yalnız yaşamış ise, o da öyle yaşıyordu. Ölmü eskinin son bakiyesini özel defterinden sildi.

Bununla beraber o meşhûr şâirler arasında oldukça mühimleri de vardı. Bunlardan "Üsküdarlı Sâlim Bey" i unutmayalım.

Nâzik, güzel konuşur, her mânâsıyla centilmen bir zâtı. Darüşşafaka'da kitâbet hocalığı etâğı sırada tanınmışım. Zayıfça, kıranta, âdeta çıtıptıydı. Hâlinin nezâketini:

'Ne halkdan incinelim biz, ne halkı incitelim
Ne dil—figârımız olsun, ne dil—figâr olalım''

beyti malûmdur.

Şâyânı dikkat bir manzara!... Nâci'yi görür görmez, Şeyh Vassî'yi, Şeyhü görür görmez Nâci'yi görmemek hemen pek ender vâki olan hallerdendi. Fakat Şeyh mürid, Nâci, şeyh idi. Tarîkat âdâbında böyle bir becâyîşe her zaman tam bir imkân vardır.

Sarığı ekseriya beyaz, fesi kulaklarda, orta boy, tıknaz oldukça sevimli, esmer yüz, kestane karası gözler, yeni ye-

ni çıkan beyaz tüylerden biraz fazla bıyık sakal, sırtda cübbe, aba, ayakda potin, mest ve galoş, yuvarlanır gibi sarık, Şeyh'in acemi bir fotoğraf tarafından alınmış resmidir. Ekseriya neşeli, mütebessim, Nâci'yi sevmekte çok ileri, aleyhdârlarına da merhûmdan ziyâde düşmân görünürdü. Hattâ vefâtına kadar da böyle göründü. Solbetlerinde de sevimliydi. Menemenlizâde Tâhir Bey merhûm Ekrem Bey'in nasıl peyki idiye Şeyh de Nâci'nin peykiydi. Binaenaleyh aralarında er geç bir kavganın olacağını bekliyorduk. Çünkü onları talrik edenler birbiri içinden geçmiş bir elipsi andırıyorlardı. Günün birinde galiba "Gayret" mecmûasında Tahir Bey Şeyh'in yazı yazdığı "Berk" e tariz olarak.

Gürleyip berk gibi...

ile başlayan bir kıt'a neşretmiş imiş. Ertesi hafta "Berk" (şimşek) galiba şu beyit ile mukâbele etmişti.

"Gürlemez bizim diyârda berk!..

Menemen berki aceb gürler mi?"

Kıyâmetler koptuydu!.. En sathî bir tabîat hâdisesinden habersiz bulunan Tâhir Bey şimşegi gürletiyordu. Öyle ya!... Bâbîâli Caddesi birbirine girdi. Kuvvetli ve yayılan bir gürültü caddeyi tuttu, sildi, süpürdü, götürdü. Sözü geçen edebî muhâlifin kapıları, önleri, içerileri çörçöp ve sürpüntü teviller ile dolduydu. Bir halde ki edebiyat hamalları, karşı karşıya arkada parasız adam geçirir oldular.

Gerçi bu, geçici bir ırmak alâmeti idiye de Tahir Bey tarafına dolu yağdırıyor, şeyhim iftihar ve gurur görünüşüyle geziniyordu. Elhak, bu muvaffakiyet "Mülkiye Mektebi" Edebiyat muallimini asıl renginden daha fazla karartmıştı.

Başta bîçâre Celâl'i olduğu halde Nâci'nin bir beyti altı ve üstlü değiştirilerek bütün tarafdarlar:

"Bir çakış çaktık ki şeyhim aşkına bizler bu şeb
Berke döndük neşr—i envâr eyledik meyhânede."

fahriyesini günlerce okuyup çakdılar. Bu gâlibiyeti daha sonra Demdeme kutladı. Dedim a, her ilmî, feynî, smâî, iktisâdî, içtimâî her ne olursa olsun bir devir yapmak istîdâdî hâsıl olur olmaz ondaki rûhî kabiliyetleri mümkün olduğu kadar zaptetmelidir. Ben.. ah!.. Budala ben!.. Bu fırsatı kaçırdım. Ne kadar yazık! Şimdi için için kendimi ayıphyorum.

Yalnız hatırimda Şeyh ile Tâhir Bey'in Arakel'in dükkanı önünde karşı karşıya geldiklerini şöyle böyle gözümün önüne getiren eski ve yıpranmış bir levha var.

Her ikisinin de gözleri birbiriyle karşılaşınca hakîkaten berk (şimşek) gibi çaktı, fakat bu ânî parlayış derhal söndü, göz kapakları indiydi. İkisi de önlerine baktılar. "Tâhir Bey" yukarıdan geldiği için yokuş aşağı yıldırım gibi geçti. "Şeyh" yukarıya çıktığı için elinin birini kavuşuna götürerek paratöner yapar gibi oldu.

Fakat bu tesâdüfün en komik ciheti onar, yirmişer adım sonraydı. İkisinden her biri bu mesâfe dâhilinde arkaya dönüp bakıyor, diğerinin baktığını görür görmez kafasını sür'atle döndürüyordu. Ön ve arkadan vâki olan bu karşılıklı bakışmanın rûhî mânâsı geleceğe aitti. Ne görülecek ise geçmişin onda umûmî bir tesiri olacağı anlaşıyordu.

Ah! Ne meraksız... Ne lâkayt adammışım!... Öyle ya!.. Derhal koş, Şeyhin elinden öp!... Hislerini sor.. Onu bırak.. Dön "Tâhir Bey"i yakala.. Yerle bir temennâdan sonra onunkini de sor!.. Bir köşeye at! Şimdi gümbür gümbür yaz!..

Ekrem Bey'i de "Demdeme" nin yazıldığı günlerde görüp şahsî fikrini sormalıydım!.. Fakat "Gayret Mecmûası"nın çoğu nüshalarında neşredildiğini hatırladığım

"cümel—i hikemiyye" (hikmetli cümleler) si tahlîl edilecek olursa benim istediğim ortaya çıkar sanırım. Hattâ ben bunlardan bir kısmını "Arakel Kütüphânesi" adıyla neşredilen külliyâtdan "Cümel—i hikemiyye—i Osmanîye" ye almıştım.

Muallim Feyzî bambaşka bir tipti. Pek esmer, îrânî sî-mâsı üzerinde bu ırka âit göz, burun, ağız, bıyık, sakal olduğu gibi konuşma tarzı da Azerbaycanî şiveden kurtulmamıştı. Sade konuşma tarzı mı, nesirlerinin ve manzûmelerinin çoğundan da böyle bir koku alınırdı.

"Dil benim, dîde benim, girye benim, aşk benim
Neden ağır geliyor ağlayışım ağyâre"

Galatasaray Mekteb—i Sultânî'si farsça hocalığı ona, âyân azâlığı gibi kayd—ı hayat ile verilmişti.

Şâir Kâzım Paşa'yı bir türlü affedemezdi. Merhûm Paşa'nın mersiyelerinden birinde kendi fikri eseri olan:

"Düşdü Hüseyin atından sahrâ—yı Kerbelâ'ya
Cibril (hemen) haber ver Sultân—ı Enbiyâya"

Beytini kendisine mal ederek benimsemiş olduğunu iddiâ ederdi. Adetâ asabiyetî gâlip olduğu zamanlarda bile "Paşa" için:

—Benzersiz edebiyat hırsızı!
derdi.

Benim mûsikîye meraklı olduğumu öğrendiği günden itibaren ne zaman münâsib bir yerde buluştuk ise, merhûm Hacı Arif Bey'in bestelemiş olduğu:

"Pâ—bûsene irmek üzre ey yâr
Hak oldu rehinde aşık—ı zâr"
Ey âşıkâ hasım olan cefâkâr

Maksûduna nâil olmadın mı?
Dehrin gamı, derdi hep banâdır
Alem bana mahbes—i belâdır
Gündüzde gecem gibi karadır
Ey çile—i aşk dolmadın mı?"

Tarihçiliği, sene başı şâirliği, güzel kasîde söylemesi, arada sırada hicviyeciliği de vardı. Nâci'nin vefâtı hakkında söylediğim tarihi kendisine gösterir göstermez şaşı, bana:

Ömrümde tevârûde (iki şâirin birbirinden haberi olmaksızın aynı mısra veya beyti söylemesi) inanmazdım. Şimdi inandım. Bir yaşına daha girdim dedi. Meğer merhûm da aynı tarih mısraını söylemiş imiş! Bunca sene Mekteb—i Sultânî'de bulunduğu halde garp edebiyatına merak etmemişti. Usûl—i farişî adındaki kitabı mekteblerdeki farsça tedrisata esas olmuştu.

Kâzım Paşa'ya gelince, şimâ olarak hiç tanınmam. Fakat eserlerini "Tercümân—ı Hakikat" da, haftalık mecmûalar da görürdüm. Mersiyelerini ihtivâ eden risâleyi de okumuştum. Bunların Muharrem'in onuncu matenlerinde okunduğunu işittim.

Hicviyeleri pek çok olmakla beraber hazır cevâplığıyla de ün salmıştı. Midhat Paşa'nın Yıldız'da muhakeme edildiği esnâda Merhûm Hakkı Bey'le beraber yine "Tercümân—ı Hakikat" da neşredilmiş bir terkib—i bendini görmüştüm ki, onda yalnız adı geçen merhûmun burnunu "patlıcan burunlu" diye tavsif eylediği hatırmıda kalmış. Galiba birinin ihtarı üzerine "iki hâtırat—üç şahsiyet" de bu terkibin birkaç kıt'asını kaydetmiştim.

Ayvazı, nasıl verem edip ölümüne sebep olduğunu da biraz evvel yazmıştım.

Merhûm Müşîr Eşref Paşa ile Seniî Efendi'yi hiç tanımıyorum. Bunları da—perâkende eserlerini hemen ezberlemiş olan Şâir Celâl'dan dinledim.

Celâl'in babası eski jandarma komutanı Hakkı Paşa'nın da nazım eserleri vardı. Celâl gazellerinden bir kısmını tanzîr, bir kısmını da tahmîs edip takdîm eder, bu sûretle kendisinden para koparırdı.

Birgün dediler ki:

(Bu vak'a daha sonra ise de münâsebet düşdüğü için istitrat kabilinden buraya sıkıştırıyorum).

—Celâl, Hasan Paşa Karakolu'ndaymış!

—Neden?

—Gâlîba babası teslim etmiş.

O esnâda, Celâl, Osmanlı padişahlarının manzûm bir tarihini yazıyordu. Zavallıya bu heves Nâci'nin Tercü-mân'dan ayrılmasından sonra "Târih—nüvis—i âl—i Os-man" memuriyetiyle taltif edilmesi üzerine gelmişti.

Aradan biraz geçtikten sonra yine dediler ki:

—"Celâl" Fransız Hastahânesi çılgınlar kısmındaymış!

—Bu da ne?

—Çıldırılmış!

Pek sevdiğim için ertesi sabah Taksim'e kadar gittim. Kapıcı ve diğer biriyle görüşükten sonra Celâl'le bir oda-da buluştum. Bîcâre beni görür görmez hüngür hüngür ağ-lamaya başladı. Boynuma sarıldı, bu hareketinin o an için tehlikeden addedilmesi icâb ederdi.

Fakat ben onun deliliklerinin türlüünü bildiğim için boğazımı sıkmayacağından emindim.

Heyecanı biter bitmez, iri elâ gözlerini yukarıya kaldırarak ellerini havada sallaya sallaya:

"Peder hiddetli, dâdâr—ı hâle hayran, vâlide mateveh

Bu esbâb—ı cünfinu seyreden divâne olmaz mı?"

(Peder hiddetli, devrin zulmüne hayran, vâlide buna-muş; bu delirme sebeblerini seyreden divâne olmaz mı?)

Beytini okudu, onu müteakib:

—İşte beni tımarhâneye sevkeden sebebler bunlardır!

"Paşa" beni "Hasan Paşa" ya teslim etti. Yazdığım manzûm tarih müsveddelerini de verdi. Böyle şeylerle uğraşmaklığımı kulluğa zararlı addetmiş.. Halbuki ben padişahlarımıza hizmet ediyordum... Beni sorguya bile çekmediler. Peder, sonradan pişman olmuş olmalı ki yine "Hasan Paşa" ya müracaatla sahverilmemi rica etmiş. O da:

—Deliymiş!

diyelim de muvakkaten bir hastahâneye yatıralım. Bundan başka çare yoktur, demiş. Bu karar üç gün sonra tatbik edildi. Beni yanımda bir polis ile arabaya bindirdiler. Buraya tıktılar. Fakat ben burada bütün bütün çileden çıkacağım. Saçmanın, hezeyanın, türlü türlü hareketlerin, oturmaların had ve hesabı yok. Dün bir arnavut deli kabak duracağım diye belki beş saat odada öyle uğraşdı durdu ki, görseydin gülmeden katılırdın. Fakat gülebilirsen gül! Ya kızarsa, kafamın gözümün yarıldığı gündür!..

Dediydi!... Bîçâre Celâl , bütün hayatında babasından şikâyet edip dururdu. Zannederim ki birkaç defa evlenmişti. Eserlerinin içinde talihsizliği apaçık görünür.

Sevdiği "Anna"nın aşkının hâtırasını ölünceye kadar unutamamıştı. İşrete şiddetli düşkünlüğü neticesinde bazan cinnete benzer işâretler gösterdiği olurdu. Hattâ birgün Fevziye Kırathânesi'nde Ali Ulvi Bey'in fesini kapıp Saraçhâne tarafına doğru kaçmış, beni de Galata'da Havyar Hanı önünde aynı muamelede bulunacağını söyleyerek tehdit etmişti.

Kitapçılarla açtığı cârî hesabdandan da kırma kırdırma sûretiyle bedbahttı. Büyükkada'da oturduğum senelerde birgün Andefîb ile beraber çıkageldiler. Eyvâh!.. Burada ben bu iki deliyi nasıl idâre edeyim? Derhal merkepleri çağırdım. Bindik "Diyasakalos" (ih vah) deyip yürüdük. Çamların altında oturduk. Bununla beraber bir saat sonra ikisi de birden ayaklandılar. Celâl bağılıyor. Andefîb bağıırıyordu.

--Sus!

demek onlara:

--Sesinize ne oldu kısıldı mı? Bağırsanıza! mânâsına geliyordu.

--Yapmayın!

--Bunu söyleyen sen misin?

Bırakıp gitmek de elimden gelmiyordu. Gelen geçen bize bakıyor, hattâ kadınlardan, çocuklardan pek çoğu korkuyorlardı. En sonunda, bilmem ne oldu? İki bir den ağlamaya başladılar. Bulran sona eriyor. Fransızlar "ufak bir rüzgâr yağmuru dindirir" derler ama, burada beş on damla göz yaşı fırtınayı dindirdiydi.

Meğer Celâl "Anna" yı hatırlamış. Andefib de onun ağladığını görünce kendisini zaptedememiş imiş. Bana da bu hâl dokundu. Pek müteessir oldum. Gözlerim sulandı. Bîçâre Celâl beni de hazır görünce yerinden fırladı. Anna'nın evine doğru dönerek irticâlî olarak:

"Ada!.. Ey mesken--i dildâr!.. Sende sonbahar ağlar
Celâl ve Râsim ağlar, Andefib--i dil--figâr ağlar"

(Ada!... Ey sevgilinin meskeni!... Sende sonbahar ağ-
lar) Celâl ve Rasim ağlar, gönlü yaralı Andehb ağlar)
diye avazı çıktığı kadar bağırdıydı.

Şükürler olsun ki, geceyi pek sakin bir hâlde geçirdik
idi. Onları bağlayacak zenciri elde etmiştim! Bol, sık sık
rakı!

XVI

"İSTİBDÂD—İ EDEBÎ" DE : YİNE MUALLİM NACİ

Nâci edebî mektebinin yıkılması üzerine "Tercümân—ı Hakikat" daki boşluk— Kaybedilen ne idi? "Midhat Efendi'nin çalışması o boşluğu dolduramıyordu— Darbenin açık bıraktığı yerler: Aleyhdarlarına cesâret veriyor, sansürü, hükûmeti, hafiyeleri kurnazlandırıyordu— Nâci'nin teşebbüsleri: Saâdet Gazetesi edebî başkanlığı— Gazetelerdeki ödemeler mes'elesi— Akşam üstü gel!— Para ister büyük muharrirler!— Şiir ve nazmın gazetelerden mecmûalara geçişi— Nâci ve eserleri, bilhassa "Mecmûa—ı Muallim" "Yine Merhûm Hacı İbrahim Efendi: "Vav" da'vâsı "Vav" dan edebiyat—ı cedîde mal bulmuş mağribiye dönüyor!— Nâci ile büyük kardeşi Sâlim Efendi —Midhat Efendi'nin Nâci'nin vefâtından duyduğu üzüntü.

Midhat Efendi'nin yenmez yutulmaz bir yumruğuyla çöken Nâci edebî mektebinin müdâvinilerinin çil yavrusu gibi dağılması beni de üzmüştü. Bu darbeden başka türlü bir inkılâba doğru gidilmek zarûreti hissediliyordu. Fakat ne türlü bir inkılâb?.. Burası kimsenin malûmu olamıyordu.

Yalnız "Tercümân—ı Hakikat" da bir yokluk hâsıl ol-

duğu görülüyordu. Anlaşıyordu ki Nâci burası için bir nevi varlıkmuş! Benim tercümelerimle mevlâm Selânikli Tevfik, Mustafa Refik vesair gibi zâtların yazılarına münhasır kalan bu gazete bir şey kaybetmişti ama o şey neydi? Bilinmiyordu. Midhat Efendi romanlara, küçük hikâyelere, felsefî makalelere çala kalem himmet ediyor idiyse de sâhîfelere çevrilmiş olan gözler, başka bir şeyler arıyordu. Gazeller ve manzûmelerden ziyâde ufak tefek lisâna âit ihtarlar, edebî tenkîdler o zamanın pek sevdiği, pek özlediği bahislerdendi. Âferinler, takdîrler, hikmetli nazım, namî şâir, akıllı edip, genç edîblerimizden, namî şâirlerden, kalem erbâbı seyyidlerin nûrundan gibi tevehh-ler, iltifatlar, yardımlar da az bulunur olmuştu.

Evet, bu darbe, zamana birkaç ders veriyordu. Önceleri "Nâci" aleyhdârları daha kesif, daha cesur, daha açık görünmeğe başlıyorlardı. Sâniyen sansür gelecek için başka tedbîrler almaya temâyül gösteriyordu. Sâlisen Hâmid hü-kûmeti şâir, muharrir, edib namları altında gezinen muallimlerin en ufak bir tehdîd ile en sıkı bir inzibat altına alınabileceklerini hissediyordu. Rabian matbûât alanında gözetleyici memurlar çoğalıyordu.

Gereği Nâci, bir aralık "İmdâdü'l-meclâd" ile "Tarîk" gazetesinin imdâdıyle kendisini toparlamaya, umûmun nazarlarında:

- Bu mektep yıkılır, fakat ortadan kalkamaz, kaldırılamaz kaydını isbât etmek gayretinde bulunduysa da Tercümân'ın çarşaf gibi sahifeleri üzerinde "Midhat Efendi" ve ona uyan bazı kendini gizleyen kimselerin her güne binen tarizleri ve hattâ iftiralarına, sağdan soldan gelen küçük küçük darbelere, belli başlı bir gazetenin edebî idareci ve başkanlığında bulunmaktan başka bir mukâvemet vâsıtası bulunamayacağını da hissetmişti.

Bu his neticesinde idi ki Nâci, "Saâdet Gazetesi" gibi
--Nasıl oluyor da çıkıyor!
diye imtiyaz sâhibinden, muharrirlerinden, hamallarına

varıncaya kadar cümlesinin hayret ettikleri, en geveze müvezzin bile:

-"Tarîk", "Sabâh"!

diye bağırırken "Saâdet!" kelimesi dilinin ucuna geldiği halde "hıfzû'l-lisân selâmetü'l-insan" (Lisân tutmak insanın selâmetidir) sözüne uyarak söylemediği, çoğu Lâraat-hânelerin almadıkları bir gazetenin teklifini ister istemez kabûl etti.

"Saâdet" ciler de, Merhûmun "Tercümân-ı Hakîkat"ı vermiş olduğu değer ve güzellikten kazanmak husûsunda ümitli idiler.

Fakat Nâcî'nin hâlinin gidişi burada durmayacağını kapalı da olsa ifâde ediyordu. Çünkü gazete, maîl ihtiyaçlara karşı son derecede, hattâ vurdum tımmaz! dokuz yumuruk bir işâret! gibi darbı mesellere uygun olacak tam bir Eikaydî içinde bulunmayı âdet edinmişti. Ben, bu gazete-de çalıştığım zaman birgün postahânedan para getirdiği nasılsa yayılan idâre memuru müteveffâ "Fârik Efendi" nin elinden muharrirlerin çıkını zorla alarak, aralarında eşit olarak paylaştıklarını bizzat gördümdü. Gâliba, muharrirlere ve müstahdemlere oldukça muntazam haftalık veren yalnız "Sabâh"dı, "Tercümân"da parası olduğu halde muntazam veremezdi. Midhat Efendi, eski baş mürettibi "Tatar Abdullah"ı eski postacı tatarlar gibi hazineyi alıp getirmeye memur etmiş, imtiyaz sâhibi Cevdet Bey Merhûm da herkese iktisatlı olmayı tavsiye etmekle beraber israf ve har vurup harman savurmadan kurtulamamıştı. "Tarîk" a gelince üç ay kadar devam eden kısa bir muharrirliğim esnasında müteveffâ "Philip Efendi" yi matbaada, şimdi Cenyo denilen eski Philip de, eski köprü gazinolarında beklemekten bıkip usanarak en sonunda alacakdan vazgeçmeye mecbûr olmuşum.

Gazete idârehâneleriyle kitapçı para gözlüklerine has olan bu ödeme tarzında "akşam" kelimesinin hâlî bir an'ane hâlinde devam etmekte olduğu görülüyor. Bu-

ralardan para istenildi mi, bu kelime para verecek adamın dudaklarından derhal fırlar.

—Akşam üstü gel!

—Akşama!

—Hele akşam olsun da bir şey yaparız!

—Akşama daha bir yıl var!...

—Yarın akşama!

En ziyâde söylenen tabirlerdendi. Küçük Millet Hanı'nda neşredilen "Kostantinopolis Gazetesi" nin sâhibi "Nikolaki" bile imtiyaz sâhibi olduğu yegâne akşam gazetesi "Servet" in muharrirlerinden herhangi biri para için kendisine müracaat edecek olursa:

—Akşama!

derdi. Halbuki gazetenin yazılışı, tertibi, basılması öğle üstü biterdi. Bu cevâbı alan muharrir, Galata'da köprü üzerinde piyasa vurmaktan İstanbul tarafına geçemezdi. Çünkü müteveffâ da vapuruna binmekde ecnebi külâhı giymiş kadar görünmez sırtına mazhâr olmuştu.

Hâsılı Nâci bir müddet sonra nedâmet lisânında!

"Para ister muharririn—i kirâm

Sâhib—i imtiyâz hayrette!"

Üzüntü nidâsı olduğu halde Saâdet'den ayrıldı. Bir zamanlar kuş bakışı baktığı meydana indi. Fakat "Demde-me" gazeteye az çok revâç verdiği halde kitap şeklinde neşredilmesi "Arakeî" in umduğu gangama—i revâcî çıkaramadı.

İşte bu zamanlarda idi ki şiir, nazım ve nevileri günlük gazetelerin sütûnlarından, sahifelerinden çekilmeye yüz tuttu. Şâir, kendi başına çalışmak istiyordu. "Mekteb—i Sultânî" edebiyat muallimliği maaşı, kitapçı avanslarıyla geçinemiyordu. Hâlâ o, deve tüyü rengi kendi sakusunu, kukulatasını terk edemeyerek kalenderâne omuzunda taşıyordu.

"Mecmûa-i Muallim", "Lügat-ı Nâci", "İstilahat-ı edebiyye", "Ömerin Çocukluğu" vesâir ufak tefek eserleri bu devrenin güzîde mahsûllerindendir.

"Mecmûa-i Muallim", esas itibâriyle muhtelif lisan dersleri makalelerinden, bilhassa lisanımızın belli başlı edatları ile "Mekteb-i Sultânî"de vermiş olduğu lisan ve edebiyat derslerinden, çeşitli mülâhazalardan, eski şâirlerin eserlerinden, ahlâktan, bazıların fikirleri ve manzûmelerinden meydana gelmişti. Lisanameraklı ihtiyar ve genç kalem erbâbı, mecmûanın bahislerinin ciddiyetinden gayetle memnûn görünüyordular. Fakat merhûm Hacı İbrahim Efendi bu defa da "vav" edâtı hakkında bir harf kavgası çıkardı.

Nâci, "vav" (ve) ın Türkçede bulunmadığı için kullanılmasını mümkün mertebe tahdit etmek istiyor, Hacı Kur'ân-ı Kerim'den, hadîslerden, hattâ elinden gelse icmâ-i ümmet ile tefsîr-i şeriflerden misâller getirmek sûretiyle ilzâma kalkışyordu. Bittabi bu iki zıt iddianın yekdiğeriyle çarpışması bir takım komik, hurda fıkralara meydan veriyordu. Hacı Merhûm Tarık ile neşrettiği cevâblarında hemen dâinû sûrette "tevâli-i vav", "tevâli-i vâvât" terkîblerini kullandığı için Nâci her okuyuşunda gülmeden kepdisini alamıyordu. En sonunda;

"Senin neyi sebât olduğun eyler isbât

Tevâli-i vav ve tevâli-i vavât"

(Senin niçin kararında ısrâr ettiğini "ve" nin ve "ve" lerin birbirini takip etmesi isbat ediyor).

Diyenlere tesâdüf etmek muhtemeldir. Hele bazıları ka-
diaskerzâde hikâyesini diriltecek şekilde harfin âtîfa mı,
yoksa kase mî, yoksa başka bir şey mî olduğundan habersiz görünüyorlar: Özellikle "Tanîn" ile "Servet-i Fün-
nûn" kolleksiyonlarının kaplarına Mısır Çarşısındaki "çif-
te vav" şeklinde birer ayırıcı alâmet yapılması yerindedir.

"Târih -nûvis-i âl-i Osman" sonradan verilmiş ünvan-
la kıymeti yüceltilmek şeklinde zuhûr eden teveccüh, Mu-
allim Şâir'i biraz daha insanlardan uzaklaştırmıştı. Deb-
bağ Yunus'daki evinden nâdiren çıkıyor, eserlerini büyük
birâderi Sâlim Efendi, eski "Tercümân-ı Hakikat" ın
Soğuk-Çeşme'ye doğru biraz ilerisinde tuttuğu dükkân-
da satıyordu.

Benim bildiğim, hattâ bir kere de kendi ağzından işitti-
ğime göre zarar etmekteydi. Bu zarar nereden geliyordu?
Ya matbaadan, yahut dükkândan.. İkisinden başka değil-
di.

"Nâci" ile "Sâlim" iki kardeş iken yaratılış olarak bir-
birine zıt görünüyorlardı. Biri güler yüzlü olduğu halde di-
ğeri bilâkis abusa yakın bir şîma ile yürür, oturur, alış ve-
riş edeçdi. Yalnız şu var ki kavga ettiğini görmedim. Ağa-
beye hürmet, Nâci'nin saf ahlâkından bir nişânedir.

Her;

—Birâder!

deyişinde bu hürmetin derecesi görünüyordu. Vefâtının
ikinci günü Midhat Efendi'yi ziyârete gitmiştim. Malûm
olduğu üzere Nâci'nin kaympederiydi.

Efendi beni görür görmez ömrümde kendisinde birin-
ci defa gördüğüm derin bir teessürle göz yaşları dökerek
dedi ki:

Râsim!... Ne kaybettik biliyor musun?

Durdum.

—Hazine desem yanında tamtakır kalır!... Dün bugün
kendimde değilim!

Ben de ağladım idi!

XVII
"İSTİBDÂD--I EDEBÎ" DE
EDEBİYATI CEDÎDE'NİN
DOĞUŞU BEYANINDADIR!

Edebiyat-ı cedîde'nin rüyâda görülen endâmı, acaba Merih'de oturanlardan biri mi?--Doğuşu, teraki edip hazır-
ladığı istikbâli, neler neler. Tekne kazıntısı... kısacası va-
tansız bir çocuk!.. doğar doğmaz.. feryâd.. eskilerin ruhu,
gelecektekilerin tesirleri-- Doğuş tarihi-- Vefâtından sonra
Nâci'nin iskâtı yapılıyordu-- Zamanın istihzası: bir kitabın
kabı üzerinde "Muzahhakat-ı dehre ben ölsem de tasvirim
güler" (Dünyanın tuhaflığına ben ölsem de resmim güler)
yazılıydı-- Nâci'nin vefâtı kimlere yaradı, kimlere yarama-
dı?-- Gazel sükûn ediyordu-- Şiir ne imiş?-- Mensûr şiirler..
Üstâdın söylediği "kâfiye kulak içindir" sözü.-- "Hamid"
de tabîi yanlışlık.. Mekteb talebelerinin uğradığı tahsîl pe-
rişanlığı.. "Sâhîfe-i ün.. el-Kitab.." mes'eleleri.. Merhûm
Ali Ferruh Bey, Abdülhalim Memduh... Tâhir isminde biri..
Andelib ve odası.

Filhakika Edebiyat -ı Cedîde'nin yakın zamanda ortaya
çıkacağına dâir nice alâmetler belirliyordu: Bir gece ol-
mazdı ki Edebiyat-ı Cedîde'nin varlığına müştak olanlar-

dan biri, mavi veya pembe rüyasında, onun eflâtun oyalı tüllere sarılmış altın saçlarının; sık parmaklıkların arasına zemine yaptığı akisler gibi uzanıp çekilen koyu gölgeli kirpiklerinin; yeşil gözlerinin; yükünün ağırlığından çatlamış dudaklara sürülen hafif tentirdiyotlara müsâvi üvez renkli ağzının; lodoslu havalarda gruplardan damla damla dökülmüş al yanağının; Fidyas'ın Venüs heykelinden çalınmış mermer boynunun; buradan bakılınca ileri çıkmış göbeğine kadar billurlaşan sinесinin; kalçalarının o zarîf ve hendesî cuturlarının; diz dedikleri bükümden sonra gelip şişkin duran baldırına yapışık, çît! diye kırılacakmışcasına incelip daha sonra etli topukların kısa bir uzantısı şeklinde görünen mütecelli ve şeffâf parmaklarının; sade fe benzer tırnaklarla mücehhez ve mücellâ küçük pembe ayaklarının meydana çıkmasından ve hele serpantin dansına daldığı zaman bütün neşrolunmuş renklerin pırıl pırıl uçtuğu kanatların altında ulvî ve süflî taraflarının açık ve gizli titreyişlerinden müteessir ve hislenmiş olarak hıçkırâ hıçkırâ uyanmış olduğunu hikâye etmesin!

O günlerde herhangi bir tasavvurun sırtına atlayıp da yükselecek olsaydık şimdi bana öyle geliyor ki, bu acayip yaratılışlı mahlûkun Merih'de oturanlardan biri olduğuna hükmetmek güç bir şey olmayacaktı! Fakat hiç de değildi. Çünkü fen erbâbı saman yolunun, bu yıldızı henüz emzirmekte ısrar eylediğini bildiriyordu. Bu sebebden doğuşun üç aylık bir ayrılığın sonu olduğu kestirilemezdi.

Bununla beraber bu taraftan doğuş hazırlıkları tamamlanıyor, daha şimdiden ilk Roma İmparatoru Romulüs'ün süt anası bilinen kurdun üvey evlâdından sakal okşayıcı günah satın almış besliyor, eski hurâfelerin belli şahıslarından süt nineler, dağ perilerinden câriyeler aranıyor. Hattâ hatırmında kaldığına göre "Ulis'in hocası "Baba

Mentor da lala tayin edilmişti. Kol kol yağlıkçılar geziyor, üzerinde zümrütlü maşallahlar takılı fıstıkî takkeler, gül renkli ipekden zıbınlar, süzme bedenî göğüslükler, baştanbaşa letâfet olduğunu îmâ kasdıyla havâî üstlükler,

alev alev kızılıkların kızılığının alevlendiği kundaklar, Lübnan çam ağacından imâl edilmiş eski Fenike deniz taşı tarzında beşikler, muallâkat—ı hamseyeyi sitteye ulaştıracak büyük bir âhenkle gıcır gıcır öten asma salıncaklar, yeşimler, hayâlât okyanusu incileri, kehrûbaları ile temr—i Çîmû (Çin hurması) çekirdeklerinden nalinler, gümüş güğümler, çivîdî mavi boncuklardan nazar takımları, çörek otu, kebâbiyeler, anasonlar, Hacı Bekir'in acı badem ezmeleri, tülbentler, bezler, kauçukdan emzik ağızlıkları aranıp bulunuyordu.

Bunlar yetmiyormuş gibi bilhassa İran'ın en seçkin isim ve sıfat tamlamalarından dokunmuş şallar, Veysî ile Nergîsî mâmulâtından örtüler, Hicaz ile Irak develeri tüylerinden başlıklar, mantolar, pelerinler, battaniyeler sipariş ediliyordu. Bu çocuk, kadınlar istilâhında karışık, perî tutmuş veya havaleye uğramış diye bilinen ve aslen sokağa bırakılmış "Lakîta" (kız çocuğu) ya pek fazla benzerse de tekne kazıntısı olduğu için çirkin de olsa sevilcek, kendisine bir bakışta Şarklı, bir bakışta Avrupalı, bir bakışta da vatansız denilecekti.

Daha doğar doğmaz kucakdan kucağa altın top gibi geçen bu yapma çocuk, kendini sıkın karmakarışık örtüyü zorlayıp da elini ayağını, kurtarmağa muvaffak olamayınca salyalı ağzını açtı, öyle bir feryat kopardı idi ki notada yeri yoktu. Gûya bütün geçmişlerin ruhları uyanmış, gelecektekilerin vücûtlarının tüyleri ürperdi gibi bir şeyler oldu idi!

Zaten ebesi:

—Bu başı büyük değil tosuncuk imiş! Çok yaşamaz; demişti. Şâir Abâli'nin ilk mısraını tazminle Üçüncü Surûrî de ta'miyeli (ebced hesâbiyle düşürülen bir tarihin, hesâbı doldurmak için çıkartılması veya eklenmesi gerekli sayılara işâret etme) bir tarih—i mu'cem (bir mısra, beyit veya cümledeki noktalı harflerin ebced hesâbiyle yekûnunun delâlet ettiği târîh) düşürmüştü.

"Ne aceb kim sonu gelmez, gözü yok, üç kafalı,
Geldi dünyaya veled bir analı, bin babalı"

Gelelim sadede:

Nâci öldü. Gömüldü, fakat namı öldükten sonra dirilmiş gibi dipdiri duruyordu. Bu, canlılık bazılarınca hoş görülmüyordu.

—Ölü, ölüdür. Dünya ile alâkası yoktur.

Diye onlara teselli verildikçe bir takım suallere yol açılıyordu. Sanki Merhûm'un ıskatı yapılıyordu. (Ölünün günah ve sevabının dökümünü yapmak; neticede buna göre sadaka dağıtılır.)

—Nâci şâir mi idi?

—Nâci nâzım mı idi?

—Nâci lisan muallimi mi idi?

Bu suallere cevâb veren verene!... Hele: "Şâir değildir, alelâde nâzımdır, gerçi lisânı münakkah, pürüzsüz ise de fikren mahduttur" diyenler, edebiyat—ı cedîdecilerden âferin alıyorlardı. Bu diyenler arasında ellerinde temyiz kudretlerine delâlet edecek bir mısraî bulunmayanlar bile vardı. Siz zamanın istilzâsına bakın ki biraz sonra kitapçı dükkânlarının dış câmekânlarında hâl tercümesini beyan eden bir eser görüldü. Bu eserin kapağında Merhûm'un mütebessim bir resmi, onun altında da kendisinin:

— "Muzhikât—ı dehre ben ölsem de tasvîrim güler"
(Zamanın gülünçlüğüne ben ölsem de resmim güler)

mısraî yazılıydı.

Evet, gülünmeyecek da'vâ da değildi. Yukardaki üç suâlün halli Nâci'nin gelecekteki mukadderatını tayin için soruluyordu. Malbuki zavallı Sultan Mahmud Türbesi, hazîresinde, mezar taşı altında:

"Hak—perestim arz—ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhîdden ayrılmadım Allah bir"

tehlili ile uyumuştı.

Hal böyle iken bile üç sual dal budak salıyordu. Bununla beraber Merhûm'un ölümü yeni edebiyatçıları bildiklerinde devama teşvik ve teşci, eski edebiyat ve mutavassıta (Bundan sonra daha sık geçecek olan bu kelime, Ahmed Râsim tarafından, Tanzimat sonrası Türk edebiyatında ne eskiyi devam ettirmek isteyenler ne de yeni edebiyatçıları grubuna girmeyen ortadaki edebiyatçıları ifade etmek üzere kullanılmaktadır.) erbâbının inkırazını kolaylaştırmakta ve süratlendirmektedir. Celil bile gazel söylemez olmuştu.

Bu nazım tarzı gittikçe soğuk görünüyordu. Eski divanların kâfiye itibâriyle alfabetik tertibi, eski şâirlerin şürden ziyâde divan teşkiline çalışmış olduklarını isbât etmiyor mu ya!... Şiir ki hür ve kayıtsız, şûh ve mütefekkir, aşk ve sevdâ âleminde koşar. Tabîi zevklerden mütehassis ve mahzûz, kâinatın ruhu ardından inleyici, karanlık ve aydınlık, hüzn verici ve gönül incitici, güldürücü ve mütebessim hislerle coşkun ve dağınık, gözlerden yaşlar akarken gülüşlere dökülen... Daha bilmem neler yaratır, öldürür, büyütür, küçültür, semâlara fırlatır, kıvılcımlardan nem alır, fezâlarda ateşli kırbaçla gamı şeytanlarını kovalar, en sonunda yeni hayallerle kucak kucağa yatar vicdânî veya rûhî bir melekedir. Kâfiye, vezin gibi sunî kayıtlara nasıl tâbi olurmuş?

"Elverir bir şâire bir nev—nihâlin sâyesi"
(Bir şâire taze bir fidanın gölgesi kâfidir.)

Yalnız mevzûn ve mukaffa olanlar mı şiiriyyete yakındır? Bu nasıl iş, nasıl söz? Nesirde de şiiriyyet vardır! Neden mensûr şiirler demeyelim? Veyahut, işte Üstâd da

söylüyor, mukayyed kâfiye ekseriya ilhamları ve medhiyeleri boğuyor. Halbuki: "Kâfiye kulak içindir". Gerçi Hâmid şiirlerinde mukayyed kâfiyeye düşkün görünüyorsa da onun bu cezbesi sırf ruhuna âit bir tabîî galattır. Binâenaleyh doğacak his ve hayalleri zincirle bağlı görmek tabiatı sâlim olanlara ağır gelmektedir. Bu her an hür olan esîri kurtarmalıyız!

İşte sonu böyle bir serbestîye, böyle hercâî münşiliğe ulaşma istîdadını almağa başlamış olan "şâir" lik taslamak gayreti, gittikçe taraftarlar kazanıyor, idâdî mekteplerinden, hattâ rüşdiyeden kalemî kulâğında, gözü oynasada, eli işde yavrular yetiştiriyordu. İyice ezberimdedir ki bunlardan biri Hersekli Arif Bey Merhûmun:

"Yok kayd—ı mâsîva dil—i kudsî cenâbda

Olmaz hatâ sahîfe—i ümmü'l—kitâbda"

(Sevgilinin kudsî gönlünde dünya kaydı yok, ümmü'l—kitabın sahîfesinde hatâ olmaz.)

beytindeki "sahîfe—i ümmü'l—kitâpda" yı okuyuş şeklindeki vezîn hatasından kaçınarak şöyle okumuştı:

"Sahîfe—i ümm, el—kitâbda"

Sâde yanlış mı okumuş idi? Hâşâ!.. Husûsî ilâve olmak üzere de bir beytin ma'nâsız olduğunu, veznen kendisine düşük gibi geldiğini, bunun böyle olmayıp zamm ile "ümmü'l—kitâb" olduğu ihtâr edilince:

—Öyle de olsa yine düşük. Çünkü:

"feilâtün feilâtün feilâtün feilün"

kalıbına hiç bir zaman bu beytin sığamayacağını ileri sürdü, bunun üzerine hepimiz yerimizden fırlayarak kendimizi kitapçı dükkânından dışarıya dar attık idi.. Zîra katılmak isten değildi..

Bir taraftan da bıçâreyi haklı buluyorduk. Neden bulmayalım: "Hûşeng" sâhibi Ali Ferrûh Bey'in dediği gibi:

"Herkesin bir revîşî, her revîşin bir kesi var"

(Herkesin bir gidişî, her gidişin bir tatbikçisi vardır.)

Anlaşılyordu ki bu karışıklık artacak, arap saçına dönecekti.

Ali Ferrûh Merhûmu, tâ Mekteb—i Mülkiye'ye devam ettiği günden beri tanırdım. Koca baş, açık alın, yüzü çilli, ablak çehreli, sarı elâ veya hafif mavi gözleri fitrî zekâsını fıldır fıldır anlatır, lâtifeci, vakarlı yürüyüş sâhibiydi.

Şâir—i azâmın ilk hayranlarından sayılır. Hezl ve mi-zahda nisbeti vardı.

"Başında dönmede âteş—nisâr bir tokmak

Bu böyle olmayacaktı, böyle olmayacaktı"

(Başında ateş saçan bir tokmak dönmede)

Beyti, yeni hevesli hafiyeleri hayli uğraşdırmıştı. Pederi Reşad Paşa Merhûm, o zamanlar Kudûs mutasarrıflığı ile, daha doğrusu Kemâl taraftarlığı, Avrupa'da neşredilen Türkçe muhâlif gazetelere yazı yazmakla itham edilerek Kudûs'e sürülmüştü. Fakat babanın vehmedilmiş suçundan, oğlu da müteessir oluyordu.

Abdülhalim Memdûh da, Ferrûh Bey'in peykiydi. Zayıf, sivri bir kafa, sivri biryüze çizilmiş siyâh ve birbirine uygun olmayan iki kaş, isterse şehlâlanır bir hafif göz, sivri uzunca bir burundan mürekkep olan bu sîmâ üzerine kalıpsız, püskülü ekseriya tablası etrâfında siyah ve süssüz bir fes geçirin, ince endâmına mutlaka düğmelerinden biri veya ikisi eksik herhangi bir renkte olursa olsun bir ceket, yine onun gibi iliklenmesi tam olmayan bir yelek, bazan parçalarından biri, bazan ikisi potinin koncuna binmiş bir pantolon giydirin, koltuğuna behemehal Rousseau'nun "Confessions" u ile "Contrat Social" ını veya Voltaire' den ciltli ciltsiz bir iki kitap, bir çok eski evrakın çıkış ve girişine karşı duracak güçte olamayarak iler tutar yeri kalmadığı için yerine başka renk astardan dikilmiş tor-

bansı iç cebine de risâle, gazete, yazılı yazısız kâğıt, pek aceleye gelecek olursanız mendil, para çantası veyahut elinize ne geçerse doldurunuz, bu vücudu biraz da yanpırı yürütürken gecikmesine gelip geçenlerle istihzâ eder bir bîkûlne tarzı veriniz, kendisini, görmedinizse bile kıyamet gününde teşhîs husûsunda güçlük çekemezsiniz!...

Bizde Viyana muhasarası hâtıratını ihyâ kasdıyle yazdığı beş on sahıfeliik manzûmesindeki:

"Ey devr-i dâr-dûrâ
Ey şûr-i şûr-şûrâ
Mañsûr idi Viyâna
Bu zîb ü şâne"

beyitlerini okuyup kendisiyle eğlenir, hattâ son derece kızdırardı!... Özellikle eski neslin bakiyyeleri olan gençler, bîçârenin yüzüne karşı cânîl şâir olduğunu söylemekle edebiyat-ı cedîdenin açtığı devâsız yaraya çârâ ararlardı.

Evet, bîçâre idi. Zeki, şen, hazır cevap, iyilik sever, aradaş bir gençti. "Tâhir Bey" isminde birinin dedikodusuyla İzmir'e sürüldü diye rivâyet çıkmıştı. Daha sonra Tâhir Bey affolunarak İstanbul'a geldiği zaman bu rivâyeti bizlerin yanında red ve yalanlardı. Fakat her neden ise inatımızdı. Esmer, zayıf sîmâsı üzerine hiç yaraşmayan açık çividi gözleri, erkeklik satmı tavrı bizi şüpheden şüpheye atardı. Ben zaten Andelîb'den başka hiçbiriyle politikadan bahsetmezdim. Hattâ onu bile arada sırada azarlar, susdururdum.

Andelîb, Zühûdî Molla adında ilmiye büyüklerinden bir zâtnı oğluydu. Adı "Es'ad" idi. Sârûrî'nin Şeyh Galib merhûmü hievettiği sırada,

"Bilmem ey menhûs adm Es'ad mıdır. Gâlib midir?" demesinden ürkeret: "Andelîb" mahlâsını seçtiğini söylerdi.

Bu zavallı arkadaş da cidden bîçare idi. Tabiatında kendinden büyük bir istîğnâ vardı. Onun için idi ki babasının bir kaş çatıklığından gücenerek evini terkle Pâzîh Caddesi'nde Meserret Apartmanı karşısındaki Sücu Müteveffâ Yorgi'nin dükkânı üzerinde Müstecâbizâde ile müştereken bir oda tutmuştu.

İşte bu oda, çeşitli alay ve hicivlere, mizah ve siyasete hakikaten o zaman için pek müthiş tehlikeleri mûcib dedikodular ve ayıplamalara sır yeri (hacle--gâh) olmuştu.

XVIII
"İSTİBDÂD—İ EDEBÎ'DE :
EDEBÎ MAHFİL NUMÜNELERİNDEN BİRKAÇI

Andefîb, şekil ve kıyafeti, rûhî ahvâli, ahlâkî metâneti, o müthiş zamanda hafiyelerle münâsebeti, babası hakkındaki fikri: o devrin namuskârlığı hafiye olmamaktı. Müstecâbi-zâde İsmet, şekil ve kıyafeti, Andefîb ile aralarındaki cömertlik farkı— Sucu Yorgi'nin dükkânındaki oda, odanın içi, mefrûşâtı, büfeleri, muhteviyâtı, iklimi odanın asır bakımından ehemmiyeti, Yorgi'nin Andefîb hakkındaki kanaati, Yorgi ile günlük işler, oda da meclis—i millînin toplanması, odanın müdavimleri, ahîler cemiyeti, sabah mahmurluk açmak için yapılan içki âlemi ile öyle uykusu arasında, Sarac—Hanı'na, Taş Han'a, Büyük, Küçük—Müslim'e, Vezir Hanı'na, Kafkas Birâhâsi'ne... gidişi, geliş, çeşitli, ilhamı ve fikirlerin örnekleri...

Evet, Andefîb başlı başına bir tip idi. Ekseriya uzunca kıvrıkcık, daha doğrusu girift siyah saçları kocaman kafasını papak giymişine döndürür, küçük, büyük geliş güzel bittabi kalıpsız, hattâ günlerce süpürülmemiş tozlu, lekeli, yağlı, bazan ötesinden berisinden çamurlu bir fes bu saçlar üzerinde kâh kalın çizgili alnunu örterek gözlerine ya-

km, ekli kaşlarına kadar inmiş, kâh tepesinde her nedense, belki yağmurların veyahut herhangi bir suyun tesiriyle bozulmuş dururdu. Sîması ahlak, dediğim gibi kaşları gür, gözleri büyücek, siyaha yakın elâhîkde, burnu etli, cildi üzerinde bulunan delikler görnür derecede âşikâr, lelikleri kabarık olmakla beraber uca toplu kırmızımtırak, bıyıkları koyu kumral, âdetâ pos denecek azlıkta, tel itibâriyle uzun, sık olmak hasebiyle kalın, sağlığın renksizliği, titreyen dudakları üstüne yukarıdan sarıdığı gibi mol-lazâde olmak hasebiyle küçük yaşından beri salıverdiği sakalını daha sonra bütün bütün başı boş bıraktığı için onun dahî perîşan telleri husûsiyle barm telleri ve havalisi aşağıdan yukarı fırlak bulunurdu. Bu teşkilâta etlice, büyüke, tüy dolu iki kulak da ilâve ederek herhangi bir sebeble kahkahalarla neticelenen çok gülen bir istidad verecek olursanız bütün sîmanın açılıp kapandığı, anlayış dokusunun daha ziyâde kararır açıldığını veyahut yine herhangi bir sebeble sövüp saymanın ve galiz küfürlerin boşanmasına sebebiyet verecek bir hâlise zuhûr eyleyecek olursa zaten kızarmaya alışmış olan çehresinin morarır âdetâ kararır dereceye kadar vardığını görmüş olursunuz.

Ândelîb için hiddet ile neş'eye geçiş arasında pek cüz'î bir mesâfe vardı. Onun için idi ki çocuk tabiatlı addolunurdu. Aşırı içki düşkünlüğü, bu mizacı hem hırpalıyor, hem de değiştiriyordu. Fakat asla garaz, suiniyyet, iftira, menfaat temini için yalan, dolan, fitnecilik gibi kötü ah-lâka delâlet eden hallerden hiçbirine sevkedemiyordu. Şâir, bu husûsta cidden bir kahraman sayılacak mertebede metindi.

Hafiyelerle alenen eğlenir, canı isterse alenen söver, kovar, hattâ döğüşürdü. Babası bu muhâlif hareketlerine dayanamadığı için kendisinden yüz çevirdiği, evde onun bu infialini çekemeyerek araları pek fazla açıldığı halde bile:

-Ben babamı sevmem, fakat hafîye olmadığı için her namuslu insana gösterdiğim derin saygıyı onun hakkında da göstermekte kusur eylemem, derdi.

Müstecâbizâde'yi ne zaman tanıdım ise Andelîb'i de o zaman tanımıştım. Balıkesir taraflarından olduğunu söylediler. Uzun, beyazca bir çehre üzerinde düz bir alın, açık, çekik iki kaş, az bademi, akı çok bir çift elâ göz, az sivri burun, ince dudak üzerinde bitmiş bir kaytan bıyık, az yuvarlak bir çeneden müteşekkil olan bir sîmada ekseriya hafif tebessümler gezinir, nazarları keskin, müstezhî olduğu gibi her çeşit konuşmada maksadını açıklamak husûsunda ellerini dahi kullanırdı. Bu iki arkadaşın ciddiyetlerinde bir nevi benzerlik var idiyse de hoppalıklarında, neşelerinde hayli fark görülürdü.

Andelîb, âdetâ şımarık olur. Müstecâbi çabuk geçen bir sükûnetden tedrici bir surette coşkunluğa kadar çıkardı.

Andelîb, hem müflis, hem de müsrifdi. Yaratılışının eli açıklığına top attıracak derecede cömertti. Müstecâbi de yeni yetişecek ve sonradan kalem erbabı sırasına geçecek olanların evvel ve âhırları gibi müflis idiyse de israf ve bol bol harcamada ona çıkışamazdı. Bir göz yaşı, yakıcı bir söz, bir boyun bükme, kulağa bir fısılayış Andelîb'i çileden çıkarır, çır çıplak, dostdan ayrı bırakırdı.

Birgün bana:

-Ben gideyim, Maci'da bir kebab yiyeyim, bana bir çeyrek ver, dedi. Verdim, gitmesiyle dönmesi bir oldu.

-Ne döndün?

-.....rast geldim. Bir çeyrek istedi. Verdim!

.....

Sucu Yorgi'nin üstündeki oda dediğim ikinci katda, Bâ-bîâli Caddesi'ne nâzır, dikdörtgenden çok dörtgene yakın, çerçeveleri bozuk iki pencerele bir yerdı. Girişi dükkânın yanındaki dar, karanlıkça bir koridor, dolambaç bir merdiven, bakla sofadan ibâretti. Oda kapısından giri-

lince ya serili veyahut ayak tarafından baş tarafına doğru bir hamlede— yorgan, yastık, çarşaf, varsa gecelik entarisi de dâhil olduğu halde— bükülüp bırakılmış iki yatak görünürdü. Mefrûşat ve tezyinat: ne gece indirilmiş, ne de gündüz kaldırılmış soluk eski perdelerden, iki köhne sandalyeden, köşelere atılmış kirli çorap, mendil, hurka, gömlek ve emsâlınden, sahîfeleri birbirine geçmiş kitaplar, mecmûalar, gazetelerden, tabakadan bozma sigara tablalarının, tabanları yenik terliklerden, kirli havlulardan müteşekkildi. Yalnız büfe gayetle husûsîydi.

Fakat bizim bildiğimiz gibi kütüphânelere benzer, doğramacı işi dolaplar değil, oda döşemesi üzeri, kapı arkası, dışarısı, yerli dolap içerisi, oyması kaba duvar hücreleri, sandalye üstleri pencere kenarlarıydı.

Vaktine göre kebapçı, bakkal tabakları, çatalları, bıçakları, sardalya, helva, üzüm, karpuz, kavun, ciğer, piyaz, işkembe çorbası, baş, peynir, zeytin, patlıcan tavası pilaki, kadeh, sürâhi, bardak, yeşil çanak, çinî, yarım veya bir okkalık, bazan binlik, yüz dirhemliklerle gazozlu şişeler, iç ekmek, simit parçaları sarı havyar ezmesi, muhallebici tavuğu kemikleri, açık saçık, dağınık, dökük, kırık, hurda, karışık ve ayrı ayrı dururdu. Kış ise bittabi keskince, yaz ise az keskin bir koku, sigara dumanlarına binmiş, tavanlarda gezinir, pencereler açılır açılmaz ağır ağır dağılırdı.

İşte bu odanın içinde idi ki günün ne kadar edebî ve siyâsî mes'eleleri varsa tedkik edilirdi!.. O zamanlar böyle telefon tertibatı mevcut olmadığı için ya ev sâkinlerinden biri zahmete katlanacak o karanlık koridora çıkarak:

—Yorgi!

diye bağırır. Yahut içlerinden biri ayağıyla dösemeye kuvvetli vurarak Yorgi'yi halden haberdâr ederdi.

Yorgi meşgûl ise küçük çocuğu yollar, değil ise mutlaka kendi gelirdi. Orta boylu, saz benizli, zayıfca, gözleri çukur, akı ziyâde, elâ gözlü, kızmadan çok gülmeye mey-

yâl, ya Karamanlı yahut civar köyleri ahâlisinden, otuz otuzbeşlik biriydi.

Fakat burada en ziyâde dikkat çekici olan bir hal daha vardı: Andelûb, Yorgi'den de şüphelenirdi. Derdi ki:

—Bu herif ya hafiye, yahut biz burada ne yapıyorsak görebildiklerini korkudan söylüyor!..

Matbûâtâ musallat olan belâları daha sonra tafsilâtıyla yazacağımız için Andelûb'in şüphesini burada derinleştirmeye lüzûm görmüyorum. Oda alefûsûl bir malî muvâzeneye tabiydi. Bu muvâzene de açık veya fazla "Yorgi"nin gelişi üzerine:

—Şunu doldurt:

diye uzatılan, şişenin alış hacminden anlaşılırdı. Eğer bütçe açık ise yüz dirhemlik yahut yarım okkalık gösterilir, gelir ve gider birbirini karşılıyorsa bir okkalık, fazla zuhûrunda yâni Yorgi'ye olan muntazam olmayan borç bir anlaşma neticesinde —ki ekseriya kitab, vesaireyi rehin bırakma veyahut kitapçılardan birinin kefil olarak gösterilmesi demek idi —tesviye edilmiş ise binlik işâret edilir, pek nadir olarak karşiki bakkal İstavri'den balık tavası peynir, mevsimine göre sirkeçiden üzüm, elma, portakal, vesaire aldırılırdı.

Müstecâbî, genellikle içmezdi. Hattâ haftalarca perhiz ettiği olurdu. Şişenin gelişini beklemek âdetâ husûsî merâsim icrâsıyla son bulurdu.

Üç lisandan seçilmiş, fakat her defa için tekrarı mutlak olan mısralar, beyitler, kasîde parçaları, kıt'alar, şarkılar yoluna uygun, terennümü usûldendi.

Meselâ bir ses:

"Geh mu'tekif—i deyrem ü geh sâkin—i mescid

Yâni ki turâ mı—talebem hâne—be hâne"

(Kâh manastırda ittikâfa çekilmişim ve kâh mescidde oturuyorum; Yâni ki hane (her yerde) seni taleb ediyorum.)

Diğer ses:

Elâ la—talzûnenne ahu'l—beliyye

Feli'r—rahmânî eltafun hafîyye

'Ey belâyâ uğramış olan, sakın kendini hüzne kaptırma! Rahim olan Allah'ın gizli gizli lûtûfları vardır."

Öteki ses:

"Bir câm ver Allah için, bir bâde de ol mâh için

Tâ medh—i şâhen şâh için, alam ele levh—i kalem

Kelimeleriyle aksederdi.

Bununla beraber müdavimlerin ekserisi, "akşamcı" yani geceyi odada geçirmiş olandar değildi. Sabahcı yani bir yere uğrayıp da içki sersemliğini gidermek takatı olmayan ve elbette Andelîb'de birkaç kadeh bulunur kuvvetiyle uğrayanlardı. Bunlar arada sırada tekkeye aş da getirirlerdi. Bir nevi "ahîler" cemiyeti demek olan bu arkadaşlıkta şirket mutlaka câri olurdu. Para gizlemek ayıptı. Merâtib, malûmat derecesinin verdiği ehemmiyetle kendi kendine tayin ederdi.

Bu alemé ortaklar arasında "sabûh" namı verilmişti. Bazan öğleye kadar devam eder, herkes birer uzanacak yer bulur, otlada istif hâlinde kaylûleye, yani öğle uykusuna varılırdı. Lâkin sabûh ile kaylûle arasında edebî tenkîdler, çeşitli bahisler ceryan ederdi.

Bazan birer ikişer çıkılır, muhtelif istikametlerden bir merkeze meselâ körükçüler kapısındaki Sarac—Han'na, Çarşı—Kapısı'ndaki Taş—Han'a, Kumkapı üstündeki Büyük ve Küçük—Müslim'e, Çemberlitaş'daki Vezir—Han'na zengin bir arkadaş olunca Sirkeci'deki Paris Oteli altındaki Kafkas Birahânesi'ne veyahut Balık Pazarı'nda, Limon İskelesi'ndeki herhangi bir meyhâneye gidilirdi.

Buradan çıkış mutlaka gece ile beraberdir. Müsterek

gazeller ile kıt'alar, rübâiler, "hamriye" matla'ları, "sâkı-
nâme" girizgâhları, "şarabiye" ler, âlem--i harâbat man-
zûmeleri, aşkın sırları:

"Meyhâneye serdin postu
Bir kadeh ver aman Kosti"

Veya:

"Bir zaman içtik idi bir nev---civânın aşkına
Şimdi nûş etmekteyiz pîr --i mûgânın aşkına
Nerdesin ver sâkıyâ kaşı kemânın aşkına
Meydedir zevk--i tecellî, neş'e, renk ve incilâ
Her kadehde başka bir âlem görür çeşm--i safâ"

Ve benzeri şarkılar, hattâ:

"Gerçi mestim, lik aşk--ı zû'l--celâlin dildedir
Her kadeh, dürdâne--i tesbîh ve tâzîndir sana"

gibi ilâhiler bile buraların ilhamlarının malûsûlûdür.
Bunların ne suretle ortaya çıktıklarını ilerde görece-
ğiz.

XIX
"İSTİBDÂD—İ EDEBÎ"DE
EDEBÎ HAREKETLERİN ÇEŞİTLİLİĞİ İLE
SANSÜR

Edebiyat—ı cedîdeciler ile mutavassitînin birbirlerine zıt ve karşı olmaları, garba dönüş... kafalar kızıyor— Midhat Efendi ve dekadantlık... Paul Verlaine... dâhilerin çıkışı— Mutavassitîn ağır ağır mağlûp oluyorlar, garplılar, şarklılar— Lisânı biz bilirize karşı haklı bir müdafaa— Mutavassitîn neden can sıkıyorlardı? Ortaoyunu ile tiyatro: Kavuklu Hamdi merhûm ile Moliere— Mutavassitînin çok değerli kaftanı ile yenilerin frenk biçimi kıyafetleri, biri renksiz diğeri küf kokuyor— Tesâdüfün edebî mahsulleri, karma-karışık günleri yaşamak!...—Nazım yavaş yavaş gazetelerden çekiliyor— Bir defa gelmeyecek mi? Bu ne demek? Hâ-in!, Safâ merhûmun manzûmesi, daha söylüyor, çık dışarı!.. Kahve şüpheli.. sus! dilini koparırım!... sizi edepsizler, utanmazlar— Mühür için işe yaramaz diyen kimmiş? — Tövbe, istiğfâr.. bak bir kere olan işe!.. sen benim evlâdım yerinde-sin.. beş lira!... hakkını helâl et!.. Saraydan nasıl fırladımdı? "Hıfzı Bey" Merhûmun sansürü.. Manzûm eserlerin şiddetli göz altında bulundurulduğu tarih.. Encümen—i teftiş ve muayenenin itidâli—Mutavassitînin propagandası artık işle-miyordu, neden?

Teşbihde hatâ olmaz derler:

Bir taraftan yavaş yavaş yuvasından çıkanaya başlamış olan edebiyat—ı cedîdeye mensûb olanlar, süratli bir gelişme ile folluk buldukça yumurtluyor, diğer taraftan da mutavassıtın yani eski ve yeni edebî tarz arasında kalmış olanlar da ikiye ayrılıyorlardı. Bir kısmı bu yumurtaların cılk çıkacağını, diğer kısmı da hindi altına konmuş ördek yumurtaları gibi cıvcıv çıkarırsa da anaya benzemez, ne ördek huylu olacağını da iddia ediyorlardı.

Hakîkaten aynen tercümeler, sonra sonra "intihal" kelimesini unutturmak için Fransızcadan alınmış "adaptasyon" lar, Fransız nazım şekilleri, hece mes'eleleri, Zola, Concurr'tlar, Emile Bourgeois vesâir Fransız edipleri ve hikâye yazarlarının tarzları, daha doğrusu taklitçiliği koca dünya garpdan şarka dönmekte binlerce sene inat edip durduğu halde şarkın garba dönmesi, ekseriyetle Redhousse lügatından yeni denilebilecek terk olunmuş lügatın araştırılıp diriltilmesi, arada sırada benim mektepteki efâîl ve tefâîl tecrübelerini andırırcasına İngiliz, Fransız, İtalyan edebiyatı hakkında mütalaaların ileri sürülmesi cinsinden gülünç teşebbüsler gibi hâl ve hareketler görüldükçe mutavassıtının de kafaları kızışıyor, mizâhî bahisler, hiciv, hattâ sövüp saymaya kadar varıyor. Gerçekten de Fransız taklidi ibâreleri bürüyen rekâbet günden güne artıyordu. Midhat Efendi bu aralık ortaya bir dekadanzlık mes'eleşi çıkarınca koca Dekadizm ile mübarek Paul Verlaine sahnede göründüler, mutavassıtlar, bu benzeri görülmemiş yeni icaddan türlü türlü oyuncaklar yaparak, çeşit çeşit maskaralık terfihâtı göstermeye, meselâ:

"Dün gece sarmaş dolaş olduk, kızardık, terledik
Pembe rü'yalar benimle, pembe rü'yâlarla ben"

demeğe başladılar.

Hakikaten dekadizm, lisan bakımından iyiden iyiye or

taya çıkıyor, hattâ Fransız yazı yazma kâidesi ile Türkçe yazmak hevesi pek ziyâde ilerliyordu. Bundaki sebep bâzı yenilik düşkünü kalem erbâbı gölgesine sığınmış olan, her iki lisanda bilgisiz, ibtidâî malumatı ağızdan, yalnız, şurada burada görüp güzelece taklide muvaffak olduğu mera-sim severliği ve lâfız söyleyiciliği (lûgat parçalayıcılığı) ile Avrupâî tarz ve bukaletun münşilerin üdebâ-yı cedîde mesleğine girişlerine ve başlarına üç tuğlu "dâhî" asılma-sına izinle Ekrem Bey gibi kalem sahibi kimseler tarafın-dan müsaade edilmiş olmak kayıtsızlığıydı. Hattâ bu mo-da birkaç sene sonra "Servet-i fûnûn" da her zaman ol-duğu gibi bedava feyz aldığı esnalarda idi ki ben bile işe karışarak mahut Malûmat'da yazdığım bir mizâhî maka-lede:

"La grammaire Française est l'art de parler et d'ecrire correctement le Turc"
demiştim.

Yani: Sarf-ı Fransavî Türkçeyi doğruca söyleyip yaz-mak ilmdir, femîdîr, marifetidir, ne dersiniz deyin. Bu te'vil dahî isbat eder ki lisan tabîatını kaybettikçe en iyi, en sağlam fikir ve hayâlin görüldüğü yer olan ibâreler ve cümleler dahî anlayışla karşılanmakta bir nevi karışıklık karşısında kalıyordu.

Mutavassıfın, kendilerine bitmez, tükenmez bir alay yolu açan bu karışıklıklarla pür neş'e geçindikleri halde ağır ağır hezime uğradıklarını hissedemiyorlardı. Hakâ-katen Şinâsî, Kemal, daha sonra Nâci yazı ve tasvir mes-lekleri kal'a gibi duruyor idiyse de müdafaaalar cılız, sinîr-den fasılasız sırtır, içip eğlenmekten titrek görünüyorlar-dı. Garp barbarlarının Şark şehirleri ve kasabalarına istilâ maksadıyla yürüdüklerinden haberdar değildiler. Fakat gar-p bir haleti ruhiye zoruyla onlar yürüdükçe bunlar geri-liyorlardı. Garplıların şık tuvaletleri, çıtı pıtı kıyafetleri, çetrefil dilleri, havâî vapur dumanı camlarla cihazlanmış

gözlüklerden süzülen delip geçen ve telaşlı nazarları Kırım muhârebesinden geriye kalan "didonluk" u yeniden canlandırdığı için onların her kırıtmalarına kahkahalarıyla mukabele ediyor idiyse de bunun bir gizli istilâ ve sulh yoluyla girme keyfiyeti olduğunu anlamıyorlardı. Özellikle bildikleriyle kanaat etmeleri ve bir takım edebî an'anelere saplanıp kalmış olmaları onları bulundukları noktadan bir adım ilerlemeye kuvvetli mani teşkil ediyordu.

—Lisanı biz biliriz!

Başka:

—Fikir irfânı olmayan lisanı onlar gibi körü körüne yazıp söylemek bizim terakkî hissimize zıttır. Onlar bir takım birbirini takip eden kâideler ve eski mevzular ile uğraşıyorlar. Bizde ise asırlardan beri işlenmiş büyük ve umûmî bir edebiyatın tohumları vardır. Bizim maksadımız, lisanımıza bu tohumları ekmektir.

Gayreti yine başka!

Gerçi iyi bir fikrin eskiliği, yeniliği olamazsa da mutavassıfının temcid pilâvı gibi ısıtıp ısıtıp ortaya sürdükleri tecnisler, teşbihler, istiareler bilhassa kelimeleri kullanma husûsunda alışmış oldukları oyunlar can sıkmağa başlamıştı. Bundan başka yirmi otuz tekerlemeden ibâret olan orta oyunu ile repertuarında binlerce piyese sahip olan ve uzun ömürlü bir gelişme feyzinin mazharı bulunan tiyatro yani edebiyatın geniş sahnesi arasında büyük fark olduğu tasdik ediliyordu. İhtimal ki Kavuklu Hamdi merhûmun nükteleriyle Moliere'in piyeslerindeki komedilerden çok güleriz. Fakat ikisi arasındaki nezâhet herhalde münakaşaya değer. Evvelkini anlamak için alışkanlık kâfi gelebilir. Fakat ikincisini anlamak için pek çok zaman fikrî hazırlıkta bulunmak mecburiyeti vardır. Gelişmiş olan edebî fikirler, mutlaka umûmî kültürün çeşitlerinden hissesini alanlardır, deniyordu.

Edebiyat—ı cedîde erbabı içinde ise bu nev'e mensûp kimseler vardı. Mutavassıfına nazaran gerek lisan husûsun-

da gerek fikir yaratma vadilerinde yenilerde görülen vukûf yokluğu ile garabet yeni bir seviyenin tahsilini icâb ediyordu.

Biri şarkın kullanıla kullanıla, bilhassa bizim ellerde geze geze âdetâ eskimiş örgülü manzûmlarından yama yama üstüne dikili bir elbise ile örtünerek buna şerefli bir kaftan süsü vermeye çalıştığı halde diğeri değil sarık sarmak, püskülünü bile kaldırdığı millî serpuşu benimsemekte, sırtına bonjur, frak, redingot giyerek o zamanın meşhûr hikâyelerinden olduğu üzre dilde pardon, elde baston, kar gibi kolalı gömleğinin boynunda murassa altın iğne takılı, plasteron kıravatlı, ütülü, paçası dar pantolon, burnu sivri losterin iskaripini ile âdetâ tabiiyetini değiştirmiş gibi gezinmekteydi. Halbuki fikir ve marifetin, edebiyatın vatani olmamakla beraber bir tabîi ölçüsü bulunmak esası, mutavassıfının pejmürde kıyafeti yeni yeni edebiyatçılığın şıkkı âdetâ züppeliği arasında sallanıp duruyordu. Onun için idi ki Edebiyat—ı cedîde'de milliyet rengi görülüyor mutavassıfının eserlerinde ise küf kokuyordu. Elhasıl gençlik,—bilip bilmeden uysallık edenleri kaale alınmamak şartıyla— bu iki müfritin hiç birinden istifâde edemiyordu.

Ben o zaman bu farkları farkedebiliyor muydum? Nerede!.. Sade ben mi? Pek eminim ki bahsedilenlerin cümlesi de benim gibiydi!... Çünkü matbûât meydanına geldiğim günden bu ana kadar tecrübe ile nazarımda sâbit olmuştur ki biz ne eserler meydana getirmiş isek cümlesi de tesâdüfidir.

Ne biliyorsak "kıdem" e borçluyuz. Yalnız onlar Fransızların poseur dedikleri yapmacıklı şâirlerimizle nesir yazarlarımızın cümlesi yolda gazete, kitap okuyup dururken cebinden kalemini çıkarıp hemen doğan bir düşüncenin bir fikrin gelişini, ilân edercesine elindeki kâğıda bakacaklarına:

—Beni gören var mı?

diye etrafına bakman yeni heveslilere benziyorlardı.

Kâfiye yapma usûlünde bütünüyü değişiklikler yapılmış olmakla beraber yeni manzûmelerin çoğundan zevk alınmıyordu.

Bu hâl, şimdiki yanlış tabirlerden biriyle ifâde edilmek icâb ederse diyebilirim ki "edebiyatımız karmakarışık günleri yaşıyordu!"

Diğer taraftan Midhat Efendi merhûmun Nâci mektebine indirmiş olduğu darbe Hamid hükûmeti mensûblarına mesleklerine muvafık güzel bir ders vermişti. Nazım, yavaş yavaş günlük gazetelerden çekiliyor, tevkîfler, tenbihler, tehditler ağır ağır yükseliyordu. Size bir misal arz edeyim:

Saâdet gazetesinde iken bir sabah erkence matbaaya gelmiş, çalışıyordum. Odanın kapısı birdenbire açıldı. İçeriye kolları kırmızı çuhadan, yenleri siyah fakat açık sarkık bir nevi asker ceketi giymiş, kırmızı fesli, uzunca boylu biri girdi. Bana hitap ederek:

—Gel buraya!..

dedi. Korka korka kalktım.

—Fesini giy!..

Giydim.

—Yürü!

Yürüdüm. Kapının önünde bekleyen bir arabaya bindik.

Nereye gidiyorduk.

Tâ Beşiktaş'a gelinceye kadar sormadım. Orada söz arasında cesaret ettim. Dedi ki:

—Baş mabeyinci beye!

—Acaba...?

—Ötesini bilmem. Bana al gel dediler. Ben de seni aldım gidiyorum.

—Eyvallah!

demeden başka çare yok. Saraya geldik. Mahûd kapıdan girdik. Sağ tarafa döndük. Bir mermer merdivenden çık-

rak koca salonlu bir yere vardık, Çavuş bana:

—Sen dur!

dedi, Fesini düzelterek bir kapıdan girdi. Müteâkiben çıktı, beni çağırdı. Ben de girdim. Kocaman bir masanın ortasına kır sakallı biri gömülmüş, hiddetli hiddetli bana bakıyordu. Bu bakış üç dört dakika kadar sürdü. Ben tiril tiril titriyordum. Bu esnâda yüzü daha ziyâde heybetlendi! Bana:

—Gele buraya!

emrini verdi. Yaklaştım. Masanın üzerinde açık bir Saâdet Gazetesi duruyordu. Şehâdet parmağıyla çabuk çabuk, âdefâ gazeteyi yırtacak gibi gazapla işaret ederek, bağıra bağıra:

—Bu ne demek?

dedi. Eğildim, bakacak oldum. Bir bağırta daha:

—Sizin kafanızı havanda ezmeli, hâinler!

Vay!... vay!.. Mabeynde baş mabeyinci, havan, ezmek, kâfi! Sonu ya sürgündür veyahut o zamanlar dilden dile dolâşan ve ismi:

Cumburlop!

olan denizdir?..

Fena halde korktum. Fakat süratli bir bakışla gördüm ki bir manzûme hem de Safâ merhûmun:

"Bahar gelmeyecek mi, bahar gelmeyecek mi?"

nakarath bir manzûmesi! İçimden:

—Ne olsa bu adam biraz söz anlar, elbette anlamayan baş mabeyinci etmezler dedim. Çabuk sünen bir cüretle:

—Efendim:

dedim demedim bir bağırta daha gürledi:

—Daha söylüyor.. daha söylüyor.. vücûdu kalkarsen.. daha söylüyor.. çık dışarı!..

Nasıl sağdan geri ettiğimi bilemiyorum. Kendimi divanbânde buldum. Yanında üstü başı temiz bir ağa gör-

düm. Adamcağız gülümseyerek, gönül okşayarak:

—Gel beyim gel!.. Korkma, bugün hiddeti var. Zararı yok. Şimdi geçer.. diyerek beni bir odaya götürdü. Elim ayağım buz kesilmiş, vücûdumun her tarafı titriyordu. Bana su, sigara verdi, kahve getirdi. Fakat içemiyordum ki!... Hem ellerim titremeden tutamıyordu, hem de kahveden şüpheleniyordum. Adamcağız heyecanımı gördüğü için teselli veriyordu.

Bir çeyrek geçti geçmedi, diğer bir ağa geldi. Bana:

—Buyurun.

dedi. Uşaklar efendiden pek nâzik!..

Yine odaya girdim. Bu defa evvelkinden daha ziyâde köpürmüş görünüyordu. Yine bir iki dakika yüzüme baktı, yine parmağıyla:

"Bahar gelmeyecek mi bahar gelmeyecek mi?" yi göstererek:

—Bu ne demek?..

diye haykırdı.

—Efendim!

—Sus?... Dilini koparırım!...

Ne yapalım, söyle söyleme!... O aralıksız tekrar ediyordu:

—Bu ne demek?

Hâtırıma Sâdi'nin meşhur arapça beyti geliyordu:

"İzâ yeise'l—insânü tale lisânuhu

Kesinnevrin mağlûbın yesûlu ale'l—kalbi"

(İnsan ümitsizliğe düştüğü zaman dili uzar; tıpkı köpeğin üzerine saldıran mağlûp kedi gibi.)

Hakîkaten de ye's başlamıştı. Çünkü baş mabeyinci küfre de başlamıştı:

—Sizi edepsizler, veledizinalar, nankörler, hâinler... Sizi utanmazlar, namussuzlar, alçaklar, sizi köpekler, yezidler, melûnlar, asılacaklar.

diyor, bu nakaratdan her birinin sonunda eski tavrıyla:

—Bu ne demek?

diye bağıyordu. Bir anda bütün cesaretimi topladım. Ceketin düğmelerini çözerek elimi yeleşin cebine soktum. Mührümü çıkarıp önüne koydum. O da şaşırdı. Şaşırdı ya! Cevap vermek istiyordum, o bağıyordu. Başka türlü çare de yok!..

Her ne hâl ise!.. Mührü aldı, baktı, okudu. Durdu. Dudaklarını büktü. Sakalını karıştırdı. Mühre bir daha baktıktan sonra:

—İsmi ne?

Ahmed Râsim

—Sübaanallah!... Ne söz anlamazlara çattık!

(İçimden ben de senin gibiyim diyordum). O devam ediyordu:

—Allah! Allah!..

(Ha şöyle tevbe istiğfar et)

—Allah! Allah!..

(Derviş midir, nedir?)

—Fesubhanallah!.. (Bana bakarak yumuşak bir lisanla):

—Otur bakayım.. Bak bir kere olan işe!... Ben kimi istedim, bana kimi getirdiler?... Nâfile yere senin kalbini kırdım!.. Ama zararı yok... Sen benim evlâdım yerindesin!

—Teşekkür temennâsı çaktım.

Masamın gözünü çekti. Eliyle gel diye işâret etti. Kalktım masaya gittim. Bana beş lira verdi.

—Hak'ın helâl et. Bir yanlışlık oldu... Fakat kimseye söyleme dedi. Kim söyler? Saray kapısından öyle bir fırlayış fırladım ki soluğu tramvay merkezinde aldım. Fakat ben saraydan çıkarken "Sansür Hıfzı Bey" merhûm da giriyordu. Benzi uçuşmuş, dudakları titriyordu.

İşte bu tarihten itibaren ki sansür manzûm eserleri şiddetle göz altında bulundurmaya başladı. Tabîatiyle bu şiddet de mutavassıfın için yeni bir darbe idi. Gerçi belli günlerde çıkan risâleler encümen—i teftiş ve muayeneye

bi olduğu için gazetelere nisbetle nazım husûsunda da-
n ziyâde musamahakâr davranıyor idiyse de okuyucular-
dört beş gazeteyi her sabah çayıyla, kahvesiyle yirmi
araya okumak başka, hafta başı ya çıkar ya çıkmaz bir
hâleyle kırk elli para verip uyku getirir diye yatakta göz
azdırış yine başka olduğu için mutavassıtın propaganda-
işlemez bir hâle geliyordu.

XX "İSTİBDÂD-I EDEBİ" DE BİR EDEBİ MAHFİL DAHA

Nazım eserleri gazetelerden nerelere gidiyordu? Son ric'at, cephe tesbiti— Şiir okuyucusunu nasıl tanırdım?.. Gazel ve ya kıt'a okuyuştaki iki ameliyeye misâl— "Takdir" vukuunda, kayıtsızlık gösterildiğinde alınan tavırlar— "Yâr" kelimesi dört elif miktarı çekilirken— Terbîler, tahmîsler inşâd-ı esnasındaki tavırlar— Manzûmeler ve en ziyâde kullanılan vezinler— Çayhâneler.. Çaycı Hacı Reşid'in dükkânı, Çaycı Reşid de şâirdi.. Bu şâirdeki güler yüzlülük... Bu şâirin sevdiği şâir; Fuzûlî... Bu dükkânda çay bulunur, su bulunmaz!.. —Hacı Reşid ile ben.. Hacı'nın dekadanlığının ilânı... telgrâf okunur okunmaz... iki gün sonra dükkânda karşılaşma... bizim memleketlerde münafıklardan siftah edilmez!... bizim memlekette de dininden dönmüş kimselerin elinden çay içilmez!.. Hacı!.. ağlamaya başladı... Hacı'nın meşhûr olduğu muhitler— Eski edebî Mahfiller.. Cevdet Paşa Kü-tüphâne mi!.. Sarafim ve Kıraathânesi— Yeni kitapçılık, kitapçılar bunların sahaflardan farkı— Sarafim müessesesi ve faaliyeti... Buraya kimler gelirdi? "Taş Han'da şâir.. " megalos antrepos"!... Oriste!.. Şâirin buralardaki itibarı.... tezgâhtarın, ustanın takdirleri... Kalinikte beyim.. yine buyurun paşam!...

Nazım eserleri, gazetelerden çekildikçe, eski sâhalarından sayılan kıraathânelere, çaycı dükkânlarına ve bilhas- sa iştret yerlerine toplanıyordu. Bu toplanış son geri çe- kilme hattına benziyordu. Umûmî harpte öğrendiğimiz is- tilâhlardan olmak üzere cepheyi tesbit etmek mümkün olamıyor, başka bir mevzâ almak îcâb ediyor, fakat cephe kısaldıkça kuvvet alacağına bilâkis zaaf ve bozgunluk içinde kalıyordu. Bir kıraathânedeki içeriye girilince yan yana oturmuş iki veyahut karşılıklıya geçmiş bir üçüncü- den mürekkep toplantıda kimin şiir okumakta olduğunu farketmek alışmış gözler için pek kolaydı. Şiir okuma tarzının bile taklitçileri çoğalmıştı. Bir halde ki benim için bile okuyucunun gazeli mi, kıt'a mı, kasîde mi, manzûme mi, mersîye mi, medhîyye mi okumakta olduğunu birden bire kestirmek kabildi. Vâkıa bu tahmini elde edinceye kadar epeyce idman yapmaya mecbûr olmuşum.

Okuyucu, elinde bir parça kâğıt, baş yukarı, gözler ha- yaller ülkesi kaf dağının şâhikasına dikilmiş, dudakları ağır kapanıp açılır bir vaziyet almış ise mutlaka gazeli ve- ya kıt'adır. Bunda iki ameliye vardı. Gazeli veya kıt'a taze ise gözlerin dikilişi onu dimağda görmek yani ezber-lemek ve tasavvur olunan ma'nâyı hapseylemek maksadı- na bina ederdi. Meselâ:

"Karardı çeşm -i ümidim, fakat hatır--nişânımsın
Açılma ey şeb--i hicrân benim en hoş zamanımsın"
(Ümid gözüm (ümid ışığım) karardı, fakat hatırımda-
sın; ey hicran gecesi açılma benim en hoş zamanımsın)

Matlamı okurken gözlerini kapamak, sonra görür gibi birdenbire açmak, açılmadan sonra sitem edici bir tebes- süm neş'esiyle "zamanımsın" ı --âmiyâne tabir olmakla beraber vaziyete pek muvafık düşen --yürekten hoplatmak sonra ellere, omuzlara, hecelere, vetedlere uyar silkintiler, rakslar, ihtizazlar vermek biraz alışmış olanlara beyti

âdetâ telkîn etmekle beraber gelirdi. Bununla beraber burada dikkat edilecek hallerden biri veya ikisi, dinleyenlerin sînâlarındaki manevî ifâdelerdi. Bahsedilen ifâdelerden "takdîr" beytin ifâde ettiği hüzn ve kederin, sevine ve neş'e'ye istiğrak âlemine, teşbîhler ve tecnîslerin uygunluğuna göre yüz buruşturmalar, baş sallamaları, bir daha oku gibi temennilerle; kayıtsız, ekseriya sağa sola bakmakla, sigara kutusunu çıkarmak, çay, su bardağını ele almak, kibrit çakmak, hattâ garsonu çağırarak, okuyucunun tenkîdî sükûtu, dinleyicilerden birinin laşlar çatılmış olduğu halde kâğıt parçasının üzerine "hata pamağını" uzatmakla anlaşıldı. Tabiatıyla gazel veya kıt'a kısa olmakla birkaç dakikâ sonra biter, cebe inerdi.

Bunlarda da, şindikiler gibi şiir okuma nâmelerinin her türlüşü vardı. Yalnız şindikiler büyük, ağır vezinlere mütemâyil olmadıklarından salîî nağmeler az işitiliyordu. Mutavassıttından biri meselâ:

"Gelmedi belki gelir yâr dâva bekliyorum

Dil -i mecrûha kudûmüyle devâ bekliyorum"

(Sevgili gelmedi belki gelir daha bekliyorum. Yaralı gönle gelmesiyle devâ bekliyorum)

u okuyacak olsa bilhassa "yâr" i dört elif miktân çekmeye vezin sebebiyle mecbûr olduğunda "yâ...r" terken ağzında kuvvetli esnemeler de görülen açılmalar usûkar olurdu. Bu sebeble ses daha tiz ve haşşerevî bir tavvet alırdı!

Terbîler, tahmîsler, daha uzun sürer idiyse de gazel veya kıt'a okumadaki bilinen tertîbden ayrılmazdı. Burada âdetâ gazel veya kıt'anın iki, üç kâtîsı olurdu heronda başka ne kadar akıcı görünseler müstetm zorunun vâcûbî bulunmuşlarından dinleyiciler üzerinde arzu edilen bir "ihtisâs"ı uyandıramazdı. Onun için hemen emlesi çarın bir kayıtsızlığa marûz kalırdı.

Manzûmelere gelince o zamanın modası:

"Mef'ûlû, mefâilün, feilün" ile "müfteilün, fâilün" gibi vezinler olduğu için meselâ:

"Düşdüm yoluna o işve—bazın

Endâmı gelir hayâle gâhi

Ama ne güzel o cılve—sazın

Çeşmi, nigeh—i safâ—penâhı

(O işvelinin yoluna düşdüm, bazan endamı hayâle gelir.

O cılveli sevgilinin gözü, safâ yeri olan bakışı ne güzel)

Veya:

"Oldu ufuktan âyân

Yelken açıp bir gemi

Gönlümün oldu gamı

Bahr elimden nişân"

Parçaları gibi kıt'aların kuvvetsiz, zıplak bir ceryanla akıp gitmesinden, gazel okuma veya ma'nâyı takdîr tarzlarında en tesirli yardımcı olan yüz değişikliklerine, baş, omuz, göğüs hareketleri husûsuna meydan kalmazdı . . . . .

Çayhâneler küçük olmakla şiir okuyuşun ses ve hareketleri de o nisbette bir kısaltmaya uğrardı. Yalnız Çaycı Reşid'in dükkânında alabildiğine okumaya, mütalaalarını açıklamaya ve tenkidlerini değerlendirmeye müsaade vardı. Çünkü Reşid merhûm da şâirlik taslardı. Bunun şâirliği kozmopolit yani arapça, farsça, türkçe eski ezberlediklerini aralıksız tekrar etmekten ibâret olmakla beraber bir takım lâtifeler ve maskaralıklara da yol açtığı için şâirlerin kibarları da arada sırada buraya gelirdi. Dükkânın duvarları farsça, türkçe beyitlerle süslenmiş, bilhassa çay hakkındaki iki üç beyitli bir medhiye mangal hizasına asılmıştı. Bu medhiye galiba farsça idi. Hiç okunmazsa günde beş on defa okunurdu. İçeriye biri girip de:

"Çây—ı men hûş—büy ü hûş—güvârest"

(Benim çayın güzel kokulu ve lezzetlidir.)

dedi mi çaycının bağdadî çehresi karmakarışık olur, zaten ince, kısa endamlı olduğundan kısa sakallarla zayıflık derecesi örtülmüş olan yüzünün esmerliği arasında göz bebeği dâiresi tırtıllanmış olan elâ gözlerinin parladığı görülür, bu güler yüzülüğünün pırıltısının verdiği hararetle değil, şebboy menekşe, sümbül, hâsılı çiçeğe dâir her ne eline geçerse arasına sıkıştırdığı yalın kat sarıklı fes, geriye basardı.

Fuzûlî'yi son derece severdi. Fakat bilmem ki bu büyük şâiri anlar mıydı, anlamaz mıydı? Malûm ya şârkda cismîni görmediği güzelliklerin ismine âşık olanlar çoktur. İhtiyarca, biraz da sersemce olduğu için zarif telmîhler ve nüktelere —izah edilmedikçe— intikal edemezdi. Mattâ bir gün arkadaşlardan biri Fuzûlî'nin:

"Dökme ey eşk, dîdeden şînemdeki odlara su

Kim bu denlü dutuşan odlara kılmaz çâre su"

(Ey göz yaşı gözlerden şînemdeki ateşlere su dökme; ki bu denlü tutuşan ateşlere su çâre olmaz.)

matlarını yavaş okumuş. Hacı da biraz ağır işittiği için yalnız "sadin" keskinliğinden "su"yu duyabilerek arkadaşının yüzüne hâin hâin baktıktan sonra:

—Çaycı dükkânında çay bulunur, su bulunmaz!
cevâbiyle cümlemizi gözlerimizden sular akıtacak derecede güldürmüştü.

Daha sonra "dekadanlık" mes'elesinin mutavassıtının elinde yegâna müdafaa silâhı olup kaldığı zamanlarda idi ki ben Malûmat'da "Şehir Mektupları" nı yazıyordum. Birgün Şehzâdebaşı'ndan şu ma'nâda bir telgrafnâme çektim:

"Şehzâdebaşı: Bizim zavallı Hacı Reşid'in bu kerre dininden dönerek kendi arzusuyla dekadan olduğu öğrenilmiştir."

Görenler söylüyordu: Bu telgrafnâmem okunur okunmaz Hacı yerinden fırlanmış, kavuk bir tarafta, kunduralar bir tarafta, dehşetli küfürler ederek böyle büyük bir küfrü ömründe yapamayacağını, benim aleyhimde dava açacağını, bir daha dükkânına koymayacağını bağıra bağıra söylemiş.

İki gün sonra idi ki sabahleyin Direkler Arası'na gittim, kendisinin dükkânından çıktığı esnâda görünmeksizin dükkâna girip köşeye kuruldum. Semaveri kucaklamış olduğu halde kapıdan ilk adımı atar atmaz beni görünce dondu kaldı. Hiçbir şey söylemeden mangalı düzeltti. Çayı demledi. Ben de sükût ediyordum.

Bir fincanı yaptı, kendi içti. Bir tane daha yaptı, onu da kendi içti. Cebinden kırk para çıkarıp çekmeceye attıktan sonra:

—Bizim memlekette münâfıklardan siftah etmezler! diyerek üçüncü çayı da bana getirdi. Ben de:

—Bizim memlekette de mürtedler elinden çay içilmez dedim, kalktım. Yakama yapıştı.

—Ben ne mürtedim, ne dekadanım. Halis müslüman, Hacı Reşid'im. Seninle da'vâm var. Sen benim dinime dokundun! diye ağlamaya başladı.

Meğer cidden müteessir olmuş imiş! Tabiatıyla derhal lisan değiştirerek gönlünü almaya çalıştım. Siz zihniyete bakın! O lâtifeye o kadar ehemmiyet vermiş ki:

—Bunu gazete ile tekzip etmezsen sana fena halde kırılırım. Çünkü Bağdat'da herkes okuyacak ve bana lanet edecektir. Dedi.

—Yarın gözümünden al! dedim.

Bunun üzerine barıştık. Hakikaten ertesi günü tekzip-nâmeyi yazdım, ondan sonra biri gelip de:

—Vay, Hacı, sen dekadın olmuşsun, dedi mi koynunda sakladığı meşin cilt içindeki tekzipli gazeteyi çıkarır. gösterirdi.

Muzib çok!... Yine birgün birine tekzib eden fıkrayı göstermiş, o da:

—Demekki tecdîd—i îman (iman yenileme) eylemissin demiş.

Hatırımda kaldığına göre böyle bir halin vukûa gelmemiş ve vukûa gelmek ihtimâlî de aslâ vâki olmamış diye bir telgrafnâme daha yazmaya mecbûr olmuşum.

Edebiyat—ı cedîdecileri bilmem ama İstanbul'daki eski şâirlerden, mutavassıtın zümresinden buraya uğramadık bir tane bile yoktu. Taşraya gidenlerden mektup yollayanlar da nâdir değildi.

Hep bu nümayişler hâtırı için idi ki matbûât meydanını tarif ettiğim zaman Hacı Reşid'in dükkânını parantez içinde göstermiştim.

Bir zamanlar sadrazam, vezirlerin dâirelerinde bulunan edebî mahfillerin buralara kadar düştüğünü görmek de bir bedbalıtlıktı. "Damad İbrahim", "Koca Râgıb", Mustafa Reşid, Mustafa Fâzıl ve benzeri devlet adamlarının konaklarının birer encümen—i dâmuş halinde bulunduklarını bize tarih ve rivâyetler anlatıp durur. Cevdet Paşa merhûm gibi zamanın bir allâmesinin Reşid Paşa'ya kütüphâ-necilik ettiği göz önüne alınacak olursa Abdülmecid devrinde bile ulûm ve maârifin ne kadar mutenâ ellerde tazîm ve tekrime mazhar olmuş olduğu ortaya çıkar. Bu esnâda ise yalnız "Münif Paşa" dâiresinden bahsediliyordu.

Şuraya bizde ilk defa olmak üzere Sarafim isminde bir ermeni tarafından Bâyezid'de Okçular başında tesîs edilmiş olan kıraathânenin de sokulması gerekir. Okuma fikrinin umumîleştirilmesi için ilk adım sayılmasına şâyân olan bu müessese az zaman zarfında muhtelif matbaaların merkezi olmuştu. Eski, yeni gazete, risâle koleksiyonları ile neşredilmiş kitap ve mecmûaların hemen cümlesi numarası numarasına burada bulunurdu.

"Sarafim" uzuna yakın boylu, az tıknazca, benim gör-

düğüm zamanlar kıranta güler yüzlü biri idi. Eski müvezzi-lerden Tönbekici Celil ile Hasan, bu müessesenin gösterdi-ği faaliyetden dolayı ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi. Sa-haflar, Kaşıkçılarbaşı kitapçıları dâimi bir atalete mah-kûm olduklarından meşhûr kitapçı Arakel ile Karabet, Ohannes, Kasbar gazete müvezzilğini yeni sistem kitapçı-lığa yükseltmiş bulunuyorlardı.

Bunlar Bâbîâli yokuşunu birer birer tırmanmamışlar-dı. İnsan bir sahâfin karma karışık, yığın yığın, raflara, âdi gözlere yerleştirdiği çoğunun ciltleri açılmış ve peri-şan yatan kitap kümeleriyle tozlu kütüphânesinden kal-kıp da bu kitaphânelere girdiği zaman velev pek ibtidâî bir halde olsun gördüğü intizamlı vaziyetinden haz duy-u-yordu.

Sarafım Kırathânesi'nde ise bu intizam daha çok his-sediliyordu. Bilhassa müdâvimleri ileri gelen kimselerden meydana geliyordu. Masaları üzerinde günün gazeteleri ile en son neşredilmiş kitap ve risalelerden biri bulunur ve bu hizmete mukabil meselâ kahveden kırk para alınırdı.

Müessese, yalnız İstanbul ile değil, taşra ile de münâse-bet kurmuştu. Ciddiyeti hasebiyle burada oturmakta da ayrıca bir intizam görülürdü. Yan oturmak, kavuğu pencere kenarına dayayarak bacaklar çekik mızganmak, masaya çat çat vurarak bana bir kahve getir diye bağır-mak, hızlı hızlı konuşmak, sarhoş gelmek, velhasıl zama-nın muntazam kıyafetinin icab ettirdiği edebli tavırlar-dan uzaklaşan kimselere yer ayırmak gibi hâdiseler vukû bulmazdı. Bir iki ayak merdiven ile çıkılır uzunca, dar bir girişin iki tarafına dizili yuvarlak masalara oturulurdu. Binaenaleyh burada okuma gürültüsünden eser buluna-maz, heyecanlı şâirlerden hiç biri burada görünemezdi.

Fakat biraz ileriye gidip de makasılardan geçerek meş-hûr boğaçacı fırının yanındaki sokaktaki Taş-Han de-nilen büyük meyhânedan girilince en tenhâ günde hiç ol-mazsa kendi kendisine söylenen sarhoş ilhamlar, perişan

kâkül, çatık kaş, kanlı şişkin göz, bıyıklı ise bir tarafı yukarıda, bir tarafı aşağıda, sakallı ise her ikisi birbirine karışık, yaka açık, masasının üstünde şişesi, kadehi, mezesi, kalemi, kâğıdı, hattâ şiir mecmûası veyahut bir şâirin divanı ile kirli mendili, bütün paketi veya kutusu duran birine tesâdüf etmek yüzde doksan dokuz ihtimal dahilindeydi.

Bu zâtın dükkâncı, tezgâhtar, aşçı yanında türlü türlü itibarı vardır. Dükkâncı her nereden veya her kinden ise bunun çok okumuş, kafalı bir adam olduğunu, fakât bir memleketde bu çelimde, bu halde adamlara para kazanamayıp ömürlerini devamlı işret ile geçirdiklerini öğrenmiş, hikâye arasında tezgâhtarda, yemekte hizmetkârlara söylemiş, onlar da yan yan megalus antrepos diye aşçıya göstermişlerdir. İşte o günden itibaren bu zât her ne vakit birini çağırırsa:

—Geliyor!...

demezler.

—Oriste!...

derler. Masasına iki el ile asılmazlar, yarım divan dururlar. Dışarıdan yemiş, tuzlama veya başka bir şey ısmarlarsa, küçüklü büyüklü seğirdirler, arada dükkâncı da yanına gelir, hâl ve hâtır sorar, şişesini koklar, ekseriya tezgâhtara:

—Gel bunu değiştir, benim içtiğimden ver!

der. Giderken tezgâhtar da bir tane kirasu eder, şişe verirse yıkar, şartlar, koklar. Bir daha yıkar, süzer doldurur, siler, temizce bir kâğıda sarar, gece ise:

—Kalı nikta! beyim, yarın sabah erken!..

Gündüz ise:

—Yine buyurun paşam!

• Veyahut:

—Sizin arkadaş sorarsa ne diyeyim?

Suretinde hizmet ederek uğurlar.

XXI
"İSTİBDÂD—İ EDEBÎ" DE:
BİR ŞAİRİN KÖŞESİ

İstanbul'daki içki içilen yerlerin mevhûm bir fermanla tahdidî, buralardaki hây u huy, Gâlib Dede'nin bir kıt'ası— Şâirin köşesinde, geçici tezgâhtarlık, tarife hizmetlerini görür— Meyhâne şâirindir— Şâirin ödemeler günü, para onun için bir sânihadır, elden borç para alma— Cûyûân—ı şâir hakkında muameleler— Şâirin hatırını sormak için neler yapıldı? Şâirin hastalığı meyhane heyetini mahzûn eder. Hacı Bey ile Remzi Baba— Remzi Baba, Sarac Hanı'nda—Hacı Bey ve şâirlerimiz, Celâl ile muamele ve geçimle— Hacı ile Arif Hikmet Bey merhûm, Kara gün meyhâne— cisi— Meyhânede gün faslı.

Vaktiyle buralarda balçıkla yumruk sokmak gibi idmanlara mahsûs müesseseler varmış.

Bu muntika Kumkapı'yâ doğru Karabıçak; Yenikapı taraflarında Sandık Burnu, Langa, Uzun Odalar, İncirli; Samatya havalisinde Altın Oluk, Dış Kalpakçı, Sulu Manastır, Yedi Kule meyhâneleriyle; Balık Pazarı istikâmetinde

Çorapçı Hanı, Kitapçılar Kapısı, daha ileride Yemiş İskeleyi, Limon İskeleyi; Unkapanı civarında Kafesli, Cibâlî yakınlığında Halebli Oğlu namlarındaki işret yerleri; Halic'in bu kenarında Balat, Ayvansaray, Lonca, Tekfur Sarayı ve ona bağlı yerlerden Topkapı, Karagözün Meyhanesi isimlerindeki içki içilen yerler; Kavasın Bağı üzerlerinden Bayram Paşa, Çırpıcı, Veli Efendi, havzaya dâhil olmak şartıyla çizilen mevlûdun çizgi Edirne Kapısı, Silivri Kapısı, Narlı Kapı ve Sur dışındaki Kazlı Çeşme müesseselerini, Bekri Mustafa Yemiş İskeleyi'nde ralmete kavuşmuş olup tâ karşısında Galata'nın fermenciler üstündeki Koyunlu Baba, Geyikli, Azap Kapısı; Tophâne semtine doğru Karaköy, Küplü, Çakanoz meyhâneleri, Boğazkesen, Humbaracı Yokuşu, Beşiktaş, Uzunca Ova, Köyiçi, Ortaköy, Dereiçi, Defterdar Burnu koltukları, Üsküdar cihetinde Balaban, Yeni Mahalle, Selâmsız, Sultan Tepesi, İcâdiye, Bağlarbaşı semtlerini tâ Çengelköy'üne kadar genişleyerek Bozguncuk Deresi'ni içine alır. Bütün bu saydığım yerlerde mevsim mevsim saz şâirlerimiz muammalar asarak, koşmalar, Keremler, Aşık Garibler, mânicilerimiz destanlar, semâîler okuyarak, sazlar, curalar, iki, dört telliler, bozoklar, zurnalar, çığrıtmalar, zilli maşalar, darbukalar, davullar, rebâblar, neyler, nısfîyeler, giriftler, kavallar çalarak, sıracılar, altı pullu cebkenli sırmalı etekli hoş endim ve hoş yürüyüşlü, kâküllü düzgünlü, benli, sürmeli lûçekler oynatarak naralar, kadeh kırmalar, bıçak, kama, pala, gaddâre, kulaklı çekmeler, usturpa, ucu demirli cop, sandalye bacağı kullanmalar, atışmalar, kapışmalar, türlü türlü sululuklar, hattâ rezâletler arasında ömür geçirmişlerdir. Bununla beraber bu mestâne hay u huy hiçbir gönül ehlini yaralamamıştır. Buralarda oturuldukça ecdâdın ses, söz, yakıcı ateş, bedbahıtlık aşkı, neş'e ve benzeri tasavvur ve hisler namına rûhî tecellileri âdetâ elle vücûtlâ dokunulabilir tarzda duyulur, hissedilir. Alafranga birâhânelerde, gazinolarda ise bu haller katiyyen vâki olamaz.

Tevekkeli Gâlib Dede:

"Meyhâneyi seyrettim, uşşâka mûtaf olmuş
Teklif ü tekellüfden sükkânı mûaf olmuş
Bir neş'e gelüb meclis bî-havf ü hilâf olmuş
Gam sohbeti yâd olmaz, meşrebleri sâf olmuş
Aşıkda keder neyler gamı halk-ı cihânındır
Koyma kadehi elden, söz pîr-i mûgânındır"

(—Meyhâneyi seyrettim, âşıklara tavaf yeri olmuş; tel-
lif ve tekellüfden içinde bulunanlar mûaf olmuş.

—Bir neş'e gelip meclis korkusuz ve yalansız olmuş;
gam sohbeti hatırlanmaz, meşrebleri sâf olmuş.

—Aşıkda keder neyler, gam cihan halkınındır; kadehi
elden bırakma söz pîr-i mûgânındır.)
 demiştir.

Şâir, buralarda kendi köşesine sâhib, kendi keyfine tâ-
bi, kendi gönlüne muhatap, kendi ruhunun derinliklerine
dalabildiği kadar dalgın olduğu halde istediği gibi oturur,
çakar, çakıştırır. Bazılarında her yeni doğan fikir bir ka-
deh ikrâmiye alırsa da bazılarında da bir kadeh, birbirini
takip eden ilhamlara meydan verir.

Evet, kendi köşesinde!.. Ekseriya bu köşeyi işgal et-
mek başkaları için müyesser olmaz. Yani herkesi oraya
oturtmazlar. Meğer ki kendisinden evvel gelen ve tezgâh-
tarca malûm olan bir arkadaş ola.

Bazıları hakkında muvakkıthâne muamelesi yürütülür.

—Gelmedi mi?

diye sordunuz mu, derhal saate bakılır:

—Tam sekizde gelir, daha saat yedibuçuk!... Yarın sa-
at kadar bekleyeceksiniz.
denir.

Filvaki, şâir, saatinde kapıdan girer. Bundan maad
tezgâhtar onun için bir tarife hükmündedir!

—Gelmedi mi?

diye sordunuz mu?

—Geldi. Şimdi gitti!

—Saat on!.. Bir kere Saraç Hanı'na bakın. Orada yoksa mutlaka kebapçıdadır.

—Ne vakit gelir?

—Saat dörtbuçukta buradadır. Şişesini verdi. Dolduracağım!

Yahut:

—Bu akşam gelmeyecek, Beylerbeyi'ndeki teyzesine gitti. Yarı saat sekizde gelmezse yine oradadır. Fakat ertesi gün mutlaka gelecektir. Cevaplarını alırsınız.

Meyhâne onunundur. Dışarıdan ne isterse aldırır, yaptırır, pişirtir; içerde ne varsa ısmarlar. Ödemeler husûsunda da şâirdir. Para da onun nazarında bir ilhamdır. Az gelir, çok gelir. Bu iki türlü gelişin meyhâne içinde asla farkı yoktur. Sıkıntı çekerse bile hariçde çeker. Fevkalâde hallerde çelden denilen istikraz dahî mümkündür. Orada kendisi için büyük bir refâh görür. Hiçbir şeyi çalınmaz, kaybolmaz. Bununla beraber şâirden şâire fark olduğu gibi bunun bütün meyhâne heyeti nezdinde de farkı vardır. Şâir vardır ki dördüncü kadehden sonra civır, Altıncı yedinciden sonra söver, üç şişeyi dikince hır çıkarrır. Bu sınıfa âit olanlar diğerlerinin yanında itibar bulamazlar. Haklarında veresiye muameleler de pek mahdût olarak yapılır. Hattâ kovulanlarını da pek çok gördüm. Lâkin muhterem bir şâirin yanında oturuyorsa yine her türlü zorlayıcı muameleden muafır.

Buralarda da hatır saymak, buraları imar etmek kârlı kıymetlidir. O derecede ki şâir iki üç gün habersiz gelmese evine kadar adam yollanır. Hastalığı anlaşılınca bizzat patron eski konyak, eski şarap, yahût vişneli tertibatdan bir şişe, iki şişe ile sormaya gider. Tütün, sigara kâğıdı götürür. Çorba yapsın da sıcak sıcak içsin diye boyun, piliç götürüldüğü de vâkidir. Yastığının altına

para da konur. O gün meyliânede tek konu onun hastalığı, güzel tabiatı, insanlığı, okumuşluğu üzerine yürür. Tezgâhtar âdetâ yalnız kaldığına hükmeder. Çıraklar, ustadan soramadıklarını bundan sorarak bütün bütün meraklandırırlar.

Sarac Hanı sâhibi Hacı Bey şâir Remzi Baba'nın vekili umuru idi. Oda tutar, sildirir, süpürtür, şiltesini attırır, dükkânda yedirir, içirir, sızarsa başının altına yastık koydurur, çıraklara gürültü etmemelerini tembih eder, para verir, hasta olursa baktırırdı.

Ben gördüğüm zaman Remzi Baba hayli yaşlı, hattâ iyiden iyiye çökmüştü. Sarac Hanı'nın iç büyük divanhânenin sol tarafında bahçeye bakan köşesinde, sağdaki tezgâhan karşısında otururdu. Acem kıyafetinin eskimiş bakiyesi ile başı, sırtı kaplı, gözler sönük, kalın kırçıl uzun kaşlar ile örtülmüş, yüz siyaha yakın bir surette kanlanmış, dudakları bellisiz, sesi kısık, pürüzlü, omuzlar çökük, öne meyyal ağır ağır yürürdü. Birgün bir alay kürt hovar-dası yanındaki masada oturmuşlar, âvâzları çıktığı kadar bağırıyorlardı. Celâl merhûmulla beraber yanına gittik.

—Bu ne hâl?

dedik, Gözlerini zorla açtı. Boğazını yırtarcasına seslene-
rek:

"Men direm nûkhet—i zülfün götüre bâd—ı sabâ

O gider başma min türlü belâlar getirir!"

(Ben zülfünün kokusu sabah rüzgârını götüre derim; o gider bin türlü belâlar getirir!)

demişti.

Baba, mutavassıtının daha ziyade Azerbaycanî şivesine tutkun olanlaştan olmakla beraber okuduklarının çoğu mizâhî ve şehvîye yakındı. Fâtih'de oturduğu handan kendisini kovan Abdurrahman ismindeki hancıyı hiciv yolunda söylediği:

"Handan meni taşra salarsan men incimem
Ceddi çıkardı ceddimi Darusselâm'dan
Hem namın urdu Haydar'a mihrâb içinde tığ
Hayf etmeden Hüdâ vü Resûl ü îmândan
(Yalancı peygamber İbni Mülcem'in ismi de Abdurrah-
mandı).

Tarzındaki kasîde—i nûniyesinden bu iki beyitten baş-
kası ne açıkça okunabilir, ne de hâfızaya emânet edilir.
Kendisine mezar taşı kitâbesi olmak üzere seçtiği:

"Eğerçi mücrimin amma mühibb—i Mevlâyun"
(Günahkarım amma Allah'ı seviyorum)

Mısırında ise büyük bir sâfiyet görünür. Şarabiye ün-
vanlı bir kasîdesi daha vardır ki mutavassıtından çoğunun
hoşuna giderdi. Saraç Hamı meyhânesinin birkaç yerinde
mey ve mahbûb, pîr—i mûgân (meyhaneci) hakkında söy-
lemiş olduğu bir iki beyit, Hacı Bey'in kadirşinâslığı ile
çerçevesi olarak asılı bulunuyordu.

Hacı Bey mutavassıtın şâirlerden pek çoğunu tanırdı.
Bilhassa Celâl hakkında pek çok mütehasşis görünürdü.
Veresiyeleri unutmak, verilmiştir diye tezgâhtara haber
yollamak cömertliğine âit asılsız sözlerdendi. Bu pîr—i
mûgân azledilmiş mutasarrıflar kıyafetinde düzgün giyi-
nir, âdetâ kalem memurlarından biriymiş gibi elde tes-
bih, kehrûba ağızlık, altın kordon, saat, kolah gömlek ile
vakûrâne yürüyerek akşamları muayyen zamanda sözü
geçen iç divanhânenin ortasına oturur, tıpkı bir müşteri
vasiyetiyle şişesini ısmarlar, etrafına bu işret yerlerine
düşmüş şiir ve inşa erbâbını toplar, ayyaş fakirleri göze-
tirdi. Bektâşi tarikatına intisabını alenen söyler, bir hırıs-
tiyanın böyle bir tarikat her zaman iştirak edebileceğini
iddia ederek din insanları ayırmak için değil cümlesinin

birleşmesiyle kardeşliği tesis etmeleri için Cenabı Hak tarafından gönderilmiş olduğunu kemali şiddetle ileri sürerdi.

Trablus mektupçusu Arif Hikmet Bey deli lâkabıyla şöhret bulmuştu, Hacı'nın dâimî bir övücüsüydü. Hattâ onun için:

--Kara gün meyhanecisi!

derdi. Merhumdan başka, Harputlu Hayri, Adanalı Ziya, hattâ Ali Ruhî, Maarif isminde bir mecmûa neşreden Vassâf, Nuri Şeyda, arada sırada Muallim Nâci, Sarıklı Şeyh Vasfî, velhasıl evvelce saydıklarım Celâl vesâire ile burada bazan bir küme faslı teşekkül ederdi. Fakat bu fasılların açıklanmaya ve izah edilmeye değer fevkalâde-likleri yoktu. Asıl küme fasılları kodamanlardan değil, Andefîb veya Faik Reşad merhûmum başkanlığında toplanan şiirli, şarkılı, gürültülü, eserlerin okunmasına bol bol müsait olan husûsî encümenler şeklindeydi.

XXII LİSANA ARIZ OLAN DEĞİŞMELER

Şark efsâneleri, Yunan efsâneleri; Venüs ve edebiyat gençliği. Biz nelerden uzaklaşıyoruz? —Kanbersiz düğün olmaz, Ter-cümân—ı Hakikat edebî mektebinin yıkılması, enkazı, sâ-kinleri, bu yıkılışın mizâhî tasvîri, bire meded dağılan dağı-lana!... Karmakarışık... Midhat Efendi'nin bana duası, Nâci'nin vaziyeti, benim vaziyetim... İmdâdü'l—medâd mecmûa-sı—Benim "Edebiyat—ı Garbîyeden bir nebze" ye Nâci'nin takdim yazısı— Bence Nâci'nin edebî vicdanı; Nâci liberal idi.

Ecnebilerin bilir bilmez, asırlarca devam edegelmiş aleyhdârâne propagandalar tesiriyle Türklerin, bilhassa büyük ve bir zamanlar alemşûmûl denilecek derecede kuvvet ve şevkete mâlik bir saltanatın kurucuları olan Osmanlı Türklerinin insanî medeniyetinin tertibât ve teşkilâtında hizmetleri geçmiş olmadığına dâir işitip gördüğümüz beyan ve mütalaalarına içimizden hâlâ işti-rak edenlere tesâdüf ettikçe hiddetden ziyâde teessüf et-menek kâbil olmuyor.

Bunlar, Osmanlı Türklerinin böyle bir saltanatı dünya-nın o zaman için malûm olan üç kıt'ası üzerinde tesis et-

meleriyle beraber yeni bir lisan icâd eylemiş olduklarını unutuyorlar. Bir halde ki bu lisanın bütün kelimeleri üzerinde Arap, Fars, Hint, Çin vesâir Asya kavimleri, hattâ Yunan, Roma, Mısır gibi muhtelif memleketlerin medeniyetleri işlemiş, bu haysiyetle karanlık devirlerden itibaren bu geniş iklimlerin bütün edebî an'anelerini, felsefesini, ruhiyatını terkiplerinde, kinâye ve istiarelerinde, tasvîr ve tasavvurlarında, hayallerinin idraklerinin en gizli köşelerinde yaşatarak Türk tabiatının aslı kadar büyük ve müşkil bir medenî âbide meydana getirdiklerinden habersiz bulunuyorlar. Evet, bu Türklere esas mâhiyeti ne olursa olsun yeni bir lisan vücûda getirmişlerdir.

Lisanın gelişme kabiliyetini, gelişme istidadını bilmeyen bir takım türedi söz bilmezlerdir ki Osmanlı Türklerinin bu harikûlâde icadlarını takdîr etmeyi düşünemezler ve bunun medenî eserler bahsinde pek mühim bir mevki işgâl ettiğini göremezler.

Şimdi değil, Nâci'nin Tercümân-ı Hakikat'dan ayrılmamış olduğu zamanlarda bile bilmeyenler vardı. Hattâ gittikçe çoğalıyordu. Elan zannetmek istiyoruz ki kullandığımız kelimeler üzerinde bir fiil hâkimiyeti mevcuttur; halbuki o kelimeler şu dakikada bile bize bilfiil hakimdirler.

Fransız kalem erbâbının bilhassa Yunan hurâfe ve efsânelerine, ideallerine (mefkûre) çullanarak kitap kitap meydana getirdikleri mahûd muhayyelât sırf bunların sarkıntılıklarıyla birer birer lisana girmeye başladığı zaman itibaren bütün o muhteşem, müzeyyen Şark güzîdelerinin rûh okşayıcı sâniha ve hayalleri de bizden yüz çevirip kütüphâne köşelerinde, son neslin dimağlarında çürümeye meyletmiştir.

Bugünkü gün daha açığa çıkmış olan edebî kudret yoksulluğu şerrinden satırlar, sahîfeler, cıvı, renksiz ve kıymetsiz görünüyor, şimdiki arsenikli, ötelî berilî, kuvvet şırıngaları gibi Garbın Yunanlı, Romalı, Alman, İngiliz, Fransız müstahzaratı zerk ediliyor. Kendimiz burada,

akıl ve fikrimiz Je sais tout malumat—furuşluk nişânesi olan kafanın üzerindeki dünya haritası ile meşgûl.

Bana öyle geliyor ki bir iki sene sonra o mulhite de sığamayacağız!

Evet, o zamanda da fikir ve mütalaaca böyle adem—i merkeziyet eserleri görülüyordu. Tıpkı, tıp şarlatanlarından bir çoğunun Paris'de, Viyana'da, Berlin'de birkaç ay kaldıktan ve güya tıp tecrübe ve tettebbularının hepsi nâmına bir staj yaptıktan sonra dönerek meselâ "tabîb—i şehir (şöhretli doktor) ..... bey bu gün Avrupa'dan şehrimize gelmiştir" şeklindeki ilânları gibi Fransız veya İngiliz, Alman edebiyatına vukûf taslayanlarımız da nazımlarına, nesirlerine dâir böylece ilânlar vermeye çalışıyorlardı.

Malûm ya, şarlatanlıkda sevim vardır. "Alihe mi", "ilâhe mi" olduğunu bilmeyenlerimiz bile hayâlî Venüs kalbesini kullanıp hurpalamakta sırayı bozuyorlardı. İddia edebilirim ki kelimelerdeki, ma'nâlardaki, beyan tarzındaki, tasavvurlardaki fahişeler, bütün bu iffetsiz mabûde ile hempalarımın gençlerimizi iğfâl eylemelerinden tevelküd etmiştir. Hele bir zaman oldu ki edebiyat gençliği, âdetâ firengiye tutuldu.

Bu dert, beniyye—i idrak ve lisânı tahrip ediyor, kâkül—i müşginleri, zülf—i mutarrâları, turre—i tarrâları döküyor, kafa tasını daz bırakıyor, o parlak nâşiyelerde, zekâ ve cemâlin doğar gibi görüldüğü o taraf—ı benâ—güş—ı mulîde âsâr—ı terâvet yerine buruşukluklar peyda olarak kulaklar düşüyor, ebrûlarda ne cünbüş—i işve—sâziyî, ne de fîr ü kemân endâzı gibi tavr—ı silâh—bâziyî andırır hâlât ve teşbihât kalmıyor, âyine—i rûh olan siyâh, elâ, şâhâne, süzme, hûn—rîz, kebûdî, baygın, mest—i nâz, malâmûr—ı visâl gözlerin nigâh—ı dil—sitâni, gamze—i sâ mân—rübâsı, nazra—i cân—şikârı unutuluyor, tîğ—i müjgânlar körleniyor, sîne, ciğer, gönül, cân—gâh delemes hâle geliyor, gül rûhlar soluyor, "Şimâl burnu" kazâ—yı

cehâlet sevgiyle "enf-i bâlâ" nâmında bir şekl-i nâ-şenîdeye çarparak kırılıyor, leblerden müller çekiliyor, dürr-i nâbların yerine kalbları sürülüyor, tûtî-i ze-bân tutuluyor, za'f-ı basardan çâh-ı zenehdâne düşenler pır pır etseler de çıkamıyor, âyine-i gabgabın sırrı dökülüyor, sîne-i billûr şikeste, pistân-ı emel beste, safâ-yı vûslat ayva olacak iken kozalak kalıyor, muneyân kopuyor, bâzû-yı tehammül çekemiyor, sâid-i sîmîn üzerine nikel kaplamıyor, pamuk eller nasır tutuyor, gül tırnaklarda dikenler bitiyor, keff-i ümid kapanıyor, pehlûlar inceleniyor, zânû-be-zânû, leb-be-leb gibi açıkda kalarak bütün bu inhilâlâtıdan hîrâm ve refâtara, gül endâmî ve serv endânûya hâlel geliyor, mini mini ayaklar poyraz-ı kalıba sığamayacak kadar hantallaşıyor. Ne cîlve ve girişmeden, ne nâz u niyâzdan, ne tarz-ı vefâdan, ne fîkr-i cefâdan, ne âh-ı âşıkâneden, ne süz-u güdâzdan, ne safâ-yı visâlden, ne âteş-i firkatden, ne âlem-i hicrândan, ne sirişk-i terden, ne girye-i şebâneden, velhasıl ne ilâhiyâtıdan, ne vecd ve istiğrak demlerinden, ne gizli gizli hasbihâllerden, rekâbetlerden, istirkâblardan eser kalmamağa başlıyordu. (1)

(1) (Ehemmiyetine bînâen bu pasajın sadeleştirilmiş şekli aşağıdadır.)

Bu dert, lisan ve idrâkin yapısını tahrip ediyor, misk kokulu kâkülleri, taravetli zülüfleri, alın üzerindeki saç tellerini döküyor, kafa tasını daz bırakıyor; o parlak alınlarda, zekâ ve güzelliğin doğar gibi görüldüğü o kızarmış kulak memesinin ucunda tarâvet eserleri yerine buruşukluklar meydana gelerek kulaklar düşüyor; kışlarda ne işveler koparan hareketliliği ne de ok ve yay atıcılığı gibi sââhla oynar tavrı andırır haller benzerlikler kalmıyor, ruh zıynatı olan siyah, elâ, şâhâne, süzme, kan dökücü, mavi, baygın, nazdan kendisinden geçmiş vuslatdan mahmurlaşmış gözlerin gönül alıcı bakışı; servet ve sîmînî alıp götüren gamzesi, gönül avlayan hakışı unutuluyor; kîrpiklerin okları körleniyor; sîne, ciğer, gönül, can yuvası delemes hâle geliyor; gül yanaklar soluyor, "Şimal burnu" cehâletin sebeb olduğu kazâ neticesi "enf-i bâlâ" (yüksek burun) isminde adı duyulmamış bir şekle çarparak kırılıyor; dudaklardan kızılıklar kayboluyor; parlak incilerin yerine kalpları sürülüyor, dîl tûtisi tutuluyor, görüş zayıflığından çene ortasındaki

Gerçi Tercümân-ı Hakikat, "Müntehâbât" ı ile ilmî, fennî, iktisâdî, edebî, dinî neşriyatında devam ediyor idiyse de yavaş yavaş himmetini azaltmaya mecbûr kalıyordu. Ali Cânib Bey Türk Dünyası Gazetesine hediye ettikleri makalede kendimi bırakıp matbûât sahasında daha şümûllu vak'alar, daha kalınca çizgiler çizmekliğimi tavsiye ediyor ise de bütün şu edebî vak'alara karışmış bulun-maklığım hasebiyle nefsimi muhatap görmekte "münaza-ra—i kalem" noktainazarından şiddetli bir mecburiyet hissediyorum. Emin olmalıdır ki göstermek gayretinde bu-lunduğum bütün fikrî ve lisânî şekiller muharrirlerin ve şâirlerin timsallerinde ben hiç olmazsa açık bir profil ih-sasında görünmezsem bu komedinin tadı çıkmaz. İkdâm sâhibi Cevdet Bey biraderimiz matbûâta husûsî alâkâmı bildiği için hakkımda:

çukura düşenler pır! pır! etseler de çıkamıyor, çene altı aynasının sırtı dö-külüyor; billur göğüs kırılmış, arzu memesi kapalı, vuslat safâsı ayva olacak iken kozalak kalıyor; kıl kadar ince bel kopuyor, tahammül göcü çekemiyor; gümüş gibi kol üzerine nikel kaplanıyor, pamuk eller nasır tutuyor, gül turnaklarda dikenler bitiyor; ümid eli kapanıyor, bel pehlûları inceleniyor, diz dize, dudak dudağa gibi açıkda kalarak bütün bu çözümlüşlerden salınmalara, gül fidanı boyluluğa, ve servî boyluluğa hâdel geliyor; mini mini ayaklar poyraz—ı kalıba sığamayacak kadar hantallaşıyor. Ne cilve ve işveden, ne nâz ve niyazdan, ne vefâ tarzından, ne cefâ fikrinden, ne âsıkların âlundan, ne yakıcı ve eritici ateşten, ne kavuşma safâsından, ne ayrılık ateşinden, ne hicran âlemünden, ne taze göz yaşlarından, ne de geceleri dökülen göz yaşlarından, velhasıl ne ilâhî mevzulardan ne vecd ve istiğrak ümlelerinden, ne gizli gizli hasbihallerden, rekâbetlerden, çekememezliklerden eser kalmamaya başlıyordu.)

—Matbûâtın tuzu biberidir, derdi. Matbûât âlemine düşdüğümünden beri kaç "edebî ihtilâller ve hareketler!" devri meydana gelmişse onda benim hiç değilse serçe parmağım vardır. Eserlerim bu işe karıştığımı açıklayacak itham edici vesikalardandır. İtiraf ederim ki bilerek, kasden, elimde olmayarak, zarûrî, mecbûrî, şâhitli ve şâhitsiz suçlar ile mahkûm olmuş bir sabıkalıyım. Yalnız evrakım henüz temyizden çıkmadı. Bu gidişle de çıkamayacak! Sözün kısası: Kambersiz düğün olmaz.

Günler, aylar geçtikçe matbûât meydanı darlaşıyordu. Evet, meydân, size haritasını evvelce arzemiş olduğum vechile yine o genişlikte, o uzunlukta, o biçimsizlikte idiyse de hevesim mi bozuluyordu, yoksa ceryanlar mı ziyâdeleşiyor idi de köşe bucak aramaya mecbur oluyorduk, bilemiyorum, ağır ağır seyreliyorduk.

Günün birinde bir tarrâka (gümbürtü) işitildi. Tercümân—ı Hakikat edebî mektebinin çatısı birden bire çöktü. Hocası, kalfası, talebeleri, ilâhicileri, hizmetçileri, peykler, solaklar, başlarında sarık, şal, ağabânı, fes, püskül, yüzlerinde oldukça kızıl birer beş pençe yeri, ellerinde divit, hokka, kalem, kâğıt, rahle, minder, sefertası, boyunlarında cüz kesesi, ayaklarında çorap, mest, serhatlik, katır, falaka, dillerinde hır gür, aman, vay diyerek fırladılar, arkalarından da baş açık gözler heybetli ve gazaplı, burun delikleri haddinden ziyade kabarık, sakal bıyığa, bıyık sakala karışmış, her ikisinin de üzeri salya tanecikleriyle, çiğ düşmüş gibi rutubetli, dişler görünürde müthiş, ağız dopdolu tehdit, kollar fırlak, bazulara kadar sığdı, elde kocaman bir çomak, belde bermutad kırmızı kuşak, mintanın düğmeleri çözüktü, ayaklar yemenide biri dehşet saçarak ortaya çıktı.

Bire neded! Dağılan dağılana, gizlenen gizlenene! Naci, mahûd üstlüğünün kukulatasını çekmiş, Şeyh Vasfi kavuğunu koltuğuna sıkıştırmış, Ali Rûhî'ler yükü hafif

ve çabuk oldukları için önden seğırtmişler, köşe başlarından meydana gelen hâle bakakalmışlar. Celâl, inliyor ve ağlıyor, Andelîb yine gülüyor, Müstecâbî perîşan, Faik Reşâd lânet okuyor, Refî'ler, Remzî'ler ağlıyorlar, Üsküdarlı'lar:

"Atı alan Üsküdar'a geçti"

Mazmûnuna riâyetle-vapurlara koşuyor!.. Çaycı Reşid'in dükkânı eski kiraathâneler, kebabçılar şiirin muhacirleriyle dudak dudağa.

"Bir arbede ki neuzubillâh!"

O günün husûsî tabirlerinden olduğu üzre ortalık harren, fahren (karma karışık)...

Akşamı güneş, kanlı bulutlar içinde battıydı. Bir de uyanayım, Tercümân—ı Hakikat'a göz gezdirdim ki Midhat Efendi, benim Fransızca "müntehabât" kitaplarından tercüme ettiğim birikmiş ne kadar edebî parçalar varsa cümlesini toplamış altına "içki ve sevgili" şâirlerini rezil edecek bir not kondurduktan sonra bana olan takdîrlerini ifâde ederek hattâ arasına:

—Cenâbı Hak Ahmed Râsim kulları gibi kullarını aziz ve mübârek eylesin.

Duasını sıralamış. Ne hâle geldiğimi bilemiyorum. O gün, Bâbîâli caddesine inemedim. Çünkü Nâci'ye pek çok hürmetim vardı. Bence çok iyi huylu, çok namûslu idi. Merhûmun öz mâlı olup Ali Cânib Bey'in geçenki makalesinde dercettiği:

"Kimseye yok nâz ü niyâzım benim
Öyle esâret neme lâzım benim"

beytinin tam delâlet ettiği şeydi. Midhat Efendi'nin notu ise beni aleyhdâr gösteriyordu. Bu sebeple iki câmi arasında kalmış beynamaza döndüm.

Şimdi ne yapmalı? Midhat Efendi kolay; Nâci'yi nasıl bulmalı? diye düşünme düşünme Direkler—Arası'ndan geçerken bir çaycı çırağı:

--Sizi bir efendi istiyor!

dedi. Dönüp dükkâna bakınca "Şeyh" i gördüm. gülüm-
süyordu.

--Otur, şimdi Nâci de gelecek!

Çok geçmedi. Gülümseye gülümseye dükkândan içeri-
ye girdi. Beklenilenin aksine neşeliydi. Hatta aceleden
paltosunun kolunu çiviye taktırıp yırttığını, diktirmeye
mecbur olarak geciktğini söyledikten sonra bilâhâre
"Sânihatü'l-Arap" isimindeki eserine yazmış olduğu şu
fıkra'yı anlattı:

Birünün bir siyâhî kölesi varmış. Ateş almak içia fırna
yollanmış. köle elde kürek giderken bir kervana rastgelir.
Bakar ki gidiyorlar. O da katıştır. Beraber yürür. Meger
kervan Mısır kervanıymış.

Siyâhî Mısır diyarında tam bir sene kalır. Yine bir gün
bir kervan görür, bu defa da buna takılır. Gele gele efen-
disinin memleketine gelir. O zaman ateşi hatırlar. Derhal
koşar, bir kürek bulur. Fırından kor alır koşuğa başlar.
Koşarken ayağı sürçüp düşer. Kendi kendisine:

--Allah bu aceleinin belâsını versin,

der.

Oturduğumuz müddetçe bana "not" hakkında tek harf
söylemedi. Aradan birkaç gün daha geçti. Benim tercüme
makalelerim her gün neşrediliyordu. Bâbü'lî Caddesi'nde
kitapçı Ohannes Ferid'in dükkânında tesâdüf ettim. Yine
gülüyor. "İndâdü'l-medâd" isiminde haftalık bir mecrîâ
çıkarcacağından bahsediyordu. Bir ara dedi ki:

--Râsim Bey, bize de böylece tercümeler yapar mısın?

--Kabûl eder misiniz?

--Ne demek?... Hattâ hâlisâne bir tavsiyede bulunaca-
ğım.

—Buyurun.

—Bunlardan Tercümân'da, mecmûalarda neşredilmiş pek çok vardır zannederim. Topla kitap hâlinde bastır.

—Nasıl bastırayım?

Kitapeî Ohannes bizi ortaladı:

—Ben bastırırım.

Merhûm:

—Oldu bitti.

Ohannes:

—Fakat siz bir takdim yazarsınız...

—Hay hay!...

Ertesi günü topladım. İsmi "Edebiyat-ı Garbiyeden bir nebze" koydum. Fonograf, Elektrikiyyet-i Sâkine adındaki eserlerinden sonra üçüncü matbû kitabım olacaktı.

Düşün ki ne inişim, ne oluyordum! Meslek, prensip yoksulluğu gençleri şaşırtmıştı. Vakîf!

Nâci de takdimini yazmış, getirmişti.

Kırk senelik komedi edebî tettebbu ve tenkîdlerden uzak bir hâtıra mecmûası olduğu için Nâci mesleğini uzun uzadıya şerh edemeyeceğim. Merhûm bu takdîmi Garp ve Şark edebiyatı hakkındaki husûsî fikrini özetliyordu.

Bunda dercedilen aşağıdaki kıt'a oldukça liberal bir edebî vicdana mülîk olduğuna şahittir.

"Bir kameti müşeyye müşâbih
Tutmaz bu diyâr-ı şâirânî
Bir zülfe göre müşebbehân bil
Olmaz hele engirek yılanı"

(Bu şâirlik diyarı bir kameti koyuna eş tutmaz, hele engirek yılanı bir zülfe göre kendisine benzetilen olmaz.)

XXIII "İSTİBDÂD—İ EDEBÎ" DE KADINLAR

Şâirlerimiz, edebiyatımızın bunlara verdiği rol, bâtil husûslara dâir fikirler— Mihrünnisâ, Nigâr Hanımlar, Merhûme Mihrünnisâ Hanım'ın manzûmesi hakkında ilk fikrim, bildiğim diğer şâirlerde fikrimin kuvvetlenmesi— Kadınlık ve kadınların şiirlerindeki bazı kelimeler hakkındaki kötü düşünceler— Şâire Fitnat ile Haşmet ve Koca Râgib arasında ceryan ettiği rivâyet edilen müstehcen komediler— Kadın da kendi başına bir şiir ve hayal dünyası sâhibidir. Andefib ile şâirlik taslayan birinin vak'ası— Zihni Efendi merhûmun Meşâhirü'n-nisâ, el-Hakâyık isimindeki eserleri— Fenâ tedbirler dâima iyi fikirleri kuvvetlendirir— Matbûâtın üç belası— Zaman sansûrden nasıl intikam alıyordu? Zaman neler, kimler yetiştiriyordu: Hamîd Vehbî, Selânikli Tevfik Bey'ler, ben, devrin medhiyecileri, cülûsiye, vilâdetiyeler ile gazeteler— Ne güzel cülûsiyelerim, vilâdetiyelerim var!— İkinci derecelerde mahsûl veren makaleler, ramazaniyeler, gazetelerde manzûm eserlerin girebildiği makaleler— Teftiş ve muayene encümeni daha liberaldi. Okuması, yazması var mı? Yavrum ben oğluma böyle kadın alamam!— Kadın için okumak yazmak ne demek!.. Meğer kadınlık da arslanmış ki.. "George Sand" ın eserleri hakkında kimse birşey söyleyemiyor— "Madame De Lebedeff ile Midhat Efendi merhûm— Bir jurnal— Fatma Aliye Hanımefendi— İstibdâd devrinde kadınlığın şiir ve edeble ihtisâsı...

Tarif edebilmek istediğim bu muhit şâiriyetden çıkıp da sağa sola atfı nazar edilecek olsaydı o zamanlarda da kadınlığın velev pek cüz'î olsun bu muhit ile münâsebet-dâr olmağa başlamış olduğu anlaşırdı. "Fıtnat", "Leyla", "Şeref" gibi eski şâirlerimizin yaşadıkları devirlerden sonra boş kalmış görünen bu kapalı sahayı Merhûme Mîhrünnisâ, Nigâr vesâir hanımlar birer ihtisas sahası yapmışlardı.

Şimdiler bazı İslâm âileleri arasına normal bir münâsebet gibi girmiş olan alafrangalık henüz bir emri vaki hâlinde değildi. Hattâ kadınlar hakkında geçen asırlardan kalma fikirlerin en çirkinleri süzülüp kalmıştı.

Bu gidişle kırk senede değil kırk asırda da sonu gelmeyecek olan bu komedide bizde kadına verilen roller hemen yeknesaktır:

Onlar sevilirler, biz beğeniriz. Fakat gizli beğeniriz. Aleni takdır, hem bizim için hem de onlar için zahirî if-fete karşı bir cür'et sayılıyor, bilhassa belli başlı bir şâir, bir edib tarafından ortaya konulan bir teşvik eseri, veya âut birkaç satırlık takdır, ismetin mübârek kaderini bilmeyenler nezdinde garip düşünceler uyandırıyor.

Mîhrünnisâ Hanım'ın "Hazine-i Evrak"da derecedilmiş manzûmesini ilk okuduğum zaman bir kadının benim tahayyülümün üzerinde böyle bir neşide sâhibesi olduğuna âdetâ inanmamak istemiştim. Ben bu sûizanımın, temas ettiğim bir çok şûârânın da:

Bu manzûme natlaka bir taraftan tashîhe uğramıştır!

tarzındaki kondurmalarıyla kuvvetlendiğini işittikçe âdetî mahzûz oluyordum. "Merhûme Nigâr Hanım'ın da "efsûs" u ile şurada burada nâdiren neşredilen gazel ve manzûmelerinin aynı tashîh muamelesine uğramış olduğunu bilip bilmeden söyleyenler bir çoğunluk teşkil ediyordu.

İçtimîî terbiyemizdeki noasanlıklar ve kötü telâkî-

ler kadınlığın asıl ve necib tehassüs ve tehayyülleri, tefekkür ve tasavvurları etrafında donuk bir hâle vücûda getirmişti. Eski ve yeni şâirlerimizin eserlerinde görülen, vuslat, visâl, firkat, firak, hicrân, tehassür, zâlim, yâr, gönül, aşk, muhabbet, sevdâ, sevmek, nefret, vicdân, pâre, göz yaşları, uykusuzluk, nedâmet, âh ü zâr, figân, nâme ve benzeri kelimelerin cilve yerî olan musralar, beyitler, manzûmeler pek ziyâde açık saçık telâkkî olunuyordu. İhtimâl ki yeniler bilmezler, fakat siz ey eski şiir ve edebiyat müntesibleri hatırlayabilirsiniz ki şâir Haşmet ile şâire Fıtnat ve bir de Koca Râgıb Paşa aralarında vukûu kuvvetli kuvvetli tekrarlanıp duran müstehecenlikler ve bayağılıklar ne kadar galiz ve kötüdür.

Şâiriyyet gibi nezih ve sâf olması aslî icâblarından olan bir mesleğin kötü ahlâka ve bir takım kötü gâyelere masdar olduğunu bu gibi uydurma dil uzatmaların ve dudaklar karartan isnâdlara hemen zorla ihâle edildiğini görüp anlamakta ne büyük bir teessür var!.. Halbuki Leylâ ile Mecnûn'un gönül yakan hûkâyesi, Ferhad ile Şirin'in âşkâne menkûbeleri, hattâ Kerem ile Aslı'nın sevdâyı aydınlatan velvelesi şiirlerimizin tâ ortasında birer şöhret makamı gibi duruyorken aramızda kadınlığın da kendi başına bir şiir ve hayal hayatına mâlik olmasını fena gözle görenlerimiz az değildi. Hattâ ahlâkının yüceliği ve nezâhetli hâli hepimizce bilinen merhûme Nigâr Hanım'ın bir gazelini, edepsiz yeni yetişme şâir geçinen biri o kadar çirkin bir tarzda tahrîs etmişti ki Merhûm Andealîb kaşlarını çatarak güya bakacak, okuyacakmış gibi elinden aldı, yırtıp suratına fırlattıydı.

Diğer taraftan zühd ve takvâsı ve yüksek fazileti ile meşhûr olan âlimlerimizin faziletliyelerinden Zihnü Efendi Merhûm'un gerek Meşâhiri'n—Nisâ ve gerek el—Hakâik adındaki eserlerinde nice şâir ve edip İslâm kadınlarının hâl tercümeleri ve doğum ve ölüm tarihleri gayet hürmetkâr edebli bir lisanla yazılmış bulunuyordu. Fakat millî

vakıalara kimin itibâr ettiği vardı ki Zihû Efendi gibi Şark ilimlerinde zamanın en üstünü olan övülmüş bir zatın eserlerini okuyup feyz almak emeli şayi olsun!

Bununla beraber kadınlık yine kusurdan âzâde bir edebî ömrün mâlikesi olmaktan ve bu ömrü kendi hissi, kendi fikir ve telâkkişi ile devam ettirmekten uzak durmuyordu. Asrın gittikçe daralttığı kayıtlar zinciri bu hisse, bu fikir ve telâkkiye de bir muhakeme kuvveti bahşeyliyordu. Fenâ tedbirler, dâimâ iyi fikirleri kuvvetlendirir. Bu bir hakîkattir ki kısmen bizde dahî tecellî eylemiştir. Hattâ matbûâtın başına inmiş olan sansûr, encümen -i teftiş ve muayene, hafiyelik gibi üç zorlayıcı belâ arasında bile bu tecellî, erbâbı nezdinde apaçıktı.

Sansûr, nazım eserlerini gazetelerden uzak bulundurmaya cehd ve gayret ettikçe onun bu ilerlemeye mani oluşunu gülünç bir şekle koyan fırsatlar yekdiğerini müteakip ortaya çıkıyordu. İnsan sene başı tarihlerini, cülûsiyeleri, vilâdetiyeleri okudukça onların çoğunda münâdericiler ve ters mânâlandırılışı itibâriyle pek şiddetli istihzâlara delâfet eden savurmalardan intikamını almış olduğuna inanıyordu.

Zaman kimler, neler yetiştirmiyordu?

Gazetelerde padişahı medheder mâhiyette manzûm ve mensûr makaleler yazmakda Meşâhîr-i İslâm sâhibi Hamîd Velâbi Bey ile eski gazete muharrirlerinden meşhûr Serseri Yahudî mütercimi Selânikli Tevfik Bey merhûm yalnız kalmış ve bu tarz âdetâ bir hizmet olmak üzere telâkki edilmişti.

Ben bile bu yolda ilerliyordum. Hattâ cülûs veya vilâdet-i hümâyundan birkaç gün evvel eve kapanır, o günlerde neşredilmek için iki üç tane husûsî makale yazar, hazırlardım. Çünkü o mevsim idrakin de böyle bir ma'nası vardı. Gazetesinde en parlak cülûsiye, vilâdetiye bulundurmak imtiyaz sâhibi kimselerin birinci meşgûliyetleriydi. Muhtelif makalelere ikişer, üçer mecdidiyeden fazla ve-

remeyen ve ekseriya fakir muharrirden bedava almak kurnazlıklarını hiçbir dakika gözden uzak tutmayan ve tutmamış olan bu zevât bu nevi makaleler için iki, üç, hat-tâ dört, beş lira verirlerdi.

Ben bu "hâmyağma" yı etrafiyle bildiğim için makaleleri cebime koyarak matbûâtta bulunmaklığım yasak olduğu senelerde bile Bâbîâli Caddesi'nde bunların geçcekleri yerde durur, kollardım.

Biri geçti mi Kalpakçılarbaşı çığırtkanları gibi:

--Ne âlâ cûlûsiyelerim, vilâdetiyelerim var!...

der, nazarı dikkatlerini çekerdim. Gün olurdu ki neşredilen bütün gazeteler benim makalelerle hâk-ı pâ-yı pâdişâhiye tebrik ve kutlamalarını arzederlerdi. İşte bu basma kalıp makaleler idi ki sansüre rağmen manzûm eserlerin gazetelere girmesini kolaylaştırırdı. Muharremiye-ler, bayram tebrikleri, Hz. Muhammed'in doğuşu, mirac, regâib, beraat kandilleri tebrikleri o kadar mahsûl vermiyordu. Yalnız Ramazana mahsûs curcunah makaleler arama mizâhî ve alaycı manzûmeler sıkıştırılabilirdi. Hırka-ı saâdet ziyâreti makaleleri de kelime seçme meselesinde tehlikeli olmakla beraber kârhydı. Kolera, veba gibi bulaşıcı müthiş hastalıkların ortadan kalkması için gönüllü olarak Buhâri-i Şerif okunması Mekke ve Medine-i Mûnevvere'de örtünün yenilenmesi, mübârek yerlerde bir hayır müessesesinin inşâsı ve benzeri işlerde de medhiye nâmuna kıt'a veya orta halli manzûme bulunduruluyordu.

Mecmûalarda ise Encümen-i teftiş ve muâyene bir aralık liberal görünüyordu. İşte kadınlarımız ancak bu salûfe-lerde, o da senede, ayda bir örtülerini açıyorlardı.

Kadınlara mahsûs mekteblerin açılması, kadınlığın pencerede kafes ardında oturması kadar onlara bir hürriyet ferecesini açıyordu. Maarif fikrinin kadınlar arasında gelişmesi halen şüpheli hallerden sayılırdı. O zamanlarda idi ki!

Okuması, yazması mı var?... Yavrum ben oğluma böyle

kadın alamam.

Denileceğini defalarca işitmişimdir!... Keza rüşdiye me-
zânu, evkaf, defter—i hâkânî, mâliye, gümrük vesâir dâi-
relerin müdâvimleri gençler arasında bile:

—Benim anam da okuma yazma bilmez ama ev kadını-
dır. Biz okuduk yazdık da ne oldu?.. Kadına okumak yaz-
mak ne demek?.. Evet.. dostuna mektub yazmasını mı ya!
gibi yanlış mülâhazalar döner dolaşırdı.

Evet, şimdi tasdik ediyorum ki kadınlık da arslanmış
ki nice iftiralar ve yakıştırmaların arasından kendisine yol
açabiliyordu.

Kalem garipliklerindendir ki Garb kadın ediplerinden
George Sand, gibi kadınların eserleri tercüme edildikçe
aleyhinde yeni, eski hiçbir kişi ağız açmazdı. Fakat Rus
müsteşriklerinden meşhûr "Madame De Lebedeff" un
İstanbul'da oturduğu sırada ağızdan ağıza dolaşan dedi-
kodular pek ağırdı.

Bu ağırlığa muhitin şu terbiyesinin sebep olduğundan
şüphe yoktur. Ahmed Midhat Efendi, bu kadınla dostluk
kurarak Tercümân—ı Hakikat'da bazı eserlerini neşret-
mek ve hakkında mütalâa beyan etmek suretleriyle kadın-
lığa bir pâye vermek istedikçe zavallı Üstâd'ı arkadan ar-
kaya ithâm edenler, hattâ hafiyelerden:

—Rus casusluğu ediyor!
diye jurnal verenler bile olmuştu.

Babasının öz kızı olan faziletli, muhterem Fatma Aliye
Hanımefendiden burada bahsetmeyeceğim. Muhadarat
muharriresinin makamı ayrıcadır. Yalnız şurasını söyleye-
yim ki adı geçenin seçkin eserlerinin de peder—i âlisi ta-
rafından görülmüş olduğunu iddia edenler vardı.

Bilmiyorlardı ki mağfûr Cevdet Paşa'dan talim görmek
ve ona talebelik etmek de bir şeref, bir mazhariyet, bir
nimettir.

Bu devirde kadınlık gerek şiir ve edebiyatda, gerek baş-
ka eserlerin yazılmasında pek serbest olmamakla beraber

kin bir velûdiyyete ulaşmayı tebşir ediyordu. Azdı, sanki kadınlığa pek ziyâde yakışan müstesnâlığı terk edemiyordu. Onuñ gizlenen, çekinen, sâf ve affı olan seçkin medhiyeleri, bizlerin ülfetsizlik, âdetâ hürmetsizlik ile bulaşmış hâl ve ifâdelerimizden kaçan bir tavr almış gibi görünüyordu. Mamafih yeni tahayyül ve buluşlar da fikirler gibi büyüyüp serpildikçe bu kısım edibimiz de her biri hoş endamlı yeni bir gelin gibi salına salına dâhil olmakda ve cümleten millet ırfânından anaç olacak şâireler, edibeler, muharrireler toplandığı hissedilmekde idi. Ben her zaman anamın câhil olduğuna, kendi cehlinden ziyâde yandım. Şimdi bilmem ki hangi ana vardır ki gönül mahsûlünün câlûl kaldığından dolayı dizini dövmesin!

XXIV

"İSTİBDÂD-I EDEBÎ"DE LİYAKAT İMTİHANI

Müşterek gazel veya kıt'alar, zimmen ne demektir? Bunlar en ziyâde nerelerde söylenirdi?— Söylenirken alınan vaziyetler— Farzedelim ki matlam ilk misâını Andelîb bulmuş olsun. Andelîb'deki vaziyetler, müşterek kıt'alarda mîsrâ sahipleri nasıl tayin edilirdi?—İkincinin vaziyeti, uzun düşünmek olmayacak, şâyânı takdir olan iştirak, üçüncü varsa ne hâlde bulunurdu? Dördüncünün vaziyeti, müşterek söyleyişlerin en komik sûrette ilânı, irticâlî söylemenin kıymeti, bu ilânın daha komik şekli— Yedekci usûlü— Kuyruklu yıldız— Mülemmâlar, Şâir İsmet Merhûm son mülemmâcı addolunabilir— Müstecâbizâde'ye göre mülemmâlar, mâlûmat taslamaktan başka bir şey değil— Elleri de yarı yazılmış gazel sızanlar— Andelîb umutgan, Celâl değildi, fakat her ikisi de âşık geçinirdi— Celâl'in pederi Hak- kî Paşa ile "Celâl" bîcâresini aradığımız, Şemseddin Sami Bey merhûmu taciz, Celâl Karamürsel'de tevkif olunmuş, biz Kartal'da buluşuyoruz. Celâl'in Hasan'ı Andelîb böyle değildi. Fakat ziyâde alıngandı— Şal mes'elesi.

Şiir söyleme kuvvetinin kinde az kinde çok olduğunu gösterecek zamanın imtihanlarından biri de müşterek ga-

zel veya kıt'a söylemekdi. Bazan şarkı ve rübâî söylenir idiyse de en mühimi gazel ile kıt'a idi. Müsterek kasîde, medhiye ve naatlara tesâdüf etmedim ama hicviyeler gördüm. Odalarla kiraathâneler, birâhâneler birer imtihan yeri idiyse de bu işe en ziyâde meyhâneler cive yeri olurdu. İddia sâhibi evvelenirde birinci mısırât yapmış bulunurdu.

Bu hususta Andefîb, Müstecâbizâde, Celâl, Fâik Reşâd ileri giderlerdi. Bu imtihanlara koca kafamla benim de iştirak ettiğim vaki olmuştur.

İlk mısırât söyleyecek olan veyahut arkadaşları önce kâğıt ile kurşun kalemi çıkarırlar. Taş masa üzerine koyarlar. Dökülen su veya rakı damlalarından kâğıdın ıslanıp yazıların okunmaz bir hâle geldiği çokluktur. Fakat kafalar kızıştıkça hâfızaya da cîlâ geldiğinden o anda unutmak mülâhaza olunamazdı.

Farzedin ki birinci mısırât Andefîb bulmuş olsun. Gâyetle mütevâzi olduğu halde şîmâsı derhal yabancı bir gurur ile değişir, gözleri parlardı. İşte bu mısırâm parıldadığına işârettir. Karanlıklar içinden doğan bu mısırât şâirin okuyuş tarzına muvafık bir tavır ile okunur, yazılırdı. Meselâ Andefîb:

"Ne hâlin varsa gör ey dil usandım gayrı senden ben"

Dedi mi, derhal baş tarafına isminin ilk harfi olan bir (A) konarak mısırâ kâğıda geçirilir, karşısındakini ikinci mısırâm kaygısı alırdı. Uzun düşünmek acemiliğe, ilhamlarının darlığına, fikrî kuvvetinin zayıflığına hamlolunurdu. Şâyânı takdîr olan iştirak birinci mısırâm yazılıp bitmesini müteakip kâğıdı kendine çekerek:

(M) "Kederlerden, seherlerden, tükenmez derd-i mihnetden"

i yazabilmekte idi. Üçüncü varsa epeyce zaman kazanmış olacağından ondaki hatırlama müddeti tabiatıyla çabuk olurdu. Önem için üçüncüler pek gecikmezlerdi. O da mesele:

(C) "Bütün hülyâ—yı vaslınla döker hunâbe çeşmim"

(Sana kavuşma hülyasıyla gözüm bütün kanlı yaş döker.)

i fırlatırdı. Dördüncü yoksa birinci, dördüncü mısraı hazırlamaya koyulur, bunda biraz madrabazlık olurdu. Birinci ekseriya iki mısraı yolda yapmış bulunur yahut nazmın meyzûunun kederli, elemli olacağını bildiği için ilk mısraı müteakip ikincinin kâfiyesine dikkat ederek kendi kâfiyesini bulur bulmaz davranırdı. Dördüncü varsa işi pek ziyâde kolaylaşmış olduğundan üç arkadaşını intizârda bırakmaz!

(F) "Tahammül eylemek müşkül, bütün gün nâle vü şiven"

(Tahammül eylemek güç, bütün gün feryâd ve figan)

Deyip kestirip atardı. Bunun en komiği perşembe günü çıkan bir risâlede:

"Meşhûr şâirlerimizden "Andelûb, Müstecâbîzâde İsmet", "Celâl" beylerle "Fâik Reşâd Bey" in müştereken tanzim eyledikleri "kıt'a—i ra'nâdır" ibâresiyle matbû sahîfeyi süslemiş olmasıydı! Şâir başına birer mısra düşen bu kıt'anın mâhiyet ve kıymeti ma'nâda değil, terkinin süratinde olmakla bazan "Müştereken" kaydının evveline "bi'l—irticâl" de yapıştırılırdı. Daha komiği dördünün de kıt'ayı kopye ederek gittikleri yerde ayrı ayrı neşretmeleriydi.

Tasvîr şeklinden de anlaşılacağı üzere bu tanzim tarzı bir nevi "yedekçi" usûlû olup söyleyenlerin şâirlik hü-

viyetini bildiremez. Terbîler, tahmîsler, teslîsler bunun daha büyük bir mihyasta fakat umûmiyetle tek bir şahıs tarafından yapılmış büyük nevilerinden sayılır. Gazelin ilk söyleyeni, terbîci veya tahmîsçiye beklemekte o kadar yorulmaz. Mâşterek terbî ve tahmîsde arada sırada bir kuyruklu yıldız gibi görünürdü.

Mülemmaât yani bir mısraî veya bir beyti Arabî, diğeri Farisî, daha diğeri Türkî manzûm eserler yeni yetişenlerde olmayacağı gibi mutavassıfın arasında da kudema kadar iki evvelki lisana vukûf sahipleri ender olmak hasebiyle görünmez olmuştu. Ceride-i Havadis'e girdiğim esnâlarda idi ki Şâir İsmet merhûm bir mülemmâ gazel neşrederek Şuârâ-yı Rûm'a meydan okumuştı. O gün bu gün bunun ne nazîri ne de nazîresi görünmedi!

Mutavassıfın umumiyetle mülemmâlardan kaçınmışlardı. Fakat nesirlerinde Arap ve Fars şâirlerinin manzûmelerinden şâhitler ve misâller getirerek bir nevi telmih yapmakdan da vazgeçmemişlerdi. Müstecâbîzâde bunlar hakkında:

—Bilgiçlik taslamakdan başka bir şey değildir! derdi.

Kaç defa Celâl'i, Andefîb'i ellerinde yarı yazılmış bir gazel veya bir manzûme olduğu halde sızmış görmüşümdür! Zavallı Celâl, kaç defa bana rüyasında söylediği şürleri, uyandıktan sonra hatırlayamadığından dolayı teessüfünü açıklamıştır.

"Andefîb" unutkan olduğu halde Celâl de bu hâl hemen yok gibiydi. Yalnız kendi eserlerini değil meşhûrlardan hemen hepsinin, yeni yetişmelerin bile zevkine giden nazımlarını hâfızasında tutmuştu. Vezne son derece alışık olduğu için ilk mısraî ikmâl eder etmez diğerlerini diziye koyardı. Andefîb ise güç, ağdalı söylerdi.

Her ikisi de dâima âşık geçinirlerdi. Bir mahbûb veya bir maibûbe kâfi gelmediği demleri bilirim. Bir gün Celâl pederi jandarma kumandanı merhûm Hakkı Paşa kitapçı

dükkânında beni pür telâş yakaladı. Henüz yeni evli olduğum halde Hasan ismindeki genç bir uşakla beraber kaçtığını söyledi. Bulmak için kendisine yardım etmeğimi rica etti.

Bütün gün Galata'da dükkân dükkân, hâne hâne gezdim. Bütün gece Beyoğlu'nda terasda yattım. Ertesi sabah uykusuzluktan halsiz kalmış olduğum halde üç dört gün evvel bana şöhretli Muharrir Şemseddin Sami Bey'e gideceğini söylediğini hatırlayınca tâ Bostancı'ya kadar gittim. Sâmî Bey çalışıyordu. Celâl'i aradığımı söyleyince gülümsedi:

—İki gün evvel gelmişti. Yanında kayını da vardı. Bir öğle üstüydü, ikindiye doğru gittiler.

Dedikten sonra:

—Galiba babasıyla kavgalıymış. Eve gitmiyormuş. Biraz da para istedi verdim. Sözü nü ilâve etti. İstasyona döndüğümde Haydar Paşa'dan gelen trene bakıp dururken Hak-
kı Paşa'yı gördüm. O da beni görünce:

—Gel!.. gel!..

diye çağırdı, o trene bindim. Meğer Paşa merkeze bağlı yerlere telgrafnâmeler vermişmiş. Celâl'i Karamürsel'de tevkif etmişler, muhafaza altında bir sandala bindirmişler. Kartal'da teslim edeceklermiş.

Hakîkaten Kartal'da karşılaştık. Akılsız denecek derecede sarhoştı. O hâlinde bile:

"İsmi ma'nâda güzel, kendisi suretde güzel
İkisinden de güzel bir Hasanım var benim"

Deyip duruyordu. Acıdım idi. Bu hayâlperest şâir herşeyi kaybediyor, Hasan'ı bir türlü kaybedemiyordu. Babasına yan yan bakıyor, felâketlerinin müsebbibi olduğunu söylüyor, bunları müteakip Hasan'a dönerek:

—Bu da püsküllü belâsı!

diyordu.

Trende ayrı bir kompartımana bindik. Hasan da yanı-
mızdaydı. Tren kalkar kalkmaz üç günlük mahsûlü idrâk
etmeye başladık. Sağ cebinden bir yığın çıkarmıştı. O
okuyor, ben dinliyorum. Hasan gülüyordu. Arada parma-
ğıyla işaret ediyor. Hasan cebinden çıkardığı kadehi ken-
disinden şişe ile rakı veriyor, o da cebinden mezeleniyor,
güya hiçbir şey olmamış gibi davranıyor bana:

—Trenden iner inmez Paşa'nın fesini kapıp kaçayım
mı?

diyordu. Kapar mıydı, kapardı!...

Andefîb böyle değildi. Daha sâkin, daha vakarlı görü-
nürdü. Son derecede uysal olmakla beraber cömertlik hu-
sûsunda müfrit sayılabilirdi. Nuri Şeydâ şâir sayılmaya-
cağı için merhûm bunlarla bir hizaya getirmiyorum.
Özellikle meşrebçe de aralarında büyük fark vardı. Ande-
fîb hakkında gizli olmasını kararlaştırdığı her hangi bir
şeyi meselâ ilk hecesine uygun bir hece söylene derhal
açıklardı. Hiç unutmam bir gün vâlideşinden kalma eski
bir şalı Bit Pazarı'nda satmış.. Başına arkadaşlarından bir-
kaçını toplamış Hacı Bey'de çakışdırıyorken dışarda bir
arbede zuhûr eder:

--Benim şal nerede... Şalımı kim aldı?

gibi sözler yükselir. Andefîb pirelenir. Yerinden fırlar..
mu ârizalara karşı büyük öfke ile:

--Sattımsa kendi şalımı sattım, size ne oluyor?
diye çatar. Anlaşıyor ki o biçâre de son derecede alın-
gandı.

S O N

İNDEKS

—A—

- Abdülaziz Han*: 48, 54, 57, 83, 94, 120
Abdülhak Hâmid: 14, 94, 97, 103, 111, 135, 140, 141
Abdülhalim Memduh: 83, 135, 141
Abdülhamid II: 7, 36, 46, 55, 57, 94, 95, 96, 130, 158
Abdülmecid, Sultan: 169.
Abdurrahman Efendi (Gazeteci): 87, 89, 90, 91
Abdurrahman (Hancı): 177, 178.
Abdürrezzak: 36
Ada'da Söylediklerim (Şâir Celâl'in eseri): 107.
Afyon: 82
Âgâh Efendi, 57.
Agob'un Tiyatrosu: 53.
Ahbâr-ı Dârü'l-Hilâfe: 47
Ahmed, Galatalı: 20.
Ahmed Midhat Efendi: 9, 19, 22, 26, 35, 39—40, 43, 50, 56, 61, 62, 71, 72, 75, 76, 78, 79, 109, 112, 113, 129, 130, 134, 153, 154, 158, 180, 186, 190, 195.
Ahmed Râsim: 7, 8, 9, 40, 61, 64, 71, 88, 113, 127, 134, 139, 161, 186, 187.
Ahmed Refik Bey (Tarihçi): 106.
Ahmed Vefik Paşa: 57, 87, 91.
Akdeniz: 83.
Âkif Bey (N. Kemâl'in eseri): 56.
Aksaray: 103
Alexandre Dumas (Pere): 36, 55, 76, 77.
Alfred de Musset: 84.
Ali Bey: 57.
Ali Cânib Bey: 184, 186.
Ali Ferrâh Bey: 87, 97, 135, 140, 141.
Ali Kemâl Bey: 15, 102.
Ali Nakî Efendi (Trabzonlu): 46.
Ali Râhî: 99, 100, 179, 185.
Ali Suâvî: 19, 22, 95.
Ali Tarihi (bk. Târik-i Ali).
Ali Ulvî Bey: 102, 126
Alman: 181.
Altın oluk: 173.
Amerika: 58.
Amerika Ormanları: 41.
Anadolu: 83
Anadolu Hisari'nda (Nâbızâde Nâzım'ın manzûmesi): 86.
Andelib: 102, 107, 119, 126, 127, 135, 142, 145, 146, 147, 149, 150, 179, 186, 190, 192, 198, 199, 200, 201, 203.
Anna (Şâir Celâl'in âşık olduğu kız): 106, 126, 127.
Arakel (Kitapçı): 58, 59, 82, 122, 170.
Arakel Kütüphânesi: 123.

Arap: 181
Arif Hikmet Bey (Hersekli) 99, 100, 101, 102, 140, 173.
Arif Hikmet Bey (Trablus mektupçusu) 179.
Arifi Paşa: 91.
Arnavutluk: 83.
Asaf Bey: 36.
Asır (Kütüphâne): 48.
Asya: 83
Asya kavimleri: 181.
Aşık Garib: 79, 174.
Ateşpâre: 117.
Aynî: 23
Ayvansaray: 174.
Ayvaz (Şâir Kâzım Paşa'nın hizmetçisi) 124.
Azap Kapısı: 174.
Azerbaycânî sive: 177.
Aziz (bk. Abdülaziz)

—B—

Baba Remzi: 177
Baba Tâhir: 87, 88, 89, 90, 91.
Bâbüâli Caddesi: 85, 107, 121, 143, 147, 186, 187, 194.
Bâbüâli Yokuşu: 170.
Bağlarbaşı: 174
Bağdat: 40, 47, 68.
Bağdath Reşid Bey bk. Reşid.
Baha: 20.
Bahaceddin: 8.
Bahar (mecmûa): 88.
Bahçekapısı: 48.
Bakkal İstauri bk. İstauri.
Bâkî: 111.
Balaban: 174.
Balat: 174.
Balık Pazarı: 150, 173.
Balıkesir: 147.
Basiret: 45, 58.
Battal Gâzi: 79.
Bâyezid: 48, 72, 73, 169.
Bayram Paşa: 174.
Bedesten: 82.
Bedir: 19, 22.
Bekri Mustafa: 174.
Belâgat-ı Osmaniye: 100.
Belîğ: 23.
Belücistan: 82.
Berk: 8, 121.
Berlin: 67, 182.
Besâ: 16, 56.
Beşiktaş: 59, 108, 158, 174.

Beylerbeyi: 176.
Beyoğlu: 20, 109, 202.
Bibliothèque Nationale : 108.
Bir Seffilenin Hasbihali: 111.
Bit Pazarı: 203.
Boğazkesen: 174.
Boileau: 36, 84, 111.
Bostancı: 202.
Bozoklar: 174.
Bu Adam (Çaylak Tevfik'in eseri): 56.
Bulgar: 82.
Bunlar Odur: 111.
Bursa Askerî İdâdîsi: 60.
Büyük Ada: 107, 126, 127.
Büyük ve Küçük Müslim: 145, 150.

— C —

Cağaloğlu: 82.
Celâl: 102, 105, 106, 107, 117, 119, 121, 125, 126, 127, 139, 173,
177, 178, 179, 186, 198, 199, 200, 201, 202.
Celîl: 82.
Cellâd: 48, 76.
Cenâb Şehâbeddin Bey: 99, 103.
Cenyo (Philip): 131.
Cerîde-i Havâdis: 8, 45, 87, 88, 92, 95, 103, 112, 201.
Cerrah Paşa Yokuşu: 60.
Cevdet Bey (Tercümân-ı Hakikat'ın sahib-i imtiyazı): 131.
Cevdet Bey (İkdâm'ın sâhibi): 184.
Cevdet Paşa: 23, 163, 169, 195.
Chapsal: 36.
Charlottenburg Sarayı: 94.
Cibâli: 174.
Cidâl-i Sadî ba—Müddeî (Üsküdarlı Safî'nin eseri): 103.
Cihannümâ: 85.
Concort — lar: 154.
Confessions: 141.
Contrat Social: 84, 141.
Corneille: 36.
Cuva (saz aleti): 174.
Cümel-i hikemiyye: 123.
Cümel-i hikemiyye-i Osmanîye: 123.

— Ç —

Çakanoz (meyhane ismi): 174.
Çanta: 11, 13, 14, 15, 16, 19, 47.
Çarşıkapı: 150.
Çaycı Hacı Reşid bk. Reşid
Çaylak Tevfik: 53, 54, 55.
Çelebi Sultan Mehmed: 67.

Çemberlitaş: 48, 150.
Çemberlitaş Hamamı: 81.
Çengelköy: 174.
Çeşme: 54.
Çığirtmalar (saz âleti), 174.
Çingiraklı Tatar: 55.
Çırpıcı: 174.
Çin: 181.
Çorapçı Hamı: 174.

— D —

Dağarcık: 40, 81, 85.
La Dame aux Camelias: 8, 16, 76.
Dantone: 77.
Darbuka: 174.
Dârüsselâm: 178.
Dârüşşafaka: 8, 9, 11, 32, 43, 46, 47, 59, 65, 67, 71, 89, 113, 120.
Dârüşşafaka Kütüphanesi: 60.
Dârü't—ta'lim: 78.
Darwin: 78.
Davul: 174.
Debbâğ Yânus: 134.
Defterdâr burnu: 174.
Dekadan: 168, 169.
Dekadanlık: 153, 154, 163, 167.
Dekadizm: 154.
Deli Birâder (şâir): 117.
Deli Nüzhet Efendi: 103.
Delille: 36, 84, 111.
Demdeme: 117, 122, 132.
Dereici: 174.
Destan: 174.
Deve Hamı: 108.
Devir (gazete): 19, 23.
Didonluk (Kırım savaşından sonra İstanbul'da Frenklerin ve onların bazı davranış ve giyinişlerini anlatmada kullanılmaya başlanmış ve aynı muharebe de müslüman olan Fransız generali Dis Done' dan mülhem bir kelimedir): 156.
Dış kalpakçı: 173.
Direklerarası: 81, 85, 107, 168, 186.
Divan yolu: 100.
Diyojen: 54, 55.
Durûb—i emsâl: 49.

— E —

Ebû'l—âlâ: 84.
Ebussuud Caddesi: 71, 82, 112.
Ebüzziya (Tevfik): 26, 40, 94.
Edebiyât—ı cedîde: 133, 135, 154, 156, 157.
Edebiyât—ı cedîdeciler: 153, 169, 180, 188.

Edirnekapısı: 174.
 Eflâk: 82.
 Efsûs: 191
 Ekrem Bey bk. *Recâizâde Mahmûd Ekrem*.
 Elektrikiyyet—i sâkine (A. Râsim'in eseri): 188.
 Emile Bourgeois: 154.
 Emile Zola: 116, 154.
 Emsâl—i lokman: 47.
 Encümen-i dâniş: 169.
 Encümen—i teftiş ve muayene: 194.
 Envâr—ı zekâ: 94, 111.
 Ermenilik: 83.
 Es'ûd bk. *Andelîb*: 142
 Es'ûd Efendi Kütüphânesi: 109.
 Eski Fenike: 137.
 Eşref Paşa (Müşir): 47, 119, 124.
 Fâik Reşâd: 99, 102, 179, 186, 199, 200.
 Farnik Efendi (gazeteci): 131.
 Fâtih (semt): 108, 177.
 Fâtih (Nâbızâde'nin manzûmesi): 86.
 Fatma Aliye Hanımefendi: 190, 195.
 Ferhâd ile Şirin: 79, 192.
 Ferruh Bey bk. *Ali Ferruh Bey*.
 Fevâid—i Osmaniye: 57.
 Fevziye Kıraathânesi: 126.
 Fezleke—i târih—i Osmanî: 67.
 Fhare de Bosphore: 89, 90.
 Fitnat (şâire), 191, 192.
 Fidyas: 136.
 Fikret (Tevfik): 14.
 Fonograf (A. Râsim'in eseri): 188.
 La Fontaine: 36.
 Fransız Hastahânesi: 125.
 Fuad Bey (Karagöz sâhibi): 53, 57.
 Fuhs—i atik: 8.
 Fuzûlî: 23, 24, 99, 111, 163, 167.
 Fûruzân: 117.

— G —

Galata: 19, 20, 126, 132, 174, 202.
 Gâlib Dede bk. *Şeyh Gâlib*.
 Gambeta: 67.
 Gayret Mecmûası: 121, 122.
 Gecelerim: 8.
 Gedik Paşa Tiyatrosu: 16, 56, 95.
 Gencine—i letâif: 56.
 General Çernayef: 54.
 George Sand: 190, 195.
 Geyikli: 174.
 Gışiftler (çalgı aleti), 174.

Goethe: 84.
Gönüllü: 11, 15, 16.
Guillame imparatoru: 67.
Gunyetü'l-lûgat: 49.
Gutenberg: 73.
Güllü Agob: 54, 56.
Güllü Agob Tiyatrosu: 53.
Gülnihal: 56, 99.
Gülşen: 8.

— H —

Hâce-i evvel: 76.
Hacı Arif Bey: 123.
Hacı Bekir: 57, 137.
Hacı Bêy: 173, 177, 178, 179, 203.
Hacı İbrahim Efendi: 9, 43, 50, 61, 62, 77, 78, 129, 133.
Hacı Nînc: 70.
Hâfız: 84, 109.
Hafız Paşa Mektebi: 15.
El-Hakâyık: 190, 192.
Hakkı Bey (Üsküdarlı): 47, 119—120, 120, 124.
Hakkı Paşa: 125, 126, 199, 201, 202, 203.
Haleb: 15.
Haleblioglu: 174.
Haliç: 174.
Hâlid Bey: 116.
Hâlid Ziya: 14.
Hamid Vehbî: 190, 193.
Hamîyyet: 8.
Han Kulu: 79.
Hasan (Dârüssafaka müstahdemi): 43, 45, 48, 49.
Hasan (Şâir Celâl'in babası Hakkı Paşa'nın hizmetçisi): 202, 203.
Hasan Fellah: 40, 76.
Hasan Paşa: 126.
Hasan Paşa Karaholu: 125.
Haşmet: 190, 192.
Havvar Hanı: 126.
Hayâl: 54, 79.
Haydar (Hz. Ali), 178.
Haydar Paşa (iskele): 202.
Hayret (Hoca): 81, 85, 99, 101.
Hayreddin Bey: 19, 22, 37, 40, 72.
Hayri (Harputlu): 179.
Hazine-i evrâk: 48, 191.
Hazine-i fûnun: 8.
Hazine-i hassa: 70.
Henüz Onyedî Yaşında: 40, 76.
Hevâî: 23.
Hıfzı Bey: 153, 161.
Hitâm-ı Acemî (N. Kemâl): 95.

Hırka-i Saâdet: 194.
Hicaz: 137.
Hikâyât-ı Müntehâba: 11, 14.
Hindistan: 82.
Hint: 181.
Hoca Tahsin: 22.
Hugo (Victor): 77, 81, 107, 111, 116.
Humaracı Yokusu: 174.
Humboldt: 41, 43, 66, 71, 73.
Hûşeng: 140.
Hürriyet: 45.
Hüseyin (hademe): 37.
Hüseyin Paşa: 38, 48.
Hüseyin Mellah: 40, 76.

— I —

Irak: 82, 83, 137.
İstîlâhât-ı edebîye: 117, 133.

— I —

İbn Mülcem: 178.
İbn Sînâ: 84.
İbrahim Efendi: 62.
İbrahim Müteferrika: 73.
İbrahim Paşa (Damat): 169.
İbret: 57.
İcâdiye: 174.
İcmâl-i ahvâl: 66.
İdâre-i mahsûsa: 57.
İhtirâât ve Keşfiyyât-ı beşeriye: 116.
İkbâl Kütüphanesi: 82.
İki Hâtırat üç şahsiyet: 8.
İkdâm: 184.
İki dört tellîler (saz aleti): 174.
İlâveli lûgat-ı Osmanîye: 24.
İlm-i hâl: 59.
İmdâdü'l-medâd: 130, 180, 187.
İncirli: 173.
İntibâh: 75, 79.
İntikadât: 115.
İran: 82, 137.
İranlı Kitapçılar: 96.
İskender Efendi (Hintli): 43, 47.
İstanbul: 7, 46, 58, 59, 120, 132, 142, 169, 170, 173.
İstanbul'da Bir Sene: 56.
İstauri (Bakkal): 149.
İstibdâddan Hâkimiyet-i Millîye: 8.
İstikbâl: 45, 54, 55, 94.
İştayn (hazır elbise mağazası): 70.
İttihad ve Terakkî: 7.

Kadıköy: 27, 28, 70.

Kafesli: 174.

Kafiye kulak içindir: 140.

Kafkas: 82, 83.

Kafkas Birâhânesi: 145, 150.

Kâinat: 80.

Kalpakeşilarbaşı: 194.

Kâmil Bey (zabtiye nâzırı): 96.

Kâmil Bey (Tepedelenlizâde): 102.

Kâmil Efendi: 96.

Kâmûs-ı Fransevî: 49.

Kaptan Paşa Mektebi: 15.

Kaptan Jibson: 8.

Kora Annem: 70.

Karabet (Kitapçı): 82, 170.

Karadağ: 46, 83.

Karagöz: 79.

Karagöz'ün meyhanesi: 174.

Karakaşlar (tiyatro): 56.

Karaköy: 174.

Karamürsel: 198, 202.

Kartal: 202.

Kasbar (kitapçı): 170.

Kasımpaşa Deresi: 89.

Kasîde-i Nûniyye (Hakkı Bey'in kasidesi): 120, 178.

Kaşıkçılarbaşı: 170.

Kaşıkçılar Kapısı: 82.

Kaval: 174.

Kavasın Bağı: 174.

Kavuklu Hamdi: 153, 156.

Kâzım Paşa (şâir): 47, 105, 119, 123, 124.

Kazlı Çeşme: 174.

Kel Hasan: 36.

Kel Oğlan: 79.

Kemâl Bey bk. Namık Kemâl.

Kemâl Paşa: 47, 88.

Kerem ile Aslı: 79, 192.

Kesik Baş: 79.

Kıbrıs: 94.

Kırım: 82.

Kırım Muhârebesi: 156.

Kırk Anbar: 40, 71, 76, 81, 84.

Kıyas-ı Enbiya: 68.

Kızıl Deniz: 83.

Kirkor (Kitapçı): 48, 49, 58, 65, 66, 69, 71, 72, 73, 76, 81.

Kirkor Kütüphanesi: 48.

Kitapçılar Kapısı: 174.

Koca Râgıp Paşa: 169, 190, 192.

Konstantinopolis Gazetesi: 132.

Koşma: 174.
Koyunlu Baba: 174.
Küroğlu: 79.
Köyiçi: 174.
Kudüs: 141.
Kumkapı: 140, 173.
Kur'ân-ı Kerim: 133.
Kurt Ali Ağa: 13, 18.
Kuslu Tiyatrosu: 19, 20, 21, 25, 43.
Kuzguncuk Deresi: 174.
Küçük Müstım: 145, 150.
Küçük Millet Hanı: 132.
Küplü (meyhane): 174.

— L —

Lamartine: 84, 111.
Langa: 173.
Laplace: 78.
Leblebici Horhor: 56.
Lemeât: 99.
Letâif-i Rivâyet: 40, 76.
Leylâ (hanım sâir): 191.
Leylâ ile Meenûn: 56, 192.
Limon İskelesi: 150, 174.
Lonca: 174.
Londra: 67.
Lûgat (— Nâci): 115, 133.
Lübnan: 137.

— M —

Maarif (Mecmûa): 179.
Madame de Lebedeff: 190, 195.
Magosa: 94.
Mahmud Paşa Yokuşu: 70.
Mahmud Nedim Paşa (Sadrazam): 54.
Mahber: 111.
Makrihöy: 106.
Malûmat: 155, 167.
Maniciler: 174.
Mareşal Bazaine: 67.
Matbaa-i âmir: 58.
Mebânî-i inşâ: 19, 23, 27, 28, 36, 37, 43, 44, 46, 59, 60, 67, 100.
Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şâir, Edib: 8.
Mecelle: 59.
Mecmûa-i Ebüzziya: 8.
Mecmûa-i Muallim: 115, 129, 133.
Mehmed Bey (matbûat müdürü): 95.
Mehmed Efendi: 89, 91.

Mekteb: 8
 Mekteb-i Hukuk: 80
 Mekteb-i Mülkiye: 36, 37, 80, 84, 121, 141.
 Mekteb-i Sultânî: 123, 124, 132, 133.
 Mektûbî Şâir İsmet Efendi (Ceride-i Havâdis muharriri): 103.
 Menâr: 59.
 Mentor (Baba): 136.
 Merih: 135, 136.
 Meşrûtiyet: 7, 46, 62, 109.
 Mes Prison: 37.
 Meserret Apartmanı: 71, 143.
 Meşâhir-i İslâm: 193.
 Meşâhirü'n-nisâ: 190, 192.
 Mısır: 82, 181, 187.
 Mısır Çarşısı: 133.
 Midhat Paşa: 40, 43, 46, 47, 124.
 Midilli: 94.
 Mihalcî Mustafa Efendi: 53, 59, 60.
 Mührünnisâ Hanım: 190, 191.
 Milli Mücadele: 7.
 Melice: 36, 111, 153, 156.
 Moltke: 67.
 Monte-Cristo: 36, 77.
 Muallim bk. Mecmûa-i Muallim: 95.
 Muallim Feyzi: 103, 119, 123.
 Muallim Nâci bk. Nâci.
 Muamma: 174.
 Murad V (Sultan): 17, 22, 94, 95, 96
 Mufassal: 80.
 Muhadarât: 195.
 Hz. Muhammed: 194.
 Muharrir, Şâir, Edib: 8, 9.
 Muhib: 19, 22, 23.
 Murod Bey (Mizancı): 81, 84.
 Musavver Malûmat: 8.
 Musset: 107, 111.
 Mustafa Fâzıl: 169.
 Mustafa Refik: 130.
 Mustafa Reşid Bey: 94, 169.
 Mutavassıllar: 139.
 Mutavassılîn: 153, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 165, 169, 177,
 178, 201.
 Mühendis-hâne-i berr-i hümayun: 86.
 Mülümmeât: 201.
 Münif Paşa: 87, 91, 109, 169.
 Müntehebât: 77, 184.
 Müntehebât-ı Gülistan: 47.
 Müntehebât-ı Nazif: 70.
 Mütâreke: 7.
 Mütenebbî: 84.

Müstazraf: 85.

Müsterâbizâde İsmet: 87, 88, 91, 99, 102, 145, 147, 149, 186, 198, 199, 200, 201.

—N—

Nâbi: 23, 32.

Nâbi Efendi: 17.

Nâbizâde Nâzım: 31, 36, 102.

Nâci (Muallim): 9, 75, 76, 95, 100, 101, 102, 107, 109, 111, 114, 115, 117, 119, 121, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 155, 179, 180, 181, 185, 186, 187, 188.

Nâci Mektebi: 158.

Nağme-i Seher: 37, 94.

Nalî Mescid: 71.

Narlı Kapı: 174.

Narlıh Kemâl: 11, 15, 19, 22, 23, 26, 53, 56, 75, 77, 78, 79, 87, 94, 95, 96, 155.

Nasreddin Kaçar (İran Şâhi): 120.

Nedim: 23, 111.

Nedim Divanı: 70.

Nef'i: 23, 111, 119, 120.

Nef'i-i sâni (Üsküdarlı Hakkı Bey): 120.

Nergisi: 93, 137.

Nesteren: 111.

Neubahar Hanım: 8.

Ney —ler: 174.

Nisfiye —ler: 174.

Nigâr Hanım: 190, 191, 192.

Nikolaki: 132.

Nûri Seydâ: 179, 203.

—O—

Ohannes Ferit (Kitapçı): 58, 187, 188.

Okçularbaşı: 48, 169.

Olendorff: 36.

Ortaköy: 174.

Ortaoyunu: 79, 80, 153, 156.

Osman Baba Türbesi: 81.

Osman Beyefendi: 54.

Osmanlı Türkleri: 180, 181.

—Ö—

Ölü: 111.

Ömer Efendi: 87, 90, 91.

Ömerin Çocukluğu: 117, 133.

—P—

Paris: 67, 182.

Paris Oteli: 150.

Paris'de Bir Türk: 40, 76.
Parsih Efendi (Kitapçı): 82.
Pascal (oyuncu): 20, 22, 25.
Pasteur: 86.
Paul de Kock: 36.
Paul Verlaine: 153, 154.
Periler Padişahı: 19.
Philip (meyhâne): 13.
Philip Efendi: 54, 131.
Posta ve Telgraf Nezâreti: 8.
Plutar (k): 80.
Prens Bismarck: 66.

— R —

Racine: 36, 84, 111.
Rasim Efendi bk. Ahmed Râsim
Râşid: 111.
Rauzatü'l-ahbâb: 85.
Rebâb -lar: 174.
Recâizâde Mahmud Ekrem: 9, 35, 36, 37, 88, 94, 99, 102, 109,
 121, 122, 135, 139, 155.
Redhouse: 19, 24, 62.
Redhouse Lûgati: 65, 154.
Ref'i: 186.
Remzi: 186.
Remzi Baba (İranlı): 103.
Remzi Baba (meyhaneci): 173, 177.
Resimli Kitap: 8.
Reşad Paşa: 141.
Reşid Bey (Bağdatlı): 36.
Reşid (Paşa): 23, 169.
Reşid (Çaycı Hacı): 88, 163, 166, 167, 168, 169, 186.
Rıdvan Paşa: 103.
Rıza Paşa (İsmet Paşazâde): 48.
Rif'at Bey (Manastırlı): 11, 15.
Rodos: 40.
Roma: 181.
Romulus (Roma İmparatoru): 136.
Rousseau, Jean Jacque: 84, 109, 141.
Rumluk: 83.
Rüsûmet Nezâreti: 70.

— S —

Saâdet Gazetesi: 117, 129, 130, 131, 132, 158, 159.
Sabah: 131.
Sabah Matbaası: 82.
Sâdık Hoca (Kolağası): 43, 47.
Sâdi: 160.
Sadullah Paşa: 57, 94.
Safâ (İsmail): 35, 153, 159.

Sâfi (Üsküdarlı): 99, 103.
Sahaflar: 82, 170.
Sahrâ: 84.
Sâib: 84.
Saîd Paşa (sadrazam): 87, 91.
Saîd Paşa (Hariciye Nâzırı): 120.
Saîd Bey: 51, 61, 65, 88.
Salih Efendi: 89, 90.
Salih Zeki: 19, 22.
Salim Bey (Üsküdarlı): 119, 120.
Sâlim Efendi: 129, 134.
Samatya: 173.
Samih Rifat: 101.
Sandık Burnu: 173.
Sânihatü'l-Arab: 187.
Saraçhane: 120.
Saraç Hanı: 145, 150, 173, 176, 177, 178.
Saraç Hanı Meyhanesi: 178.
Sarafim Efendi: 43, 48, 49, 169.
Sarafim ve Kırathânesi: 163.
Sarafim Kırathânesi: 81, 170.
Sarafim Müessesesi: 163.
Sarf-i Osmani: 59.
Saz: 174.
Saz şâirleri: 174.
Schiller: 84, 111.
Sebat: 8.
Sedan: 67.
Sefiller: 76.
Sefine-i Belâgat: 100.
Şehâb-i Mâzî: 78.
Selâmsız: 174.
Semât: 174.
Senih Efendi: 119, 124.
Sergüzeşt-i Ali Bey: 56, 79.
Serseri Yahudi: 193.
Servet (gozele): 132.
Servet-i Fünûn: 117, 134.
Sezâyî Bey (Sâmi Paşazâde): 57, 78, 94.
Shakespeare: 77, 84, 111.
Sırp: 82.
Sileri Kapısı: 171.
Sirkeci: 150.
Soğuk Çeşme: 134.
Sucu Yorgı: 143, 145, 147, 148, 149.
Sultan Mahmud Türbesi: 81.
Sultan Selim: 31.
Sultan Tepesi: 174.
Suriye: 82, 83.
Süleyman Paşa: 46, 47, 60.
Süleyman Nazif: 99, 103.

Şâh-ı mârân: 79.

Şafak: 8.

Şakir Paşa (müşir): 57.

Şehir Mektupları: 8, 167.

Şehzâdebaşı: 73, 87, 107, 167, 168.

Şemseddin Sâmî Bey: 16, 49, 76, 198, 202.

Şerâre: 117.

Şeref: 191.

Şerif (vekilharç, Hacı Kel): 25, 45, 49.

Şevki (Şehreminli): 35.

Seyh Sâmîl: 80.

Şeyh Gâlib: 142, 173, 175.

Şeyh Vassfî: 99, 100, 102, 119, 120, 121, 122, 179, 185, 187.

Şıpka: 60.

Şinâsî: 19, 22, 49, 57, 87, 91, 155.

Şöyle Böyle: 115.

Tahir (Menemenlizâde): 9, 29, 102, 119, 121, 122.

Tahir Bey: 135, 142.

Takdir-i elhan: 117.

Taksim: 125.

Tal'at Bey (Üsküdarlı): 99, 103.

Tâlim-i Edebiyat: 35, 36, 37, 44, 46, 60, 94, 100.

Tanin: 134.

Tarhan: 163.

Tarih-i Ali: 85.

Tarih-nüvis-i âl-i Osman: 125, 134.

Tarık (gazete): 61, 65, 66, 82, 88, 130, 131, 133.

Tasvîr-i efkâr: 8, 57.

Taş Han: 145, 150, 163, 170.

Taş Kasab: 106.

Taş Mekteb: 15.

Tatar Abdullah (baş mürettib): 69, 131.

Tavukçular: 43, 48.

Telgrafhâne: 69, 70, 83, 89, 92, 113.

Tekfur Sarayı: 174.

Teodor Kasab: 53, 54, 55, 57.

Tercümân-ı ahvâl: 53, 57.

Tercümân-ı Hakikat: 8, 35, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 50, 61, 69, 71,

72, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 95, 107, 109, 112, 114,

116, 124, 125, 129, 130, 131, 134, 180, 181, 184, 185, 186

188, 195.

Tevfik Bey (Sarı): 57.

Tevfik (Selanikli): 130, 190, 193.

Tezer: 111.

Tezgâhçılar Mektebi: 15.

Therese Raquin: 116.

Tomruk Dâiresi: 82, 88.
Tophâne: 174.
Topkapı: 174.
Topkapı: 174.
Tömbekici Celil: 48, 170.
Tuna: 40, 54.
Türk Dünyası Gazetesi: 184.
Türk Yurdu: 8.
Türkler: 180, 181.
Trabzon: 47.
Tring (hazır giyimevi): 70.

— U —

Ulah: 82.
Ulis: 136.
Umman (denizi): 83.
Unkaparı: 174.
Usûl-i farisi: 124.
Uzun Odalar: 173.
Uzunca ova: 174.

— Ü —

Üsküdar: 119, 174.
Üstâd bk. Recâizâde M. Ekrem.

V —

Vakit Gazetesi: 8, 45, 49, 54, 66.
Vâlîde Hanı: 82, 87, 96.
Vâmık ile Azra 79.
Vassâf: 179.
Vatan manzûmesi (N. Kemâl): 19, 23.
Vatan—Silistre: 56.
Vefâ: 35.
Veli Efendi: 174.
Venüs: 136, 180.
Veysi: 93, 137.
Vezir Hanı: 58, 145, 150.
Victoria (Kraliçe): 67.
Viyanâ: 67, 142, 182.
Voltaire: 78, 84, 141.

— W —

Wilhelm I: 67.

— Y —

Yazmış Bulundum: 115.
Yedi Devler: 79.
Yedikule Meyhâneleri: 173.
Yemen: 82.
Yemiş İskeleyi: 174.
Yenikapı: 173.
Yeni Mahalle: 174.

Yeni Mecmûa: 8.
Yeryüzünde Bir Melek: 40, 76.
Yıldız (Sarayı): 124.
Yolcu (A. Râsim'in bir yazısı): 71, 75.
Yorgi bk. Sucu Yorgi.
Yunan: 83, 181.
Yunan hurâfe ve efsâneleri: 181.
Yunan efsâneleri: 180.
Yûsuf Paşa: 47.

— Z —

Zâl oğlu Rüstem: 79.
Zavallı Çocuk: 56.
Zemzeme: 97, 117.
Zennûb (müvezzi): 53, 58.
Zihni Efendi: 190, 192, 193.
Zilli maşalar: 174.
Ziya (Adanah): 99, 102, 179.
Ziya Paşa: 22, 23, 111.
Zuhâri: 79.
Zurna —lar: 174.
Zübdetü'l-Hakâyk: 80.
Zühdü Efendi (A. Râsim'in komşusu): 69, 73, 74.
Zühdü Molla (Andelîb'in babası): 142.
Zühre ile Kanber: 79.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7-10
Mekteb	11-18
Kuşlu Tiyatrosu	19-26
Şiirlerim	27-34
Bir Edebî Hâdise	35-42
Postacı Hasan	43-52
Çaylak Tefvîk	53-60
Baş Muharrir	61-68
İlk Neşredilen Yazım	69-74
Eski Hikâyeler ve Roman	75-80
Anafor	81-86
Matbûata İntisâbım	87-98
"İstibdâd-ı Edebî" Zamanında Şiir Okuma Tarzı	99-104
"İstibdâd-ı Edebî" de Edebî Nevîler	105-110
"İstibdâd-ı Edebî" de Midhat Efendi, Muallim Nâci, Ben	111-118
"İstibdâd-ı Edebî" de Tanınmış Birkaç Şahsiyet	119-128
"İstibdâd-ı Edebî" de Yine Muallim Nâci	129-134
"İstibdâd-ı Edebî" de Edebiyat-ı Cedîde'nin Doğuşu Beyânındadır	135-144
"İstibdâd-ı Edebî" de Edebî Mahfil Nümûnelerinden Birkaçı	145-152
"İstibdâd-ı Edebî" de Edebî Hareketlerin Çeşitliliği ile Sansür	153-162
"İstibdâd-ı Edebî" de bir Edebî Mahfil Daha	163-172
"İstibdâd-ı Edebî" de Bir Şâirin Köşesi	173-179
Lisana Ârız Olan Değişmeler	180-189
"İstibdâd-ı Edebî" de Kadınlar	190, 197
"İstibdâd-ı Edebî" de Liyakat İmtihânı	198-203
İndeks	
İçindekiler	

Tercüman
1001 TEMEL ESER in
138. Kitabı

Genel
Dağıtım:
ANDA

Bütün
kitapçılarda

Fiyatı:
20 TL.

Tercüman
1001 TEMEL ESER'in
139. Kitabı

Bütün
kitapçılarda

Genel Dağıtım:
ANDA

